

ZEYREK

Tarih Araştırmaları Dergisi

Zeyrek Journal of History Studies

1

Tarih araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Aralık ve Haziran) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemini benimsemiş ulusal akademik bir dergidir.

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 1 • ARALIK | DECEMBER 2024

İmtiyaz Sahibi | Proprietor

İstanbul Tarih ve Kültür Derneği Adına
İbrahim AKKURT

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor

Mehmet KORKMAZ

İrtibat | Contact

İstanbul Tarih ve Kültür Derneği
Ataköy 7-8-9-10. Kısım Mahallesi, E-5 Yanyol, Route İstanbul B Blok, 65/1
Bakırköy / İstanbul (Türkiye)
Telefon | Phone • 0 536 456 74 05
İnternet Adresi | Webpage • <https://zetad.org>
E-posta | E-mail • zetaddergi@gmail.com

Tasarım | Design

Vahdettin ATİK

Baskı | Printed by

XXXXX

Basım Tarihi | Print Date • Ekim | XXX 2024

ISSN XXX • E-ISSN XXX

Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'ndeki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](#) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Zeyrek Journal of History Studies are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](#) International License. Zeyrek Journal of History Studies provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Zeyrek Journal of History Studies.

Editör Kurulu / Editorial Board

Dr. Mesut DEMİR (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)
(Baş Editör)

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI (Bandırma Onyedey Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü)
(Editör Yardımcısı)

Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)
(Editör Yardımcısı)

Alan Editörleri

Orta Çağ- Yeni Çağ Tarihi

Dr. Salih DEĞİRMENCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Askerî Tarih

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ (Millî Savunma Üniversitesi)

Yakın Çağ Tarihi

Dr. Osman Nihat BİŞGİN (Cumhurbaşkanlığı Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı)

Cumhuriyet Tarihi

Dr. Yusuf Ziya ALTINTAŞ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Müesseseler-İktisat Tarihi

Dr. Ü. Serdar SERDAROĞLU (İstanbul Üniversitesi)

İngilizce Dil Editörleri

Doç. Dr. Harun TUNCER (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Hasan Ali ÇAKMAK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ (Millî Savunma Üniversitesi)

Dr. Sevba ABDULA (Balkan Studies Foundation)

Dr. Yusuf Ziya ALTINTAŞ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Dr. Salih DEĞİRMENCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Dr. Kasım HIZLI (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI (Bandırma Onyedey Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü)

Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)

Dr. Ü. Serdar SERDAROĞLU (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Muhammed Emin TULUM

İbrahim AKKURT (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Ali GÖZELLER (Cumhurbaşkanlığı Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı)

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut HUT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı KADI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulhamit KIRMIZI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai METE (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer Topaktaş ÜSTÜNER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim AYDIN (Millî Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Talha ÇİÇEK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Şefaattin DENİZ (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü)
Doç. Dr. İlhan GÖK (Gümüşhane Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir GÖKPINAR (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyhan GÜLER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersin Kırca (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ensar KÖSE (İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)
Doç. Dr. Burcu KURT (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya TOKER (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus UĞUR (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Andelko Vlasic (Josip Jurij Strossmayer University of Osijek)
Doç. Dr. İsmail YAŞAYANLAR (Düzce Üniversitesi)
Dr. Dragana AMEDOSKİ (Belgrad Tarih Enstitüsü)
Dr. Serhat ASLANER (Millî İstihbarat Akademisi)
Dr. Ömer Faruk CAN (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Osman EZİCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Dr. Abdussamed GEÇER (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Dr. Kübra FETTAHOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Mesut GÜVENBAŞ (MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı)
Dr. Elma Koric (University of Sarajevo)
Dr. Abdullah al-MAMUN
Dr. Vladeta PETROVIĆ (Belgrad Tarih Enstitüsü)
Dr. Fatih SARIKAYA (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Dr. Serdar TABAKOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Ahmet TEKİN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Sefer YAZICI (TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı)

Bu Sayının Hakem listesi / Referee List For This Issue

Prof. Dr. Tuncay Zorlu (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Salim Aydın (Millî Savunma Üniversitesi)

Doç. Dr. Ceyhan Güler (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Ökkeş Kürşad Karacagil (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Sacit Uğuz (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Ersin Durmuş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Serdar Tabakoğlu (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Coşkun Ünsal (Millî Savunma Üniversitesi)

Öğretim Görevlisi Dr. Necdet Öz (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Araştırma Görevlisi Dr. Hasan Ali Çakmak (Bitlis Eren Üniversitesi)

SUNUŞ /

FOREWORD

Türkiye'de akademik tarihçiliğin seyri son yıllarda artarak devam etmektedir. Özellikle 2000'lerin ortasından itibaren kurulan yeni üniversiteler ve bu üniversitelerin tarih bölümlerde istihdam edilen akademisyenlerin sayısındaki artış akademik mahiyetteki çalışmaların sayısında niceliksel bir sıçrayışı da beraberinde getirdi. Örneğin Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) veritabanında yapılacak kısa bir araştırma, lisansüstü düzeyindeki çalışmaların 2007'den sonra ciddi oranda arttığını göstermekte, tarih sahasında ise üniversitelerin sadece tarih bölümlerinde değil, iktisat, ilahiyat, sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı gibi birçok sosyal bilim alanında yapılan bazı tezlerin de tarih araştırmaları kapsamında olduğu görülmektedir. Öyle ki söz konusu çalışmaların sayısı binlerle ifade edilecek düzeye ulaşmıştır; bu da akademik düzeyde ciddi bir canlılık göstergesi olarak karşımızda durmaktadır.

Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi (ZETAD) son yıllarda artan bu canlılığın ürünlerinden olarak ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır. Derginin editör ekibinde, yayın kurulu ve bilim kurullarında yer alan akademisyen ve araştırmacılar Türkiye'nin son yıllardaki akademik gelişiminin bir çıktısıdır. Fakat derginin mutfağında yer alan kadro, kopuşu değil, aksine, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra şekillenen akademik ortamın bir devamı olarak kendini konumlandırmakta, bu anlamda “sürekliliği” temsil etmektedir.

Bir kopuş veya farklılaşma amacı gütmese de derginin akademik camiaya dâhil olmasının bazı sebepleri vardır. Bilindiği üzere her dönemin kendine ait bazı özellikleri mevcuttur. Yeni nesil akademisyenler olarak bizler bu hususiyetleri akademik çalışmalarda uluslararası standardizasyon ve bilgisayar teknolojilerinde yaşanan meydan

okuyucu gelişmeler olarak görmekteyiz. Söz konusu gelişmeler yapılan çalışmaların sayısını artırdığı gibi, niteliğe dair endişelerin de doğmasına sebep olmaktadır. ‘Yenin’in’ farkında olan fakat ‘eskiyle’ de güçlü bağlara sahip bir misyonla hareket eden Zeyrek Araştırmaları Dergisi tarih alanında yapılacak nitelikli çalışmaları artırmayı kendine hedef olarak koymuştur. Bu misyonu gerçekleştirirken tüm dünyada geçerli standartlara ulaşmak derginin vazgeçilmez ilkesi olarak kabul edilmiştir.

Bu ilkelerle yola çıkan ZETAD’ın ilk sayısında beş araştırma makalesi yer almaktadır. Bunlardan Muhammet Ballı tarafından kaleme alınan makalede, Tanzimat Devri’nin önemli devlet adamlarından Mehmed Kabûlî Paşa merkeze alınarak Paşa’nın bazı faaliyetlerine odaklanılmaktadır. Sonraki makale 19. yüzyılda deniz savaşları açısından önemli bir noktada duran ve Avusturya ile İtalya arasında gerçekleşen Lissa Muharebesi’ne ilişkin olup İbrahim Ege Akşahin tarafından hazırlanmıştır. Bir diğer makale Dindar Negiş’e ait olup Balkan Harbi’nin daha az görülen bir cephesi ele alınmış ve bu anlamda dikkate değer bulgulara ulaşıldığı görülmüştür. Fatih Özdemir tarafından kaleme alınan makalede ise askerî yayıncılık tarihi açısından önemli bir konu olan *Matba‘a-i Askerîye* ve bu matbaa tarafından basılan yayınlara odaklanılarak bir bibliyografya çalışması ortaya konulmuştur. Bir diğer araştırma makalesi ise Kasım Hızlı’ya ait olup makalede yakın tarihimizin önemli koleksiyonerlerinden biri olan Reşid Halid Gönç’ün hayatına ve koleksiyonerliğine dair bulgular sunulmuştur.

Editör Kurulu

Dr. Mesut DEMİR

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI

Dr. Mustafa ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ/
FOREWORD

vii

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/
RESEARCH ARTICLES

Muhammet BALLI 3

Tanzimat Devrinde Reformist Bir Devlet Adamı:
Mehmed Kabûlî Paşa (1812-1877)

*Reformist Statesman in the Tanzimat Era:
Mehmed Kabûlî Pasha (1812-1877)*

İbrahim Ege AKŞAHİN 29

Avusturya-İtalya Savaşı'nın Deniz Cephesinde
Zırhlı Gemilerin İlk Büyük Muharebesi: Lissa
(1866)

*The First Major Battle of Ironclads on the Maritime
Front of the Austrian-Italian War: Lissa (1866)*

Dindar NEGİŞ 57

Balkan Harbi'ne Mikro Bir Bakış: Çatalca Hattı-
Kalikratya (Mimarsinan) Cephesi (1912-1913)

*A Microhistorical Perspective on The Balkan War:
The Çatalca Line- Kallikratia (Mimarsinan) Front*

Fatih ÖZDEMİR **101**

Askerî Yayıncılık Tarihimizde Matba'a-i Askerî ve Eski Harfli Yayınlarına İlişkin Bir Bibliyografya Denemesi (1840-1928)

A Bibliographical Essay on Matba'a-i Askerî in Our Military Publishing History and its Publications in the Old Alphabet

Kasım HIZLI **177**

Koleksiyoncu Gazeteci Reşid Halid Gönç (1892-1966)

Collector and Journalist Reşid Halid Gönç (1892-1966)

*ZEYREK TARİHİNE BİR DERKENAR /
A HISTORICAL DOCUMENT ABOUT ZEYREK*

Mehmet KORKMAZ **222**

*KİTABİYAT/
BOOK REVIEWS*

Abdurrahman AKDAĞ **227**

Katja Hoyer, Kan ve Demir Alman İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (1871-1918), Çev. Sinan Çakır, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024, 266 sayfa.

*ZEYREK TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ*

235

ARAŞTIRMA MAKALELERİ
RESEARCH ARTICLES

Tanzimat Devrinde Reformist Bir Devlet Adamı: Mehmed Kabûlî Paşa (1812-1877)*

*A Reformist Statesman in the Tanzimat Era:
Mehmed Kabûlî Pasha (1812-1877)*

Muhammet BALLI**

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
21 Ağustos/August 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
12 Ekim/October 2024

* Bu makale yazarın, *Tanzimatçı Bir Devlet Adamı: Mehmed Kabûlî Paşa (1812-1877)*, başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr.
ORCID ID: 0000-0002-6138-9748
E-posta/E-mail: m.balli89@hotmail.com

Atıf/Citation: Muhammet Ballı, "Tanzimat Devrinde Reformist Bir Devlet Adamı: Mehmed Kabûlî Paşa (1812-1877)", *Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (Aralık 2024), s. 3-28.

ÖZ

Bu makale, Tanzimat devrinin dil bilen ve dış dünyaya açık isimlerinden Mehmed Kabûlî Paşa'nın hayatını, idari ve siyasi faaliyetlerini konu edinmektedir. Yarım asra yakın bir sürede üstlendiği diplomatik görevleri, komisyon üyelikleri, özel vazifeleri, nazırlıkları ve valilikleri çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Paşanın sahip olduğu düşünce yapısı ve şahsiyeti hakkında değerlendirmeler yapılmış; aldığı eğitimin, referansının ve liyakatinin kariyeri üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Keçecizade Fuad Paşa'yla olan akrabalığı kariyerindeki yükselişlere önemli ölçüde etki etmiştir. II. Mahmud'dan II. Abdülhamid'e kadar beş padişah döneminde görev yapan bir devlet adamının Osmanlı memur zümresine intisabı, krizle başa çıkma becerisi, diplomasideki etkinliği, reformist düşünce yapısı ve Tanzimat devri idari yapılanmasındaki yeri vurgulanmaya

çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın ana kaynakları arşiv belgeleri, ikincil kaynaklar, ulusal ve yabancı gazetelerden meydana gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat Ricalı, Mehmed Kabûlî Paşa, Elçilik, Bürokrasi.

ABSTRACT

This article deals with the life, administrative and political activities of Mehmed Kabûlî Pasha, one of the names of the Tanzimat era who knew foreign languages and was no stranger to the outside world. His diplomatic missions, commission memberships, special duties, ministries and governorships, which he undertook in a period of nearly half a century, constitute the basis of the study. In this regard, some conclusions have been drawn about Pasha's mindset and personality, and the impact of his education and merit on his career has been emphasised. On the other hand, as a result of his closeness with Keçecizade Fuad Pasha, his brother-in-law, he held prominent positions in the civil service. The study emphasises the initiation of a statesman who had the opportunity to work with five sovereigns from Mahmud II to Abdulhamid II, his ability to cope with crisis, his effectiveness in diplomacy, his reformist mindset and his place in the administrative structuring of the Tanzimat era. In this framework, the main sources of the study are archival documents, second-hand sources, national and foreign newspapers.

Keywords: Ottoman Empire, Tanzimat Dignitaries, Mehmed Kabûlî Pasha, Embassy, Bureaucracy

Giriş

Bu çalışma Tanzimat döneminin önemli isimlerinden Mehmed Kabûlî Paşa'nın hayatına odaklanmaktadır. Çalışma, Osmanlı hariciyesinin ikinci adamı olan bir bürokratın hayat hikâyesinin incelenmesini amaçlamakla birlikte döneme dair bakış açısı sunmayı da hedeflemektedir.

Çalışmanın temelini oluşturan Paşa'nın hayat hikâyesi İstanbul'da başladı. İstanbul'da aldığı eğitimin ardından Osmanlı bürokrasisine intisap etti. Tercüme Odası'nda uzun yıllar çalışan Kabûlî Paşa kurumun önemli isimlerinden biri oldu. Görevi sırasında yurt içi ve yurt

dışında birçok görevde bulundu. Berlin sefareti kâtipliğinde başlayan diplomatik kariyeri Londra ve Atina sefaretleleriyle devam etti. Kariyer basamaklarını hızla çıkarken Kırım Savaşı gibi zor bir dönemde orduların sevk ve idaresinde aktif olarak görev yaptı. Osmanlı hariciyesinde Fuad Paşa'dan sonra en yetkili konuma erişti. Özel görevle gittiği Cebel-i Lübnan, Boğdan, Sırbistan ve Girit'te ortaya çıkan krizleri yönetme yeteneğinden faydalanıldı. Çok yönlülüğünden sadece diplomasi alanında değil, mali konularda da yararlandı ve devletin iktisadi politikalarına katkı sağladı. Osmanlı, bünyesinde kurulan birçok komisyonda aktif olarak yer alırken üç kez ticaret nazırlığı görevini yürütmüştür. Kariyerinin sonlarına doğru Viyana ve Petersburg elçiliğine atanmıştır. Referansları sayesinde de önemli görevlere getirilmiş olan Paşa, Osmanlı bürokrasisinde dil bilen, mesleki bilgiye sahip, dış dünyayı tanıyan, entelektüel bir diplomattır.

Çalışmanın ana kaynaklarını, arşiv belgeleri, ikincil kaynaklar, ulusal ve yabancı basın teşkil etmiştir. Bu çalışma, Kabûlî Paşa'nın hariciyeye intisabının kendi hayatının en belirleyici unsuru olduğu iddiasından hareketle, söz konusu teşkilâtın ilgili döneminde Osmanlı siyaset ve bürokrasisindeki ağırlığının da gittikçe arttığını vurgular ve Paşa'nın Tanzimat uygulamalarında önemli bir role sahip olduğunu öne sürer.

Çalışmanın temel soruları ve sorunsalı şunlardır: Paşa nasıl bir çocukluk ve gençlik geçirdi? Bildiği dillerin avantajını nasıl kullandı? Keçecizade Fuad Paşa'nın referansı ne kadar etkiliydi? Osmanlı bürokrasisinde hangi yenilikleri ve reformları gerçekleştirdi? Onu diğer diplomatlardan ayıran özellikler nelerdi?

1. Doğumu, Ailesi ve Eğitimi

Mehmed Kabûlî, Tahvil Kalemi memurlarından Emin Kabûlî'nin oğlu olup 1812'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir.¹ Ailesinin de desteğiyle küçük yaşta eğitim hayatına başlamıştır.² Birçok devlet adamının ders aldığı Beşiktaş Cem'iyet-i İlmiyyesine giderek Kethüdazâde

1 Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt 1996), s. 854.

2 Taha Toros, "Kabûlî Paşa'ya Dair", *Tarih ve Toplum*, İstanbul (1990), XIV, s. 265-266.

Mehmed Arif Efendi'den ders almıştır.³ Ardından 1838'de açılan “Ma-arif-i Adliye Mektebi'ne devam etmiştir.⁴

Aile hayatı hakkında oldukça kıt bilgilere sahibiz. Adile Zafer Hanım'la bir evlilik yapmış ve hiç çocuğu olmamıştır. Eşinden ötürü önemli akrabalık bağlarına sahipti. Kayınpederi Osmanlı bürokratlarından Halepli Ahmed Necib Efendi'dir. Kayınbiraderi ise “Mahşer Mi-dillisi“ olarak da bilinen Hariciye Teşrifatçısı Mehmed Kamil Bey'dir.⁵

2. Bürokratik Görevleri

Kabûli'nin Divan-ı Kalemî'ne girmesi ve Fransızcaya vukûfiyeti ileriki dönemlerde Osmanlı diplomasisinde iyi yerlere gelmesinin önünü açmıştır. Öte yandan dış siyasetin inceliklerini de yavaş yavaş öğrenmeye başlamıştır. Bu başlık altında kariyerindeki bürokratik görevler mercek altına alınacaktır.

Kariyerine ilk 1837'de Divan Kalemî'nde başladı.⁶ Daha sonra öğ-rendiği yabancı dillerin sağladığı avantajla 1840 yılında Babıâli Ter-cüme Odası'nda ücretsiz olarak iş başı yaptı. Bürokraside yükselmek için fırsata dönüşen bu odada görev yapmak ona devlet kapısının ardına kadar açılmasını sağladı. Tam da bir sene sonra bir nevi ödül olarak 24 Temmuz 1841'de Süleyman Ruhi Efendi'nin vefatıyla on-dan kalan nişan ve berat kendisine verildi.⁷ Gerçek manada tecrübe kazandığı ve dil öğrendiği bu kurumda yaklaşık olarak 8 sene görev yaptı. Bu memuriyetin kendisine kattığı bir diğer değer, devlet işleri-nin nasıl yürüdüğünü öğrenmesiydi.

Bu arada 10 Ağustos 1845'te terfi ederek ilk yurt dışı görevi olan Ber-lin Sefareti Başkâtipliğine getirilmişti.⁸ Berlin'de görevi sonlandığında Tercüme Odası'ndaki işine geri dönmüş, yurt içinde bazı meselelerin

3 İsmail Erdoğan, “Kethüdâzâde Ârif Efendi ve Felsefi Görüşleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (XV), 2005. s. 172.

4 Sezai Balcı, *Babıâli Tercüme Odası*, (İstanbul: Libra, 2013), s. 175-176.

5 Muhammet Ballı, *Tanzimatçı Bir Devlet Adamı: Mehmed Kabûlî Paşa (1812-1877)*, (Yüksek Lisans Tezi,) Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 4-8.

6 Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, s. 854.

7 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dâhiliye (İ.DH), 42/2073.

8 İbrahim Alaattin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, (İstanbul, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün, 1949), s. 201.

halledilmesi için görevlendirilmiştir. Bunlardan biri Çanakkale'de meydana gelen gayrimüslim tebaa ile Osmanlı gümrük memurları arasında oluşan bir meseleydi. Bu anlaşmazlık palamuta uygulanan gümrük resminden dolayı ortaya çıkmıştır. 7 Mayıs 1846'da meselenin halledilmesi için Çanakkale'ye giderek sorunu nihayete erdirmiştir.⁹ Bu arada Necib Efendi'nin görevden alınmasıyla yerine vekâletle 30 Mayıs 1847'de Liman Pasaport Memurluğuna tayin edilmiştir.¹⁰

Kabûli Efendi, devlet kademesinde farklı kurumlarda bürokratik görevlerde bulunmuş ve birçok reform gerçekleştirmişti. İlk olarak Fuad Paşa'nın Hariciye Nazırlığı döneminde 4 Kasım 1852'de Hariciye Kâtipliğine ve 26 Kasım 1855'te Mehmed Efendi'nin yerine Ticaret Nezâreti Muavinliğine tayin edilmiştir.¹¹ Kısa bir zaman sonra Divan-ı Hümayûn Tercümanlığı'na atanmıştır. Bu odadaki önemli çalışmalardan biri de Kırım Savaşı'ndan sonra Babîâli Tercüme Odası'nı reforme etmesidir. Onun döneminde Babîâli Tercüme Odası'nda verilmekte olan eğitim gayet düzgün bir şekilde belli bir plana sokulmuştur. Bu görevin ardından 24 Mart 1856'da vekaletle yürüttüğü göreve asaleten atanmıştır.¹²

30 Aralık 1856'da Edirne-Aleksinaç telgraf hattının yapılması için kurulan komisyonda yer almıştır.¹³ İki seneye yakın Divan-ı Hümayun Tercümanlığı görevini sürdüren Kabûlî Efendi'ye 6 Temmuz 1856'da Sardunya Devleti tarafından Sean Moris Nişanı verilmiştir.¹⁴ Diğer yandan Arif Mehmet Efendi'nin 16 Aralık 1859'da Meclis-i Vâlâ âzâlığına atanmasıyla Hariciye Müsteşarlığına 18 bin kuruş maaşla atanmış,¹⁵ Fuad Paşa'nın nazırlığı döneminde politika memuru olarak Cebel-i Lübnan'a gönderilmiştir.¹⁶

⁹ BOA, Hariciye Nezareti Siyasî Kalemi, (HR. SYS) 2927/77.

¹⁰ Mehmed Kabûlî Efendi, 2 bin kuruş maaşla Liman Pasaport Memurluğuna atanmıştır. Necib Efendi, bu görevden tamamen alınmamıştır. (İrade Hariciye, (İ. HR), 40/188.

¹¹ BOA, A.MKT. MHM, 80/60.

¹² BOA, A.DVN, 112/58.

¹³ Diren Çakılcı, "Osmanlı-Avrupa Telgraf Hatlarında Sırbistan Emareti'nin Rolü", OTAM, Ankara 2013, (34) s. 67-70.

¹⁴ BOA, HR.MKT, 151/29.

¹⁵ BOA, HR. MKT., 319/48.

¹⁶ BOA, A.DVN., 175/95.

Görüldüğü üzere Kabûli Efendi, Divan-ı Hümayûn Kalemi'yle Osmanlı bürokrasisine intisap etmiş, yurt içi ve yurt dışında birçok önemli görevi yerine getirmiştir. Bu sayede hem deneyim kazanmış hem de Osmanlı bürokrasisinin kritik isimlerinden biri haline gelmiştir.

3. Kırım Savaşı Sırasındaki Görevleri

Kabûlî Efendi, Kırım Savaşı sırasında savaşın yönlendirilmesi ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması gibi önemli görevleri yerine getirdi. Şubat 1854'ten Kasım 1855'e kadar sırasıyla Babîali Seraskeri Harp, Gelibolu, İkinci Varna, Yunan, Borç ve Denetim komisyonlarında görev aldı.¹⁷

Sadece komisyon çalışmalarında değil, aynı zamanda tercümanlık faaliyetlerinde de yer almıştı. Bu hususta Fransız Saint Arnaud ve İngiliz Lord Raglan yönetiminde birliklere 31 Mart 1854'te Gelibolu'ya ayak bastıkları sırada onlara "hoş geldin" merasimi düzenlemek ve tercümanlık yapmak üzere gönderilmiştir.¹⁸ Bu görevi sonrası 16 Mart 1854'te Gelibolu Komisyonunda çalışmıştır.¹⁹ Bu arada 27 Haziran 1854'te İngiliz ve Fransız karargâhı Varna'da kurulduğundan Birinci Varna Komisyonu'nda bulunmuştu.²⁰ Lakin bir takım uyuşmazlıklar ve sıkıntılardan ötürü İkinci Varna Komisyonu kurulmuştur.²¹ 1 ay kadar bu komisyonda çalışmalara katılmış, 14 Eylül 1854'te Yunan Komisyonu Başkanlığına tayin edilmesiyle komisyondaki görevi son bulmuştu.²²

Yoğun gündem altında mali konularda Kabûlî Efendi'ye bir takım vazifeler verilmişti. Borç alındığında borç veren tarafın isteğiyle bir gözetim komisyonu kuruldu. Kabûlî de Osmanlı Devleti'ni temsilen savaşın masraflarına alınan borçların harcanması için kurulan

17 Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 231-232.

18 Keleş, *Kırım Savaşı*, s. 234.

19 BOA, İ.DH., 317/20516; BOA, İ.MMS., 1/13.

20 Keleş, *Kırım Savaşı*, s. 241.

21 Saim Besbelli, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, (Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1977), s. 122.

22 BOA, A.AMD, 51/68.

komisyona görevlendirildi. Babiâli, 11 Ekim 1854'te bir komisyon kurdu, komisyonda Osmanlı Devleti'ni Raşit Bey, Mehmet Bey ve Kabûlî Efendi, İngiltere'yi D. Revelaky, Fransa'yı M. David Glavany temsil etti.²³

1854 dış borcu savaşın getirdiği ağır yükü kaldıramamış, bunun üzerine Bâbiâlî yeni bir borç almaya karar vermişti.²⁴ 1855'te alınan ikinci borcun bir program dahilinde harcanmasına yönelik 30 Ekim 1855'te yeni bir komisyon kuruldu. Bu komisyona, Kabûlî Efendi üye olarak atandı.²⁵ Bu minvalde harcamalar Kabûlî Efendi'nin de üyesi olduğu komisyonun gözetiminde olacaktı.

Görev aldığı başka komisyon da Kırım Savaşı sırasında Osmanlı askerlerine verilecek kıyafet hakkında idi. 22 Ocak 1855'te oluşturulan komisyonda yer aldı.²⁶ Bu arada Kabûlî Efendi, 10 Ağustos 1855'te Vali Hafız Paşa hakkında soruşturma yapmak için Trabzon'a gönderildi.²⁷ Bir hafta süren yolculuk sonrasında 17 Ağustos 1855'te kente ulaştı.²⁸ Kabûlî Efendi'nin raporu sonucu Hafız Paşa yargılanmış ve görevinden azledilmiştir.²⁹

Sonuç olarak Fransızcaya hâkimiyeti, iktisadi konularda yetkinliği Kırım Savaşı öncesi ve sonrası bu tür önemli vazifelerde yer almasına olanak sağlamıştır. Azmi ve çalışkanlığı sayesinde Osmanlı bürokrasisindeki yerini daha da sağlamlaştırmıştır.

4. Özel Görevleri

Bu başlık altında bir Osmanlı bürokratu olan Kabûli Bey'in Rusçuk, Boğdan, Sırbistan, Girit ve Cebel-i Lübnan görevlerinin üzerinde durulacaktır.

²³ Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, haz. Kerem Işık, (İstanbul, Kitapevi, 2007), s. 89.

²⁴ Sezai Balcı-Mustafa Balcıoğlu, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, (Ankara, Erguvanî, 2017, s. 143.

²⁵ Keleş, *Kırım Savaşı*, s. 216-220; Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Defterin Değerlendirilmesi", *OTAM*, (27), 2010, s. 125.

²⁶ Keleş, *Kırım Savaşı*, s. 231..

²⁷ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, (İstanbul, Simurg, 2000), s. 56.

²⁸ BOA, HR. MKT, 122/11..

²⁹ İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 6/213.

Kabûlî Efendi, Tercüme Odası memuriyetinde ilk kez özel görevle Rusçuk'a gönderilmişti. Ondan beklenen netti; Boğdan'da söz sahibi olan Boyarların güvenli bir şekilde Osmanlı ülkesine gelişlerine refakat etmekteydi. Bu arada 1848'de Boğdan'da Voyvoda Mihail Sturdza'ya karşı protestolar olmuştu. Sturdza, onları Rusçuk'a yollamış, Osmanlı yönetimi devlet otoritesini sağlamak adına Boyarları Bursa'ya nakletmeyi planlamıştı. Bu minvalde 8 Mayıs 1848'de Babîâlî Tercüme Odası'ndan Kabûlî Efendi, 7.500 kuruş harcırahla Rusçuk'a gönderilmişti.³⁰ Boyarların güvenli bir şekilde payitahta ulaşmalarını sağlamış, birkaç gün Gemlik'e ulaşmıştır.³¹ Romen boyarlara mihmandarlık yapan Kabûlî Efendi, Bursa'da 16 gün kaldıktan sonra, 21 Haziran 1848'de İstanbul'a dönmüştü.³²

Aradan 9 sene geçmişti ki bu kez de Eflak-Boğdan'daki seçimlere dair fermanların teslimi için Divan-ı Hümayûn Tercümanı Kabûlî Efendi, bölgeye gönderilmiştir.³³ Ancak bir süre sonra yeni bit görev dağılımıyla 23 Şubat 1857'de Mehmed Kabûlî Efendi Boğdan'a, Hariciye Teşrifatçısı Mehmed Kamil Bey ise Eflak'a tayin edilmiş ve İstanbul'dan yola çıkmışlardır.³⁴

1857 Haziran ayında seçim sandıkları kurulmuş, seçimi iki eyaletin birleşmesine karşı çıkanlar kazanmıştır. Ancak batılı güçlerin Osmanlı Devleti'ni diplomatik yollardan sıkıştırmaları üzerine seçimlerin tekrarına karar verilmiştir. Boğdan'da seçimler Ağustos ayında, Eflak'ta ise Eylül ayında yapılmış ve bu kez seçimi birleşme taraftarları kazanmıştır. 1857 Ekim ayında Eflak ve Boğdan'ın Birleşik Prenslikler adı altında birleştikleri ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti bu durumun Paris Antlaşması'na aykırı olduğunu ileri sürerek buna itiraz etmiştir.³⁵

30 *Journal De Constantinople*, 6 Haziran 1848; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, haz. Nilüfer Epçeli, (İstanbul, Yeditepe, 2009, s. 34).

31 BOA, HR. MKT., 20/77.

32 BOA, A.MKT, 135/51.

33 BOA, A.AMD., 72/26.

34 BOA, HR. MKT., 178/65; BOA, HR. MKT., 187/12.

35 *Tarihte Türk-Rumen İlişkileri*, (Ankara, ATESE, 2006), s. 106-107.

Öte yandan Sırbistan'da da sular durulmuyordu. Başknez Alexandr ve konsey arasında sorunlar devam etmekteydi.³⁶ Bir de 1857 yılı sonlarına doğru Alexandr'a yönelik bir suikast girişiminin ortaya çıkarılması da gerilimi arttırdı.³⁷ Alexandr, suikastçileri hapse atarken, muhalifler de kanun dışı uygulamaları öne sürerek İstanbul'dan memur istedi. Osmanlı, bu durumu kayıtsız kalmadı ve 26 Ocak 1858'de İbrahim Ethem Paşa ve Kabûlî Efendi'yi görevlendirdi.³⁸ Kabûlî Efendi'ye yol harcırahı olarak ise 75 bin kuruş harcırah ve 15 bin kuruş maaş verildi.³⁹ Görevleri netti, iki tarafı barıştırmak ve sükûneti sağlamaktı. Nihayetinde hapiste kalanlar tahliye edildi, başknez ve muhalifler barıştı.⁴⁰

Sırbistan'da hal böyle iken Girit'te olaylar içinden çıkılmaz bir hal aldı. Bölgede düzeni sağlamak amacıyla en son Sırbistan memuriyetinde yaptığı hizmetlerle takdir kazanmış olan Kabûlî Efendi, bu göreve uygun görülüşse de sağlık sorunlarını öne sürerek görevi iade etmişti. Onun yerine Ticaret Nezareti çalışanlarından Remzi Efendi tayin edilmiştir.⁴¹

Sırbistan'da kurulan konseyin çalışmalarını takibi için Kabûlî Efendi, müsteşarlık yetkisi ile bir kez daha görevlendirilmiştir. Bu kararda daha önce bölgeye gidişi ve siyasi durumu vukûfiyeti etkili olmuştu.⁴² Maiyetinde ise Tercüme Odası memurlarından Arzuman Efendi yer almıştır.⁴³ Kabûlî Efendi'ye verilen talimatta, "Sırbistan'da kurulmak istenen Millet Cemiyeti, halk tarafından seçilmiş vekillerden oluşacak ve Osmanlı sınırında bir anlaşmazlık yaşanması durumunda İstanbul'a bildirilecekti. Gelişmelerden an be an haber edilmesi Kabûlî Efendi'den istenmiştir.⁴⁴ Belgrad'a gelişyle bir meclis

36 Ayşe Özkan, *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 126.

37 Fatma Erten, *Vak'a-i Hayret-nümâ*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 157.

38 BOA, HR. MKT., 228/10.

39 BOA, HR. MKT., 228/10.

40 BOA, HR. MKT., 241/6.

41 BOA, A.AMD., 82/86.

42 BOA, A.AMD., 90/13.

43 BOA, İ.HR., 161/8624.

44 BOA, İHR., 161/8624.

kurulmuş ve yaşanan gelişmelerin ardından iktidar değişikliği yaşanmıştı. Knez seçiminden sonra işleri yoluna koyan Kabûlî Efendi, 22 Şubat 1859'da geri dönmüştür.⁴⁵

Hariciye Kâtibi Kabûlî Efendi'nin bir başka memuriyeti ise Girit'te 1858-1859 yılları arasında meydana gelen karışıklıkları bastırmaktı. Hariciye Müsteşarı yetkisiyle emrine dört tabur askerle 5 Eylül 1859'da Girit'e⁴⁶ 5 bin kuruş harcırah ve 30 bin kuruş maaş tahsis edildi.⁴⁷ Adaya gitmeden önce kendisine bir talimat verildi. Bu talimatta, adadaki gayrimüslimlerde isyan hali bulunduğundan meseleye daha dikkatli bakılması istendi. Girit'te 2 ay kaldıktan sonra adada istikrarın tesisi için bir takım öneriler sunmuştu. Buna göre; ilk olarak adada geniş katılımlı bir meclis kurulmalı ve azalar ise güvenilir kişiler oluşturulmalıydı. Girit'te çıkan, ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanan Vafis olayının soruşturmasını yürütüp, Handiye Posta Vapuruyla Kasım 1859'da İstanbul'a dönmüştür.⁴⁸

Bu arada Cebel-i Lübnan'da otoritenin yeniden tesisi ve isyancıların yola getirilmesi için “bâlâ” rütbesi ile Hariciye Müsteşarı Kabûlî Efendi, Sahak Abro'nun yerine politika memuru olarak atanmıştı. Kendisine verilen talimatta; Osmanlı hukukunun korunması için kanunlar eksiksiz uygulanacak ve kanuna karşı gelenlerin cezası da hukukun ön gördüğü şekilde olacaktı.⁴⁹ Bölgede bulunduğu süre zarfında isyancıları cezalandırmaya ve isyandan zarar görenlerin tazminat konularıyla ilgilendi. İsyancıların mallarına el koymuş ve Havran'daki karışıklıkları önlemek için şehrin idari taksimatında değişikliğe gitmişti.⁵⁰

Kriz çözme konusunda oldukça vasıflı bir bürokrat olduğu anlaşılan Kabûlî Efendi'nin aldığı görevleri hakkıyla yerine getirdiği söylenebilir. Zira her ne kadar toplumsal yapıya yabancı olsa da zor dönemde zor görevlerin üstesinden gelmeyi başarmıştır.

⁴⁵ BOA, İ.HR., 165/8834.

⁴⁶ BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir, (A.MKT. NZD), 290/17.

⁴⁷ BOA, HR. MKT., 303/60.

⁴⁸ BOA, A.MKT. UM., 374/65.

⁴⁹ BOA, İ.DH., 485/32746.

⁵⁰ BOA, A.MKT. UM., 562/81.

5. Valilikleri

Özel görevlerdeki çabası ve başarıyla göze çarpan Mehmed Kabûli Bey, rütbe alarak paşa oldu ve kariyerinde ilk kez vali olarak bir göreve atandı. Bu başlık altında Sayda ve Aydın valilik görevleri mercek altına alınacaktır.

Cebel-i Lübnan'daki başarılı ve gayretli çalışmaları sonrası 16 Mart 1863'te Kayserili Ahmet Paşa'nın yerine Sayda Valiliğine atanmıştır.⁵¹ Gerçekten de aranan şartları sağlamaktaydı. Bunlar arasında bölgeyi ve toplumsal yapıyı yakından bilmekteydi. Sayda, onun hayatında dönüm noktası olmuş ve 25 Mayıs 1863'te vezir [paşalık] rütbesi almıştır.⁵² Sayda Valiliğine atandıktan sonra ilk iş olarak Sayda ve Berriyetüşşam'ın asayişine önem vermiştir. Valiliği büyük ölçüde asayiş ve güvenlik sorunlarını çözmekle geçmiştir.

Sayda Valiliği görevi bitince İstanbul'a dönmüş ve Aydın Valisi Ahmed Paşa'nın Yanya Valiliği'ne atanmasıyla ondan boşalan göreve getirilmiştir. 6 ay kadar İzmir'de valilik yapmış, görevde bulunduğu yıllarda İzmir'de afet, ulaşım ve asayiş olayları ile yakından ilgilenmiştir. Sorunların ve çözüm yolları üzerine müzakerelerde bulunmuştu. Valiliği esnasında bölgeye yerleştirilen muhacirlerin iskânı konusunda muhacir komisyonunda yer almıştır. Valiliği sırasında İzmir'de bulunan gümrük binasına yeni kısımlar eklenerek genişletilmiştir. İzmir gümrüğüne ait demiryolu hattı ve kordon inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. İzmir'de Kışla-yı Hümayûn tamir edildiği gibi vergilerinin toplanması için bir heyet-i mahsusa kurulmuştur.⁵³

Görüldüğü üzere Sayda Valiliği genel manada asayiş olaylarıyla geçse de var olan olayların kısmen önüne geçememişti. Aydın Valiliği ise daha çok şehircilik işleri, bayındırlık faaliyetleri ve alt yapı hizmetleriyle geçmiştir. Her iki valiliğinde sivil bir Paşa sıfatıyla merkezin benimsediği sistem anlayışını taşrada temsil etmeye çalışması her açıdan kritikti.

51 Ömer Faruk Akün, “Şinasi'nin Fatin Tezkeresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (XI), 1961, s. 283.

52 BOA, İ. DH., 507/34524.

53 Serap Tabak, *İzmir Şehri'nde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997, s. 8-35.

6. Diplomatik Görevleri

Bu bölümde Kabûli Paşa'nın Londra sefaret kâtipliği, maslahatgüzarlığı, Atina Orta Elçiliği, Viyana ve St. Petersburg Büyükelçiliği mercek altına alınacaktır.

Mehmed Kabûlî Efendi, 1845'teki Berlin Sefareti Kâtipliği deneyiminden sonra 1848 sonlarında dünyanın en önemli şehirlerinden biri olan Londra'ya kâtip olarak atanmıştır.⁵⁴ Londra Sefiri Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın, 20 Ağustos 1850'de Halep Valisi olarak atanmasıyla yerine yeni bir sefir gelinceye kadar maslahatgüzar olarak bırakılmıştır.⁵⁵ 20 Ağustos 1850'de maslahatgüzar olarak bırakıldığı sefaret işlerini 23 Mart 1851'e kadar yürütmüştür.⁵⁶

Londra'da iş deneyimi kazandıktan sonra 18 Aralık 1851'de Atina'ya orta elçi olarak atandı. Atina, onun ilk elçilik görevi olması bakımından önemlidir.⁵⁷ Önce maslahatgüzar olarak atanmasına karar verilmiş ancak maslahatgüzar maaşı ile geçinemeyeceğinden 14 bin kuruş maaşla “sınıf-1 sâni rütbesi“ ile göreve getirildi.⁵⁸ Yaklaşık 6 ay süren Atina orta elçiliği büyük ölçüde eşkıyalık, firariler ve emlak meselelerinin yarattığı sorunların gölgesinde geçti. Daha önce belirttiğimiz sorunların dışında Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri de yakından izledi. Bu gelişmeleri raporlar halinde İstanbul'a sundu.⁵⁹ Sebebini bilmediğimiz bir nedenden 12 Aralık 1852'de Atina Sefaretinden azledildi.⁶⁰ Bu arada 12 Aralık 1852'de Yunanistan Kralı Otto tarafından bir nişan verildi.⁶¹

Kabûlî Paşa, 2 Mayıs 1873'te Ahmed Arifî Paşa'nın yerine Viyana Büyükelçiliğine getirilmiştir.⁶² Mayıs ayı içinde yola çıkarak Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'e sunulmak üzere çeşitli

⁵⁴ Oscar Mac Carthy, *Revue de L'Orient*, Paris 1848, s. 41.

⁵⁵ Bâb-ı Âsafî Âmedî Kalemi (A.AMD), 22/8.

⁵⁶ Dosya Usulü İrâdeler (İ.DUİT), 149/38.

⁵⁷ *Salname-i Devlet-i Hariciyye*, Matba'a-i Osmaniyye, İstanbul 1306, haz. Ahmed Neziha Galitekin, (İstanbul, İşaret, 2003), II, s. 77.

⁵⁸ Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi, (HR. MKT), 41/34.

⁵⁹ İrade Eyalet-i Mümteze Girid (İ. MTZ. GR), 8/197.

⁶⁰ BOA, İ.HR., 93/4537; BOA, A.AMD., 41/36.

⁶¹ BOA, İ.HR., 93/4537.

⁶² BOA, İ.DH., 666/46376.

hediyeler götürmüştür.⁶³ Paşa'ya Viyana'ya gidişi için 500 lira tahsis edilmiştir.⁶⁴ Büyükelçiliği dönemde çeşitli meselelerle ilgilenmek zorunda kalmıştı.⁶⁵ Bunlar; 1873 Viyana Sergisi ile Osmanlı borçlanmaları hakkındaki müzakereler, Şark meselesi, Rusya'nın Panslavizm politikası ve basının takibiydi. 15 Temmuz 1874'te Viyana Sefirliği görevinden ayrılmış, Ahmet Şevket Bey'in yerine 3 Haziran 1874'te İstanbul Şehreminliğine atanmıştır.⁶⁶

Viyana elçiliğinden 1 sene sonra 24 Ekim 1875'te Petersburg Büyükelçisi olarak tayin edildi.⁶⁷ Petersburg Büyükelçiliği sırasında Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve V. Murat başa geçti.⁶⁸ Bu kez de çok geçmeden V. Murat'ın hastalığı sebebiyle tahta Sultan II. Abdülhamit çıktı.

Sefirliğinde önemli vazifelerinden biri de istihbarat toplayarak merkeze bildirmek ve İstanbul'daki karar alıcıların politika üretmelerine katkı sağlamaktı. Bu hususta Avrupa'da meydana gelen olaylar ve gelişmeler hakkında bilgi almak amacıyla çeşitli ülkelerde bulunan Osmanlı sefirleriyle mektuplaşmıştır. Petersburg sefirliği dönemi boyunca Osmanlı-Karadağ, Osmanlı-Sırbistan Savaşı ve Ermeni gibi siyasi sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde kritik bir dönemde elçilik sırasında Tiflis Başkonsolosu Behçet Efendi ve eşi Maria Behçet, Ermeniler tarafından öldürülmüştü.

Bir sene süren Petersburg görevi sonrası hastalanarak tedavi için Avrupa'nın yolunu tuttu. Petersburg Büyükelçiliği hariciyedeki son görevi oldu ve İstanbul'a döndükten sonra 19 Mart 1877'de Meclis-i Ayân üyesi olarak atandı.⁶⁹

Sefaret görevleri kendini çok yönlü inşa etmek sürecinde önemli yapı taşlarıdır. Bu memuriyetleri sırasında mesleğin inceliklerini öğrenmişti. Atina, Viyana ve Petersburg elçiliğinde daha tecrübeli, meselelere daha rasyonel bakan bir görüntü çizmiştir.

⁶³ *Sheffield Daily Telegraph*, 7 Mayıs 1873; *The Morning Post*, 26 Ağustos 1873.

⁶⁴ BOA, İ.HR., 259/15493.

⁶⁵ *Takvim-i Vekayi*, 22 Ağustos 1873.

⁶⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, (İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995), s. 1562.

⁶⁷ BOA, İ.HR., 268/16149.

⁶⁸ BOA, HR. SFR.(01), 64/64, 1876).

⁶⁹ *Takvim-i Vekayi*, 19 Mart 1877.

7. Komisyon Görevleri

Kabûli Paşa, Aydın Valiliği'nden şehrin havasına alışamadığını öne sürerek istifa etmişti. 10 ay kadar İstanbul'da açıkta kalmış, ardından 7 Eylül 1865'te 20 bin kuruş maaşla Meclis-i Vâlâ âzası olarak atanmıştır.⁷⁰ Bunun yanı sıra İstanbul'da büyük bir yangın çıkmıştır. Bu yangında zarar görenler için kurulan iane komisyonunda başkan olarak çalışmalara katılmıştır.⁷¹

Bu arada Kırım Savaşı sonrası ortaya çıkan malî sorunlardan dolayı Osmanlı maliyesi büyük ölçüde sıkıntılı dönemler yaşamaktaydı ve devlet bazı tedbirler alınmak zorunda kaldı. Bilindiği üzere 1859 yılında Islahat-ı Maliye Komisyonu kurulsa istenen başarı yakalanamamıştı. Hem imparatorluğun genel bütçesinin tanzimi gecikmiş hem de hükümetin borç arayışlarına teminat oluşturacak teminattan mahrum kalmıştı. Tam da bu atmosferde Mütercim Rüşdü Paşa başkanlığında “Meclis-i Âli-i Hazâin“ kuruldu.⁷² Malî konulara vâkıf kendi alanlarında uzman Müslim ve gayrimüslim devlet görevlileri yer aldı. Bunlar; Meclis-i Vâlâ âzasından Cemil Bey, Kabûlî Paşa ile Cevdet Efendi idi. Fakat 6 Haziran 1866'da Meclis-i Âli-i Hazâin feshedildi. Feshin ardından Meclis-i Vâlâ âzalığine geri döndü.⁷³ Meclis-i Vâlâ azalığine geri dönerek, 26 Haziran 1867'de Tuna Komisyonu Başkanı oldu.⁷⁴

8. Ticaret Nazırlıkları

Bu başlık altında Paşa'nın nazırlığı dönemindeki faaliyetleri, yurt içi ve yurt dışı görevleri, komisyon üyelikleri ele alınmıştır.

Daha önce Ticaret Nezareti muavinliği yapan ve ticari konularda bilgisi olan Kabûlî Paşa, Halil İbrahim Paşa'nın yerine Haziran 1867'de 10 bin kuruş maaşla vekâleten atanmış, 9 ay vekâletle görevi sürdürmüştür.⁷⁵ Bu göreve, 7 Mart 1868'de asaleten atanmış ve kendisine 30

⁷⁰ BOA, İ.DH., 540/37546; BOA, A.MKT, MHM, 341/51.

⁷¹ BOA, HR.MKT., 533/98.

⁷² Hasan Ali Çakmak, *Meclis-i Âli-i Hazâin*, (Konya, Çizgi, 2023), s. 49.

⁷³ BOA, A.MKT. MHM, 762/26.

⁷⁴ BOA, HR.MKT., 579/44.

⁷⁵ Aziz Tekdemir, *Ticaret Nezareti (1839-1876)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 292

bin kuruş maaş verilmiştir.⁷⁶ 1868'ten 1871'e kadar sürdürdüğü nezaret bünyesinde birçok reform gerçekleştirmiş, komisyon görevlerinde bulunmuş, Girit'e gitmiş, Nafia nezaretini vekâleten idare etmiş, ulaşım konusunda bazı yenilikler gerçekleştirmişti.

Kabûlî Paşa, 11 Temmuz 1868'de Nafia Nazırı Davut Garabet Paşa'nın 2 ay kadar süreyle Avrupa'ya gönderilmesiyle Nafia Nezâreti'ne vekâlet etmişti.⁷⁷ Nazırlığı sırasında ise *Takvim-i Ticaret* gazetesinin yayın hayatına devam edilmesine yönelik girişimde bulunmasıdır.⁷⁸ Bakanlığı döneminde mahkemelerde uygulanacak kanunların hazırlanması sürecinde bakanlar kurulunda *Mecelle* görüşmelerine de katılmıştır.⁷⁹ İlgilendiği bir başka gelişme ise İstanbul'da tramvayla toplu taşıma konusunda atılan adımlardır.⁸⁰ Tramvayla alakalı ilk çalışmalar 1869'da başlarken ulaşım konusundaki ilk sözleşme 1869'da Mehmed Kabûlî Paşa tarafından imzalanmıştır. Böylece atlar tarafından çekilen araba işletilme imtiyazı 40 yıl süre ile Dersaadet Tramvay Şirketi'ne ihale edilmiş ve 1870 yılı itibarıyla hat üzerinde çalışmalar başlamıştır.⁸¹

Bu arada 1870 yılında İstanbul'un Kasımpaşa başta olmak bazı semtlerinde çeşitli yangınlar görülmüştü.⁸² Mısır hidivi, çıkan yangınlar nedeniyle 40 bin lira maddi yardımda bulundu ve bu yardımın faydalı kullanılması adına bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonda Kabûlî Paşa da yer almıştı.⁸³ Sadece yangın komisyonunda değil başka çalışmalarda da yöneticilik tecrübesine başvurulmuştur. Bilindiği üzere The Old Fevai Iê Osmaniê Steam Navigation [Fevâid] adlı denizcilik şirketi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'e

⁷⁶ BOA, İ.DH., 578/40239.

⁷⁷ BOA, İ.DH., 578/40239, 10 CA 1285/11 Temmuz 1868.

⁷⁸ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1989, s. 60.

⁷⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, (İstanbul, Çağrı, 1980), s. 218-219.

⁸⁰ Vahdettin Engin, "İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramwayları", *Osmanlı'da Ulaşım*, ed. Vahdettin Engin vd., İstanbul Çamlıca, 2010, s. 343.

⁸¹ Melek Çolak, "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tranway", *Osmanlı Araştırmaları*, 2003, (22), s. 177-179.

⁸² Havane Dırağ, *1831-1900 Yılları Arasındaki İstanbul Yangınları*, (Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Osmanlı Müessesleri ve Medeniyet Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1977, s. 205.

⁸³ *The Morning Post*, 23 Temmuz 1870.

ithafen “Aziziye“ adı vermişti. Bu şirket; Mehmed Kabûlî Paşa, Yaver Efendi ve Vasıf Efendi'den oluşan bir konsey tarafından yönetilmişti.⁸⁴

31 Temmuz 1874'te Mahmut Celalettin Paşa'nın yerine üçüncü kez Ticaret Nazırlığı'na getirilmiştir.⁸⁵ Nazırlığında yeni bir banka kurulması ve borç meseleleri ile yakından ilgilenmiştir. Kabûlî Paşa, borçlanma ve banka kurma meseleleri hakkında Viyana, Köln ve Paris gibi şehirlere giderek bir takım görüşmelerde bulunmuştur. Paşa, Rumeli demiryolları ve banka meselesi için Viyanalı Baron Salomon Albert Anselm Rothschild ve Baron Oppenheim ile görüşmüşse de sonuç alamadığı daha sonraki gelişmelerden görülmüştür. Rumeli Demiryolları ile banka meselesi hakkında Mehmed Kabûlî Paşa, Viyana'daki Rothschildlerle bir süre daha görüşme fırsatı yakalamışa da demiryolları ve banka kurma meselesindeki sıcak bakmamışlardır.⁸⁶

9. Hastalığı ve Vefatı

Petersburg elçiliğinde zor günler yaşayan Kabûlî Paşa'da kronik hemoroid hastalığı saptanmıştı.⁸⁷ Rusya'da tedavi olacak doktor bulamadığından 2 Kasım 1876'da padişahın özel izniyle iki ay süreyle Viyana ve İtalya'ya gitmiştir.⁸⁸

Hem geçirmiş olduğu hastalıktan hem de maddi sıkıntılardan etkilenerek 22 Mart 1877'de Beyoğlu'nda bulunan konağında vefat etmiştir. Cenazesi Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiş ve geniş katılımlı büyük bir cenaze töreni yapılmıştır.⁸⁹ Bu arada eşi Adile Zafer Hanım'dan başka varisi kalmamıştır. Maddi yönden zor günler geçiren eşi Adile Zafer Hanım'a 500 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁹⁰ Eşi, yaşamını İstinye'de Mehmed Kabûlî Paşa'dan kalan yalıda sürdürmüştür.⁹¹

⁸⁴ *The Morning Post*, 8 Ekim 1870.

⁸⁵ BOA, İ.DH, 687/47967.

⁸⁶ Balcı-Balcıoğlu, *Rothschiller ve Osmanlı*, s. 142-143.

⁸⁷ BOA, HR. SFR. (1), 66/68.

⁸⁸ BOA, HR, SFR.(1), 68/100.

⁸⁹ Toros, “Kabûlî Paşa”, s. 265.

⁹⁰ Zabtiye Nezareti Evrakı, (ZB), 344/129.

⁹¹ <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/1635>.(E.T. 22.02. 2017).

Sonuç

Hayat serüveni, bir yönüyle başkalarının biyografilerinde veya anlatılarında yan karakter olarak yer alan Kabûli Paşa'nın hayat hikâyesi müstakil olarak bu makalede ortaya konmuştur. Kendisi birçok önemli görev icra etmesine rağmen pek bilinmeyen bir devlet adamıdır.

Bu arada tahsilini ailesinin imkânlarıyla tamamlayan bir bürokratin hayatı, devlet adamlığı, meslekî kariyeri, şahsiyeti ortaya çıkarıldı. Merak edilen bir diğer konu da diplomasi alanında son dönem Osmanlı hariciyesinin önemli simalarından gelmesindeki etkenlerdi. Şüphesiz çok dilli olması, çalışkanlığı, tanınmışlığı, yenilikçi bir yapıda olması, teknokrat özelliğinin önemli görevlere gelmesine zemin hazırladığı belirlendi. Keza yükselmesinde birçok dile hâkimiyeti, öğrenmeye açık olması ve çalışkanlığının etkisi vurgulandı.

Cemiyet adamı olmasının yanı sıra sadakati, entelektüelliği ve kriz yönetme becerisiyle ön plana çıkmıştır. Nazik, seçkin, sosyal, enerjik, öngörülerini kuvvetli, çözüm odaklı ve uzlaşmacı özelliklere sahiptir. Avrupa'nın pek çok şehrinde görev aldı; sıcakkanlı karakteri sayesinde birçok devlet adamıyla samimiyet kurdu. Avrupa'da görev alması ve yetiştiği kültürün batılılaşmasına imkân tanınmasının yanında alafranga görgü kurallarını da öğrenmesine katkı sağladı. Avrupa hanedan üyeleri ve birçok siyasiyle dost olarak devletin politikalarına etki etti.

Görev yılları boyunca beş padişah gören Mehmed Kabûlî Paşa, Divan-ı Kalemi'nden yetişip nazırlığa kadar yükselmiş, devrinin önemli bir şahsiyetidir. İmparatorluğun en uzun yüzyılında farklı coğrafyalarda hizmet etmiş bir devlet adamıdır. 1837'den 1877'e kadar uzanan 40 senelik kariyerinin 5,5 senesi yurt dışında, 1,5 senesi taşrada, 2 senesi mazûl, geri kalanı ise merkez bürokrasisinde geçirmiştir. Tanzimat devrinin önemli devlet adamlarından olan Paşa, verilen görevleri layıkıyla yapan bir görüntü çizmiştir.

Divan-ı Kalemi'nde başlayan memuriyet hayatı daha sonra Babîali Tercüme Odası'nda devam etmiştir. Babîali Tercüme Odası'nda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Babîali Tercüme Odası'nda kendisini yetiştirmiş olması onu nazırlığa kadar yükseltmiştir. 1845 yılı Berlin Kâtipliği görevinden sonra Romanya olaylarında zarar görenler için

1848 yılında özel görevle Rusçuk'a gitmiştir. İstanbul'a dönüşüyle beraber bu sefer de Londra Sefareti Birinci Kâtipliğine tayin edilmiş; daha sonra Londra Maslahatgüzarlık görevini üstlenmiştir. Londra'ya sefir atanınca İstanbul'a dönen Kabûlî, kısa müddet sonra da bu sefer 1851 yılında Atina'ya Orta Elçi olarak tayin edilmiştir. Atina Elçiliği görevi ilk elçilik tecrübesi olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasına rağmen, Osmanlı-Yunanistan arasında birtakım sorunlar halen devam ediyordu. Osmanlı-Yunanistan arasında emlak, firariler ve eşkıyalık gibi sorunlar sıkça yaşanmaktaydı. Kabûlî Paşa, bu sorunları yakından takip etmiş, Babî'li'ye bu sorunları rapor etmiştir. Atina Elçiliği görevi sırasında 1852 yılında Hariciye Kâtipliğine ataması yapılmıştır.

Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) yirmi iki yıl süren saltanatında son altı yıl, Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla oldukça zorlu geçmişti. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'ndan sonra hem savaşın masraflarıyla uğraştı hem de değişen dünya dengeleri nedeniyle ortaya çıkan yeni siyasî sorunlarla ve isyanlarla mücadele etmişti. Kabûlî Efendi, mütefrik orduların ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlayan Harp Komisyonu ve Denetim Komisyonlarında görev almıştır. Kırım Savaşı sırasında önemli görevler üstlenmesindeki en büyük etken Fransızcaya vakıf olmasıdır. Özellikle yabancı generallerin karşılama törenlerinde Kabûlî Efendi vazife almıştır. Deyim yerindeyse bu yıllarda Edirne-Gelibolu arasında mekik dokumuş, birçok komisyonda görev almıştır. İki kez Hariciye Kâtipliğine bir kez de Divan-ı Hümayûn Tercümanlığına getirilmiştir. Onun için bu dönem oldukça yoğun geçmiştir. Ülkenin çeşitli yerlerinde çıkan isyanların çözümü için görevlendirilmiştir. Divan-ı Hümayûn Tercümanlığı'nda Romanya ve Sırbistan, daha sonra Hariciye Kâtibi iken Girit ve Hariciye Müsteşarı iken Cebel-i Lübnan'a gönderilmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Girit ve Lübnan meseleleri ile meşgul olduğu bu dönemde de olaylar içinde aktif rol almış ve sorunların Osmanlı Devleti lehine çözümü için aralıksız çalışmıştır. Tıpkı bir “dama taşı” gibi görevden göreve koşmuştur.

Sayda (1863-1864) ve Aydın Valiliği (1864) görevinde bulunmuş; Sayda Valisi iken paşa olmuştur. Bu rütbe onun hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra artık “Mehmed Kabûlî Paşa” olarak anılacaktır. Ticaret Nazırlığı ile devam eden memuriyet hayatı her

dönemde olduğu gibi bu dönemde de hareketli ve başarılı geçmiştir. Bu hareketlilik onu iyice yormuştur ve artık hastalıklardan şikâyet etmeye başlamıştı. Nazırlık görevi yaptığı dönemlerde birçok yeniliği Nezâret bünyesine katmıştır. Ticaret Nazırlığı sırasında birçok komisyonda görevler yapmıştır. Her zaman yeniliğe açık bir devlet adamı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin en önemli Ticaret Nazırları arasındadır. Biri vekil olmak üzere üç kez Ticaret Nazırlığı yapmıştır. 1840-1871 arasında tam 31 sene hiç ara vermeden devlete hizmet etmiştir. 1871'de Ticaret Nazırlığından azledilmiştir. 2 sene kadar açıkta kaldıktan sonra 1873'te Viyana Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Bir sene sürdürdüğü Viyana Büyükelçiliği, özellikle Viyana Sergisi ve Doğu Sorunu'nu takip etmekle geçmiştir. Ticaret nazırlığında devletin iflasın eşiğine geldiği bir dönemde 1874'te üçüncü defa Ticaret Nazırı olmuş ve mali meseleleri görüşmek için Avrupa'ya gönderilmiştir. İlk Ticaret Nazırlığı gibi üçüncü ticaret nazırlığı da yurt dışı görevinde geçmiştir.

Kabûlî Paşa'nın büyükelçi olarak görev yaptığı bir diğer ülke de Rusya'dır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Rusya'nın Balkanlar da nüfuz kurmaya çalıştığı bu dönemde Balkanlar ve Kafkasya'daki gelişmeleri yakından takip etmişti. Rusya'da bulunan siyasetçi ve meslektaşlarıyla görüşmeler yapmış ve gelişmeleri İstanbul'a bildirmiştir. Kabûlî Paşa, Ticaret Nazırlığı görevinden sonra bir sene mesai yaptığı Petersburg'da hastalanarak Avrupa'nın çeşitli ülkelerine tedavi olmak için gitmiş daha sonra İstanbul'a dönerek Meclis-i Ayân âzalığına atanmıştır. 1877 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Reformcu bir Tanzimat devlet adamına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Mehmed Kabûlî Effendi was the son of Emin Kabûlî Effendi and was born in Istanbul in 1812. With the support of his family, he attended *Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi* and took classes from Kethüdazâde Mehmed Arif Effendi. Afterwards, he entered the School of Maarif-i Adliye opened in 1838. He first entered the state service in 1837 at the Divan-ı Hümayun and after this room he entered the "School of Maarif-i Adliye". With the advantage of the foreign languages he learned, in 1840 he started to work for free in the Chamber of Translation. He worked as a clerk at the Berlin Embassy and dealt with the settlement

of disputes in Rusçuk and Çanakkale. He later served as Chargé d'affaires in London and ambassador to Athens. He experienced a period of prosperity with the influence of his brother-in-law Fuad Pasha, both thanks to former's merit and the latter's reference. After his ambassadorship to Athens, he became the second in command of the Ministry of Foreign Affairs as the clerk of the Foreign Ministry and actively participated in the commissions established under the direction and administration of the Crimean War. During the Crimean War, he carried out important duties such as directing the war and meeting the needs of the soldiers. He was not only involved in commission duties but also in interpreting activities. In this regard, he was sent to the troops under the leadership of the Saint Arnaud and the Lord Raglan to conduct a "welcome" ceremony when they set foot in Gallipoli on March 31, 1854 and to act as an interpreter for those there. Another commission he served on was controlling the clothing to be given to the Ottoman soldiers. His command of French, his ceremonial nature, and his competence in financial matters allowed him to take part in such important duties before and after the Crimean War. Thanks to his determination and diligence, he further strengthened his position in the Ottoman bureaucracy. Mehmed Kabûli Bey, who was also a competent statesman in financial matters, became the deputy of the Ministry of Commerce and after a while he became a translator in *Divan-ı Hümayun*. During this post, he reformed the Chamber. Over the years in his tenure, he was sent to Moldavia (Boğdan), Serbia and Crete on special missions to resolve disputes and maintain public order. After his successful missions, he was again appointed as undersecretary at the Foreign Ministry. He went to Mount Lebanon on a special mission and after a while he served as governor of Sayda. After Sayda, he became the governor of Aydın. However, claiming that he could not get used to the weather in Izmir, he resigned from his post and came to Istanbul. When he arrived in Istanbul, he served as a member of the Assembly of Governors and the Assembly of Meclis-i Âli-i Hazâin. Immediately after these positions, he served as minister of trade for three times. Having previously served as the assistant minister of trade and having knowledge in commercial matters, Kabûli Pasha was appointed as the acting minister in June 1867 with a salary of 10 thousand *kuruş* and continued his duty as the acting minister for 9 months. He was appointed as the principal on March 7, 1868. During his ministry, which he held from 1868 to 1871, he implemented many reforms in the institution and took part in commissions. On July 31, 1874, he was appointed as the Minister of Trade for the third time, replacing Mahmud Celalettin Pasha. During his ministry, he was closely involved in the establishment of a new bank and debt issues. Kabûli Pasha went

to cities such as Vienna, Cologne and Paris to hold meetings on issues of borrowing and establishing banks. Another issue he was interested in during his ministry was his initiative to continue the publication of the *Takvim-i Ticaret* newspaper. During his ministry, he also participated in the *Mecelle* discussions in the council of ministers during the preparation of laws to be applied in courts. Another development that interests him is the steps taken regarding public transportation by tramway in Istanbul. During his ministries, he traveled to Crete in the entourage of Âlî Pasha. After his second ministry of trade, he was appointed ambassador to Vienna. After Vienna, he became the minister of trade again. At the end of his professional life, while he was serving as the ambassador to Petersburg, he was appointed as a member of the Assembly of A'yân during the reign of Sultan Abdülhamid II. He died in Istanbul in 1877 while still serving as a member of the assembly mentioned.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Âmedî Kalemî (A.AMD), No: 22/8, 41/36, 51/68, , 72/26, 82/86, 90/13,
Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyûn Kalemî (A.DVN), No: 112/58, 175/95.

Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrakı (HR. MKT), 20/77, 41/34, 122/11, 151/29,
178/65, 187/12, 228/10, 241/6, 319/48.

Hariciye Nezâreti Petersburg Sefareti (HR. SFR (01), 66/68, 68/100.

Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı (HR.SYS), No: 2927/77.

İrade Dâhiliye (İ.DH), No: 42/2073, 317/20516, 485/32746, 507/34524, 540/37546,
578/40239, 666/46376, 687/47967.

Dosya Usulü İrâdeler (İ.DUİT), No: 149/38.

İrade Hariciye (İ.HR),No: 83/4036, 93/4537, 161/8624, 165/8834, 259/15493,
268/16149.

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), No: 1/13, 6/213.

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), No: 65/1851.

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM.), No: 80/60, 341/51,
762/26

Sadaret Mektûbî Kalemî Nezâret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD), No: 290/17

Sadaret Umumi Vilâyet Evrakı (A.MKT. UM), No: 374/65

Zabtiye Nezâreti Evrakı (ZB), 344/129.

Gazeteler

Journal De Constantinople

Takvim-i Vekayi

The Morning Post

Sabah

Sheffield Daily Telegraph

Web Sayfası

<http://collections.vam.ac.uk/item/O139223/miniature-manas-rupen/#> E. T.: 01/01/2017).

https://www.archives.saltresearch.org/R/-?func=dbin-jump_full&object_id=3726995&silo_library=GEN01. E.T.: 04/02/2017).

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/1635>. (E.T: 22.02. 2017).

Kitap ve Makaleler

Ahmet Cevdet Paşa: *Ma'ruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı, 1980.

Akün, Ömer Faruk: “Şinasi'nin Fatim Tezkeresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XI, 1961, 67-98.

Balcı, Sezai: *Babiâli Tercüme Odası*, İstanbul: Libra, 2013.

Balcı- Sezai, Balcıoğlu Mustafa: *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Erguvani, 2017.

Ballı, Muhammet: *Tanzimatçı Bir Devlet Adamı: Mehmed Kabûlî Paşa (1812-1877)*, Yüksek Lisans, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Besbelli, Saim: *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara: Genel Kurmay, 1977.

Çakmak, Hasan Ali: *Meclis-i Âli-i Hazâin*, Konya: Çizgi, 2023

Çakılcı, Diren: “Osmanlı-Avrupa Telgraf Hatlarında Sırbistan Emareti'nin Rolü”, *OTAM*, 34, Ankara 2013, 59-81.

Çolak, Melek: “XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tranway”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2003, (22), s. 177-189.

Dırağ, Havane: *1831-1900 Yılları Arasındaki İstanbul Yangınları*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1977.

Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul: İ.B.B, 1995.

Engin, Vahdettin: “İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramwayleri”, *Osmanlı'da Ulaşım*, ed. Vahdettin Ergin vd., *Çamlıca*, İstanbul 2010.

- Erdoğan, İsmail: “Kethüdâzâde Ârif Efendi ve Felsefi Görüşleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, Elazığ 2005, 171-188.
- Erten, Fatma: *Vak'a-i Hayret-nümâ*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- Gövsâ, İbrahim Alaattin: *Türk Meşhurları*, İstanbul: Yedigün, 1949.
- Gülsoy, Ufuk: *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000.
- Salname-i Devlet-i Hariciyye*, haz. Ahmed Nezih, Galitekin, Matba'a-i Osmaniyye, İstanbul: İşaret, İstanbul 2003.
- Hornby, Lady: *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev. Kerem Işık, İstanbul: Kitapevi, 2007.
- Jorga, Nicolae: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, haz. Epçeli, Nilüfer, Yedigöze, 2009.
- Keleş, Erdoğan: “Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Defterin Değerlendirilmesi”, *OTAM*, 27, Mart 2010, 107-142.
- Keleş, Erdoğan: *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Akbayar, Nuri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1996.
- Oscar, Mac Carthy: *Revue de L'Orient*, Paris 1848.
- Özkan, Ayşe: *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Tabak, Serap: *İzmir Şehri'nde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997.
- Tarihte Türk-Rumen İlişkileri*, ATESE, Ankara: 2006.
- Tekdemir, Aziz: *Ticaret Nezareti (1839-1876)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Toros, Taha: “Kabûlî Paşa'ya Dair”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul: 1990.
- Yazıcı, Nesim: “Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret”, *Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Kasım 1989, 55-68.

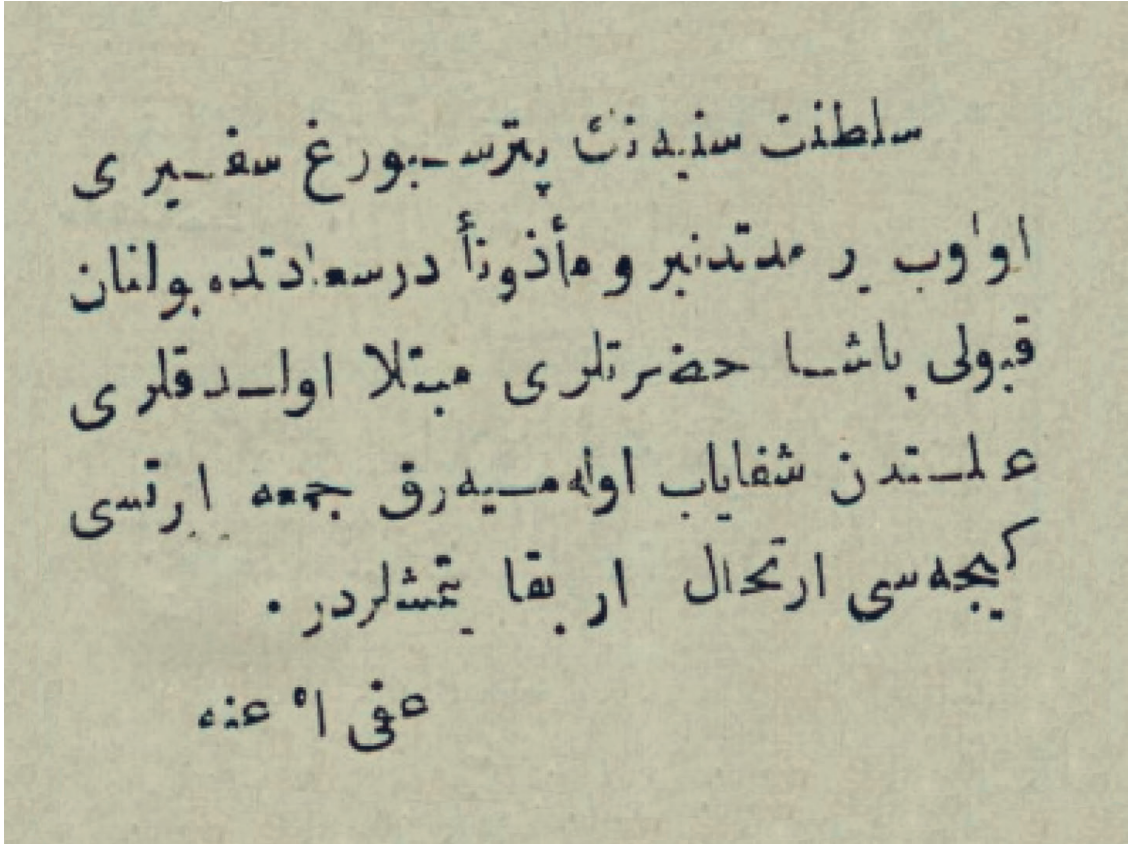
EKLER

Resim 1: Mehmed Kabûli Efendi'nin Rupen Manas'a yaptırmış olduğu resmi.
(<http://collections.vam.ac.uk/item/O139223/miniature-manas-rupen/#>.
Erişim Tarihi: 01/01/2017).

Resim 2: Petersburg Büyükelçisi Mehmed Kabûli Paşa'nın resmi.
Abdullah Biraderler Koleksiyonu.
(https://www.archives.saltresearch.org/R/-?func=dbin-jump_full&object_id=3726995&silolibrary=GEN01. Erişim Tarihi: 04/02/2017).

Resim 3: 25 Mart 1877 tarihli Sabah gazetesinde yer alan Petersburg Büyükelçisi Mehmed Kabûlî Paşa'nın ölüm haberi. (Sabah, 25 Mart 1877).

Avusturya-İtalya Savaşı'nın Deniz Cephesinde Zırhlı Gemilerin İlk Büyük Muharebesi: Lissa (1866)

*The First Major Battle of Ironclads on the
Maritime Front of the Austrian-Italian War:
Lissa (1866)*

İbrahim Ege AKŞAHİN*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
7 Ağustos/August 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
25 Ekim/October 2024

* Doktora öğrencisi, İstanbul
Medeniyeti Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Tarih Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-4115-1863
E-posta/E-mail: egeaksahin1863@
gmail.com

Atıf/Citation: İbrahim Ege Akşahin,
"Avusturya-İtalya Savaşı'nın Deniz
Cephesinde Zırhlı Gemilerin İlk Büyük
Muharebesi: Lissa (1866)", *Zeyrek Tarih
Araştırmaları Dergisi*, 1 (Aralık 2024),
s. 29-55.

ÖZ

Bu makalede, Türkçe literatürde daha önce herhangi bir müstakil akademik çalışmada ele alınmamış olan Avusturya ve İtalya donanmaları arasında gerçekleşen 1866 Lissa Deniz Muharebesi değerlendirilecektir. Özünde bir kara devleti niteliği taşıyan Avusturya ile köklü denizcilik geleneğine ve güçlü bir donanmaya sahip olan İtalya arasında deniz cephesinde vuku bulan bu muharebe harbin genel gidişatında kritik bir etki yapmasa da özellikle zırhlı gemilerin tarihteki ilk büyük muharebesi olması hasebiyle son derece büyük önem taşımaktadır. İtalya'nın Avusturya karşısında deniz harp teknolojisi bakımından üstün olmasına ve sayısal eşitsizliklere rağmen muharebenin kaderi amirallerin cesaret ve yetenekleri doğrultusunda şekillenmiş, muharebeden Avusturya galip ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, İtalya, Lissa Deniz Muharebesi, Zırhlı Gemi, Ahşap Gemi.

ABSTRACT

This article will evaluate the 1866 Battle of Lissa between the Austrian and Italian navies, which has not been discussed in any independent academic study in Turkish before. The Battle of Lissa, which took place in 1866, was essentially an event that took place on the naval front of the Austro-Prussian & Italian War (Seven Weeks War). Although the battle, which took place between Austria, which was essentially a land-based state, and Italy, which had a deep-rooted maritime tradition and a strong navy, did not have a critical impact on the general course of the war, it was of great importance, especially because it was the first major battle of armored ships in history. Despite Italy's superiority in naval warfare technology, the fate of the battle was largely determined by the differences between the commanders of the navies.

Keywords: Austria, Italy, Battle of Lissa, Ironclad, Wooden Ship.

Giriş

Bu çalışmada Lissa Deniz Muharebesi'ndeki deniz harekâtının nasıl gerçekleştiği, bu muharebenin deniz harp tarihi açısından ne gibi bir öneme sahip olduğu, muharip tarafların deniz kuvvetlerinin durumlarının ne olduğu, muharebenin kaderini tayin eden etkenlerin neler olduğu ve muharebenin kısa ve uzun vadeli etkilerinin neler olduğu sorularına yanıtlar aranacaktır. Ayrıca bu çalışma, muharebeyi ele alırken aynı zamanda yaşananlar sebebiyle dönemin deniz harp platformlarının gözde iki unsuru hâline gelen demir zırh ve mahmuzun etkisini değerlendirmekte, esasında konu alınan muharebenin özellikle mahmuz aksamına yüklemiş olduğu haksız şöhretin sebeplerini izah etmektedir. Aynı zamanda muharebenin neticesini, kumandanların liderlik nitelikleri kıyaslaması üzerinden incelemektedir. Çalışmanın temel kaynakları ağırlıklı olarak, yabancı dildeki araştırma eserlerdir. Ancak Türkçeye çevrilmiş olan bazı araştırma eserlerinden, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış kitap, gazete küpürü ve belgelerden de istifade edilmiştir. Muharebenin harekât safhasını anlatmadan önce muharip tarafların sahip olduğu deniz kuvvetlerine ve dönemin deniz harp teknolojilerine dair özet

bilgiler vermek yerinde olacaktır. Zira muharebenin gerçekleştiği dönem, deniz harp teknolojilerinin dönüşümü açısından tam bir geçiş devresidir. Eski ve yeni deniz harp unsurlarının ihtiyaçlar ışığında hâlâ belli bir uyum içerisinde kullanımı söz konusudur.

Lissa Deniz Muharebesi Öncesinde Muharip Tarafların Deniz Kuvvetleri

Lissa Deniz Muharebesi'nin yaşandığı dönem için en önemli deniz harp platformlarının başında zırhlı gemiler gelmektedir. Artık bunlar sahadaki ana muharip unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde zırhlı gemileri üç farklı şekilde inşa edilmektedir. İlk olarak yöntemde adi ahşap gemilerin bazı kısımları kesilerek geminin üzerine demir zırh kaplanmakta, ikinci yöntemde gemi en başta ahşaptan inşa edilerek sonrasında üzerine demir zırh kaplanmakta ve üçüncü yöntemde ise geminin yalnızca ıskarmozları¹ ahşaptan yapılmak suretiyle diğer bütün kısımlar demirden inşa edilmektedir. Bu şekilde imal edilen zırhlı gemilerin büyüklüğü orta firkateyn ölçüsündedir.²

XIX. asrın başından itibaren deniz harp teknolojileri önceki asırlara nazaran çok daha hızlı bir gelişim göstermiş, dolayısıyla deniz harp platformları, deniz harbindeki taktik ve stratejiler ve denizci personelde aranan nitelikler de kökünden değişmiştir. Deniz harbi çok daha karmaşık, taktik ve stratejik derinlik gerektiren bir mesele haline gelmiştir. Üretilen her tez beraberinde hızlıca bir antitezin ortaya çıkmasına, her yeni teknoloji beraberinde bir karşı teknolojinin üretilmesine sebebiyet vermiştir. 1860'ların başından itibaren gelen son noktayı dönemin tanıklarından birisinin sözleriyle daha net biçimde anlayabiliyoruz. Osmanlı denizcisi Ateş Mehmed Salih Paşa'nın 1862 senesinde ifade ettiği “Artık ahşap donanma devri intiha-pezîr oldu. Harp için donanma mutlaka zırhlı olmalıdır.”³ şeklindeki sözleri esasında dönemin ruhunu kısa ve öz bir biçimde tarif etmektedir. “Zırhlı

- 1 İskarmoz, gemilerin kaburgalarını teşkil eden eğri ahşap parçalardır. Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, Deniz Basımevi, İstanbul 1943, 206.
- 2 BOA., A.} MKT.NZD, 416/20, 11 L 1278 (11/04/1862), BOA., DTA. MB.d, 53/100, 29 L 1278 (29/04/1862).
- 3 Cerîde-i Bahriye, “Ateş Mehmed Paşa”, S. 399, 23 Zilkâde 1326 (17 Aralık 1908), 1. (Paşa bu sözü sarf ettiği tarihte Kapudane-i Hümâyun'dur.)

gemilerin vazgeçilmezliği” bu dönem itibarıyla adeta bir slogan haline gelmiş ve yabancı kaynaklarda “Age of the Ironclads” veya “Ironclad Age” olarak tabir edilen bir dönemin kapıları açılmıştır.⁴ Dönemin ruhuna uygun bir biçimde Lissa Deniz Muharebesi'ndeki muharip devletler olan Avusturya ve İtalya da donanmalarını dönemin gözde deniz harp platformu olan zırhlı gemilerle takviye etme ve hatta ana muharip unsurlarını zırhlı gemi filolarından oluşturma gereği duymuşlardır. Avusturya Devleti büyük ölçüde Tuna Nehri'nde vapurlardan oluşan filosuyla sığ sularda varlık gösterse de Adriyatik Denizi'nde bulundurduğu kayda değer bir konvansiyonel donanma kuvveti de mevcut olmuştur. Avusturya, tamamı ahşap gemilerden oluşan bu Adriyatik filosunu zırhlı gemilerle takviye etmek maksadıyla Trieste'de bulunan tersanesindeki tezgâhlarında, zırhlı gemi inşa programının ilk safhasını yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda ilk olarak, 1861 senesi içerisinde *Drache*, *Salamander*, *Kaiser Max*, *Prinz Eugen*, *Juan d'Austria* ve 1863 senesinde *Erzherzog Ferdinand Max*, *Habsburg* isimli zırhlı gemiler tezgâha konulmuştur. Avusturya Devleti'nin zırhlı gemi inşasına ağırlık vermesindeki temel motivasyon kaynağı esasında doğrudan doğruya Adriyatik'teki rakibi İtalya'nın deniz gücüne karşı bir denge sağlayabilmektir. Tersanelerde Avusturya Donanma İnşa Direktörü Joseph von Remako önderliğinde inşasına başlanan bu zırhlı gemilerin tümü borda bataryalı *broadside ironclad* ve ahşap gövde üzerine demir levhaların yerleştirildiği zırhlı gemiler olarak tasarlanmıştır.⁵ Dolayısıyla yukarıda zikredilen üç zırhlı gemi inşası yönteminden ikincisi tercih edilmiştir. Avusturya Devleti, zırhlı gemilerinin tümünü kendi tersanesinde inşa edebilme başarısı göstermiştir.

Gemi	İnşa Yeri	Tezgâha Konuş	Denize İniş	Tamamlanış
Drache	Trieste (Avusturya)	Şubat 1861	Eylül 1861	Kasım 1862
Salamander	Trieste (Avusturya)	Şubat 1861	Ağustos 1861	Mayıs 1862

⁴ Richard Hill, *War at Sea in The Ironclad Age*, London: Cassell&Co, 2000, 16.

⁵ Angus Kongstam, *European Ironclads 1860-75*, New York: Osprey Publishing, 2019, 14.

Kaiser Max	Trieste (Avusturya)	Ekim 1861	Mart 1862	1863
Prinz Eugen	Trieste (Avusturya)	Ekim 1861	Haziran 1862	Mart 1863
Juan d'Austria	Trieste (Avusturya)	Ekim 1861	Temmuz 1862	Yaz 1863
Erzherzog Ferdinand Max	Trieste (Avusturya)	Mayıs 1863	Mayıs 1865	Temmuz 1866
Habsburg	Trieste (Avusturya)	Haziran 1863	Haziran 1865	Temmuz 1866

Tablo 1: Avusturya Donanmasındaki Zırhlı Gemiler

Kaynak: Kongstam, *European Ironclads 1860-75*, 14,15.

İtalya donanmasına bakıldığında ise yılların denizci devlet geleneği temelinde yükselen, çoğu İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri tersanelerinde az bir kısmı ise İtalya tersanelerinde inşa edilmiş olan heybetli ve birinci sınıf zırhlı gemilerden oluşan kayda değer bir deniz gücü karşımıza çıkmaktadır. 1860 senesinde Toulon'da *Terrible* ve *Formidabile*, 1861'de New York'ta *Re d'Italia* ve *Re di Portogallo*, Genoa'da *Principe di Carignano*, 1862'de Toulon, St. Nazaire ve Bordeaux'da *San Martino*, *Castelfidaro* ve *Ancona*, 1863'te Toulon'da *Regina Maria Pia*, *Palestro* ve *Varese*, Londra'da ise *Affondatore* isimli zırhlı gemiler tezgâha konulmuştur. Bahsi geçen gemilerden *Affondatore* taretli zırhlı iken diğerleri borda bataryalı zırhlı olarak inşa edilmiştir. Custoza Muharebesi'ndeki ağır bozgunu Adriyatik'teki üstün gücüyle deniz cephesinde telafi etmek ve Venedik'i mutlak surette ele geçirmek isteyen İtalya Donanması Ancona Limanı'nda konuşlanarak hazırlıklarını tamamlamıştır. Esasında Custoza Muharebesi'nden yaklaşık on gün sonra vuku bulan Sadowa Muharebesi'nde İtalya'nın müttefiki olan Prusya Avusturya'yı mağlubiyete uğratıp anlaşma masasına oturmaya mecbur bıraksa da savaş süresince rakibine bir türlü diş geçiremeyen İtalya, yukarıda tarifini yaptığımız "heybetli" donanmasıyla elde edeceği bir zaferle Custoza'nın intikamını almak ve düşmanı kendi cephesinde de koşulsuz bir teslimiyete sürüklemek istemiştir.⁶

⁶ Hill, *War at Sea in The Ironclad Age*, 172.

Gemi	İnşa Yeri	Tezgâha Konuş	Denize İniş	Tamamlanış
Re d'Italia	New York (ABD)	Kasım 1861	Nisan 1863	Eylül 1864
Re di Portogallo	New York (ABD)	Aralık 1861	Ağustos 1863	Ağustos 1864
Principe di Carignano	Genoa (İtalya)	Ocak 1861	Eylül 1863	Haziran 1865
Terrible	Toulon (Fransa)	Haziran 1860	Şubat 1861	Eylül 1861
Formidabile	Toulon (Fransa)	Aralık 1860	Ekim 1861	Mayıs 1862
Regina Maria Pia	Toulon (Fransa)	Mayıs 1863	Mayıs 1865	Temmuz 1866
San Martino	Toulon (Fransa)	Temmuz 1862	Kasım 1864	Temmuz 1866
Castelfidaro	St. Nazaire (Fransa)	Temmuz 1862	Ağustos 1863	Mayıs 1864
Ancona	Bordeaux (Fransa)	Ağustos 1862	Ekim 1864	Nisan 1866
Palestro	İtalya	-	-	Lissa Muharebesi'nden Önce
Varese	İtalya	-	-	(Aynı Dönem)
Affondatore	Londra	Nisan 1863	Kasım 1865	Temmuz 1866

Tablo 2: İtalya Donanmasındaki Zırhlı Gemiler

Kaynak: Kongstam, *European Ironclads 1860-75*, 28-32.

Donanmaların genel durumu göz önünde bulundurulduğunda nicel ve nitel üstünlükler açısından İtalya Devleti rakibine nazaran daha güçlü bir donanmaya sahiptir. İlerleyen kısımlarda göreceğimiz üzere bahsi geçen zırhlı deniz harp platformlarının dönemin teknolojisinin yeni ürünlerinden biri olması sebebiyle bu teknolojinin doğrudan üreticisi konumunda bulunan İngiltere ve Fransa, donanmalarındaki denizci personel haricinde diğer devletlerin

donanmalarında vazifeli personelin bu platformlara adaptasyonu kolay olmamıştır. Bu dönemde insan faktörü hala belirleyici unsurdur. Dolayısıyla personelin motivasyonu, bilgi ve beceri düzeyi zafer için hâlâ en önemli anahtar konumundadır.

Gemi Sınıfı	Avusturya	İtalya
Zırhlı Fırkateynler	5	7
Zırhlı Korvetler	2	4
Zırhlı Taret Gemileri	-	1
Toplam Zırhlı Gemi	7	12

Tablo 3: Muharip Tarafların Zırhlı Gemi Sayıları

Kaynak: Piotr Olender, *Lissa 1866*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1993, 39.

Gemi Sınıfı	Avusturya	İtalya
Hat Gemileri (Ahşap)	1	1
Fırkateynler (Ahşap)	5	8+2 Eğitim Fırkateyni
Korvetler (Ahşap)	2	4
Yandan Çarklı Gemiler (Ahşap)	-	10
Gambot (Ahşap)	13	-
Küçük Gambot (Ahşap)	9	8
Avizo (Ahşap)	19	16
Toplam Zırhsız Gemi	50	49
Yüzer Bataryalar	6	-

Tablo 4: Muharip Tarafların Ahşap Gemi Sayıları

Olender, *Lissa 1866*, 39.

İtalya Gemileri	Avusturya Gemileri
Principe Di Carignano	Erzherzog Ferdinand Max
Castelfidardo	Habsburg

İtalya Gemileri	Avusturya Gemileri
Ancona	Kaiser Max
Re D'İtalia	Prinz Eugene
Palestro	Don Juan De Austria
San Martino	Salamander
Re Di Portogallo	Drache
Regina Maria Pia	Kaiser
Varese	Schwarzenberg
Affondatore	Novara
Terribile	Radetzky
Formidabile	Donau
Maria Adelaide	Adria
Duca Di Genova	Erzherzog Friedrich
Gaeta	Kaiserin Elizabeth
Garibaldi	Greif
Vittorio Emanuele	Hum
Carlo Alberto	Seehund
Principe Umberto	Dalmat
San Giovanni	Reka
Governolo	Velebich
Ettore Fieramosca	Wall
Guiscardo	Streiter
Esploratore	Narenta
Messagiere	Kerka
Montebello	Andreas Hofer
Vinzaglio	Stadium
Confianza	TOPLAM-27

İtalya Gemileri
İndipendenza
Piemonte
TOPLAM-30

Tablo 5: Muharip Tarafların Donanmalarında Bulunan Gemilerin İsim Listesi

Kaynak: Olender, *Lissa* 1866, 48.

(Amiral) Tegetthoff komutasındaki zırhlı-ahşap karışımı 27 adet Avusturya harp gemisi toplamda 57.300 ton ağırlığında olup 532 adet top ve 7.870 nefer taşımaktaydı. Amiral Persano komutasındaki zırhlı-ahşap karışımı 30 İtalya harp gemisi ise toplamda 86.000 ton ağırlığında olup 645 top ve 10.900 nefer taşımaktaydı.⁷ İki taraf arasındaki nicel farklar yukarıdaki veriler ve tablolar üzerinden açıkça görülebilmektedir. Gemilerin tonajı, personel sayısı, top sayısı ve en önemlisi ana muharip unsur olan zırhlı gemilerin sayısı bakımından İtalya donanmasının üstünlüğü göze çarpmaktadır.

Muharebe Öncesinde Deniz Cephesindeki Gelişmeler

Avusturya Devleti Adriyatik Denizi'nde dar bir sahil şeridine sahipti ve bir deniz gücünden ziyade kara gücüydü. Bu yüzden deniz kuvvetleri hiçbir zaman devletin bir numaralı önceliği olmamıştı. Avusturya Harbiye Nezareti'ne mülhak olan bahriye idaresi Veliath Ferdinand Max'ın himayesiyle birkaç zırhlıya malik bulunuyordu. Avusturya donanması 1864'te Danimarkalılarla Helgoland'de gerçekleşen deniz muharebesinden bazı tecrübeler elde etmişti. Nisan ayı başında seferberlik için hazırlıklara başlayarak Pula civarındaki Fažana Limanı'nda asker toplamaya koyuldular. 9 Mayıs 1866'da Amiral Tegetthoff imparatorun emriyle Avusturya Deniz Kuvvetleri Kumandanlığına tayin edilerek Radetzky ahşap firkateynine forsunu çekti. Bu hareketin şüphesiz manevi bir anlamı da vardı. Zira yeni atanan kumandanın forsu, Avusturya'nın en önemli hasımlarından

⁷ Tucker Spencer C., *Handbook Of 19th Century Naval Warfare*, Gloucestershire: Sutton Publishing, 2000, 132.

biri olan İtalya'yı 1848 senesindeki bağımsızlık mücadelesi esnasında vuku bulan I. Custoza Muharebesi'nde mağlup eden muzaffer komutan Joseph Radetzky'nin ismini taşıyan gemiye çekilmişti. Öte yandan Avusturya'nın rakibi İtalya'ya baktığımızda, İtalya'nın birleşmesinde büyük bir rol oynayan Kont di Cavour ülkenin Adriyatik'teki rakibi olan Avusturya donanmasından üstün bir deniz kuvvetinin gereğini anladığından bu deniz kuvvetinin vücuda getirilebilmesi için icap eden teşebbüslere girişmiştir. Darboğazda olan İtalyan bütçesini yeni yapılan borçlanmalarla geçici süreliğine ferahlatarak kuvvetli bir donanma inşasına başlamıştır. 1861'den itibaren İngiltere, Amerika ve Fransa tezgâhlarına son teknoloji 16 ila 25 santimetrelik Armstrong toplarıyla donatılmış harp gemileri ısmarlanmıştır. İtalya donanması kumandanlığına tayin edilen Amiral Persano 16 Mayıs günü Taranto'ya gelerek *Re d'Italia* zırhlısına forsunu çekmiştir.⁸

20 Haziran 1866'da savaş ilan edildiğinde Tegetthoff 22 gemi ile eksiklerini tamamlamış bir vaziyette Fasana limanında bulunuyordu. Tegetthoff, kumandasındaki zırhsız ahşap muharebe gemilerini dahi demir zincirlerle, demiryolu parçalarıyla ve kalın ahşap plakalarla kaplayarak dayanıklı hale getirmişti.⁹ Halbuki Persano eksiklerini ikmal edememiş on yedi gemi ile Taranto'da bulunurken on altı gemi de Ancona'da noksanlarını ikmale çalışıyordu. 24 Haziran akşamı Avusturya ordusunun Custoza muzafferiyeti haberi ile fiilen savaşa başlandığı anlaşılmıştı. 25 Haziran'da Amiral Persano Taranto'dan hareketle Ancona'ya doğru yola çıktı. Yolda Avusturyalıların Trisdatt'a bulunduğu haberini aldı. İtalya Bahriye Nezareti'ne müracaatla Avusturya donanması hakkında malumat istedi. Avusturyalıların hücum planı üzerinde olduğu bilgisini alır almaz, bunu karşılama adına gerekli tedbirleri aldı. Bu esnada Avusturyalılar keşif için *Stadium* vapurunu Ancona ile Bari arasındaki sahaya göndermişlerse de İtalya donanmasını görmeye muvaffak olamadan *Stadium* vapuru geri döndü. 26 Haziran'da Amiral Tegetthoff forsu *Ferdinand Max* zırhlısında

8 Fevzi (Kurtoğlu), *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1927, s. 202. İtalya'nın o dönem Adriyatik sahilindeki diğer önemli limanları Ancona, Bernedizi ve Manfrondiya'ydı.

9 Geoffrey Regan, *Büyük Denizcilik Gafları Tarihin En Kötü Deniz Muharebe Kararları*, çev. Erkan Bebek, İstanbul: Doruk Yayınları, 2016, s. 291.

olduğu halde altı zırhlı bir firkateyn ve birkaç topçeker ile Pula'dan hareketle Ancona'ya doğru istikşaf yapmak üzere hareket etti. Amiral Persano *Re d'Italia* zırhlısı ile Ancona'da bulunuyor ve *Re d'Italia*, *Re di Portogallo* zırhlı gemilerinin kömürlüklerinde çıkan yangınları söndürmekle ve birkaç zırhlıdaki kaval topları şeshaneli toplarla değiştirmeye uğraşıyordu. İleri karakol görevini yapan *Esploratore* vapuru Avusturya donanmasının gelişinden Persano'yu haberdar etti. Bunun üzerine İtalyan filosu buhar makinelerini çalıştırdı. “*Demir kaldırın! Harekete başlayın!*” işaretleri birbirini takip etti. Amiral Persano *Esploratore* vapuruna geçti. *Re d'Italia* yangını söndürdükten sonra yarım saat tehirle hareket etti. *Portogallo* ise bir saat sonra bir tarafına fazlaca yatmış olduğu halde hareket etti. Son gemi de iki saat sonra hareket edebilmişti. Limanın haricine çıkılarak iki mil seyirden sonra geri dönüldü. Tegetthoff Ancona'ya iki buçuk mil yaklaştıktan sonra İtalyan donanmasını görerek o civarın mayınlar, dayanıklı bir istihkam ve güçlü toplarla korunduğunu bildiği için hücum etmeyip Pula'ya geri çekildi.¹⁰ Eğer Tegetthoff ilk hamlesinde limana hücum etmiş olsaydı İtalya donanmasını büyük kayba uğratabilirdi. Ancak İtalya donanması içerisindeki karmaşa halinden haberdar olmadığı için bu büyük fırsattan istifade edemedi. Bu sebeple savaşın deniz cephesi uzamış oldu.

7 Temmuz günü Amiral Persano, Avusturya donanmasını etkisiz hale getirme emrini aldı. 8 Temmuz'da hareketle açık denizde manevralar yaptıktan sonra limana döndü. Fakat top atışı talimleri ihmal edildi. Bu durum personelin savaşa hazır hale geliş sürecini olumsuz etkiledi. İtalya Bahriye Nâzırı, henüz kayda değer bir faaliyette bulunamamış olan Persano'ya artık ciddi bir teşebbüse girişmesi için emir verdiği gibi 14 Temmuz'da kral tarafından Avusturyalıların karadaki Custoza zaferini denizde bir galibiyet ile telafi etmediği halde işten el çektirileceğini bildirdi. Ertesi günü Bahriye Nâzırı Ancona'ya gelerek Persano ile görüştü. Bu görüşme esnasında Persano'ya Lissa/Vis Adasına direkt hücum etmesi emredildi. Zira Avusturya kontrolündeki

¹⁰ H. W. Wilson, *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, çev. Lütü Çekiç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, 80-82, Kurtoğlu, *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, 203,204.

Venedik ve Pula limanlarına saldırmak pek makul değildi.¹¹ Lissa Adası karadan otuz mil uzaklıktaydı. Adanın en yüksek tepesi deniz seviyesinden 596 metre yüksekliğinde olup sahilleri dik ve sarpaydı. Birçok körfez ve limanları olup en büyük limanları adanın kuzey tarafındaki St. Georgio ve batı tarafındaki Comisa'ydı. St. Georgio limanını elli dört top ile donatılmış olduğu gibi Comisa Körfezi de on top ve güneydoğudaki Manego limanı da altı topla donatılmıştı. Adadaki asker sayısı 1.833 kişiden ibaretti.¹²

Amiral Persano, Lissa'ya hücum için bir plan çizmişti. Bu plana göre asıl hücum St. Georgio'ya yöneltilecek Amiral Vacca da Comisa'ya karşı nümayiş yapacak ve Amiral Albini tarafından Manego'ya asker ihraç edilecek; bu esnada *Esploratore* keşif vazifesinde bulunacak ve şayet Avusturya donanması gelirse bütün adayı dolaşıp haberdar edecekti. Bu ihbar üzerine zırhlı gemiler Lissa Boğazı'nda hatt-ı harp teşkil edecek ve ahşap gemiler de bunlara paralel ikinci bir hat oluşturacak ve Vacca kumandasındaki filo da ihtiyat olarak kalacaktı. Persano'nun Lissa üzerine hücumunun stratejik olarak mantıklı olmadığı açıktır zira maksat düşman donanmasını muharebeye mecbur etmekse bunun en kolay yolu doğrudan doğruya Pula'ya gidip Tegetthoff'u köşeye sıkıştırmaktı. Şayet adanın zapt edilmesi gerekiyorsa bu hususta gerekli tertibatı almak ve adanın dışarıyla ana iletişim hattı olan deniz altındaki telgraf kablosunu hücum edilecek günün gecesinde kesmek ve donanmanın sabahleyin erkenden hücum hazır halde bulunmasını sağlamak ve sahile vakit kaybetmeden yeterli miktarda asker dökülmesini temin etmek gerekiyordu. Amiral Persano harekât için beş bin kişilik bir kuvvet istemişse de Ancona'da bulunan 600 adet silahlı nefer verilerek gemilerden seçilenlerle beraber 1.000 mevcutlu bir kuvvet oluşturuldu. Bunların mevcudu daha sonra bölgeye gelen takviye kuvvetler ile 2.000'e ulaştı.¹³ Bu esnalarda, Amerikan konsolos yardımcısı Charles Ribighini,

11 Howard R. Marraro, Unpublished American Documents on the Naval Battle of Lissa (1866), *The Journal of Modern History*, C. XIV S. 3, Chicago 1942, 343.

12 Wilson, *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, 84, Kurtoğlu, *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, s. 205.

13 Wilson, *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, 87, Kurtoğlu, *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, s. 209, Eberhard von Mantey, *Deniz Harpleri Atlası*, çev. Rifat Müfit, Deniz Matbaası, İstanbul 1931, s. 50.

konsolos T. B. Lawrence'a gönderdiği raporda yaklaşık 15 adet gemiden oluşan bir Avusturya filosunun muntazam bir harp düzeni almış vaziyette Ancona Limanı'na doğru harekete geçtiğinden bahsetmiş, limanda bulunan İtalyan donanmasının nizamsız dizilişini ve içinde bulunduğu tehlikeyi tarif ederken de bu gemilerin halini Türklerin İzmir'deki akıbetini örnek vererek izah etmiştir.¹⁴ Buradan kastın 1770 Çeşme Vakası olduğuna şüphe yoktur. Vakadan neredeyse bir asır sonra 1866 senesinde İtalya'da konsolos yardımcılığı görevini yürüten bir Amerikalının bu vakayı dile getirmesi kayda değerdir.

Amiral Persano 16 Temmuz'da denize çıkarak bir vapur ile Lissa Adası'nın etrafındaki keşif faaliyetlerini attırdı. Temmuz'un 17'nci günü İtalya donanması Lissa'ya vardı. Lissa müdafileri kablo kesilmeden önce Temmuz'un 18'inci günü şafak vakti karayel istikametlerinden 20 mil mesafede dokuz harp gemisinin görüldüğünü bildirdi. Bu telgraf saat 8.30'da çekilip 11'de Tegetthoff'un eline geçti. Ateş açıldığını işar eden telgraflar saat 3'te Fasana'ya geldi. Oradan gönderilen "*Müdafiler Dayanın Yardım Geliyor*" cevabını aldılar. 12 saat sonra kablo kesilinceye kadar telgraflar işledi.¹⁵

Sabahleyin bordalarında 83 top taşıyan sekiz zırhlı gemi on biri hafif olmak üzere 38 top ve sekiz havanla donatılmış olan St. Georgio bataryalarına ateş açtılar. Akabinde üç zırhlı daha geldiğinden İtalya toplarının miktarı 122'ye ulaştı. Saat 5'te dış tabyalardan George, Mamola, Smit bataryaları susturulmuştu. Diğer gemilerin perde ve himayesinde üç gemi limana girmek istediye de Pentik, Velnikton ve Zobarina bataryalarındaki 27 topun ateşiyle püskürtüldü. Günbatımında harekâta paydos verildi. İtalya gemileri ateş menzilinden çıkıp Lissa boğazına çekildiler. Comisa'ya yapılan hücum da sonuçsuz kalmıştı. Manego'ya ise asker ihracı gerçekleştirilemedi. Haziran'ın 19'uncu günü saat 10'da telgraf kablosunu kesip dönen gemiler Avusturya donanmasının bu akşam hareket ettiğine dair bir telgraf alındığını bildirdiler. Sabahleyin donanmanın bir kısmı St. Georgio'nun deniz cephesindeki istihkâmlar üzerine ateş açıtıysa da bu uzun

¹⁴ Marraro, Unpublished American Documents on the Naval Battle of Lissa (1866), s. 346.

¹⁵ Wilson, *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, 86, Kurtoğlu, *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, s. 209.

sürmedi. Saat 4.30'da bütün donanma hücumu geçti. *Re d'Italia* zırhlısı Zobarina istihkamı ile uğraşiyor, *Formidabile* ise Madona istihkâmının sekiz topuna 500 yardadan 10 top ile ateş ediyordu. Demir üzerinde bulunan *Formidabile* çok fazla hasara uğrayarak maruz kaldığı ateşe karşılık veremeyeceğini anladığından geri çekildi. Gecenin sonunda İtalyanlar iki gemi bırakarak Lissa boğazına ricat ettiler. Ardından yaralıları hastane gemisine naklettiler. Donanmada iki günlük kömür kalmış ve 81 zayıat verilmişti. Adanın müdafileri ise çok zor durumda kalmış, 54 toptan 17'si düşman tarafından etkisiz hale getirilerek 24 ölü 70 yaralı vermişlerdi. Ertesi günü Comisa'ya karşı bir nümayiş yapılarak Karober körfezine asker dökülecek ve esas hücum da St. Georgio'ya yönelecekti. Akşam üstü *Piemonte* isimli gemi karaya asker ihracı için 500 kişilik bir müfreze getirmiş ve *Formidabile* bütün gece arızalarını tamir ile uğraşmıştı. 20 Haziran gecesini esen keşişleme rüzgârı şiddetini artırarak sabaha doğru sağanak yağmurla birleşip kötü hava koşulları oluşmuş ve adanın üzeri bir sis tabakası ile örtülmüştü. Saat 7'de hücum hazırlıkları ile uğraşılmaktayken *Esploratore* "batı karayel istikametlerinde şüpheli gemiler görünüyor" işaretini çekti. Güneş 4.40'ta doğuyordu. Saat 8'de İtalyanların vaziyeti şu idi: *Terrible* ile *Varese* Comisa açıklarında on mil mesafede bulunuyordu. Albini kumandasındaki zırhsız gemiler filikalarını denize indirerek asker nakletmekle meşguldü. *Formidabile* yaralıları hastane gemisine naklettiyordu. *Re di Portogallo* ve *Castelfidaro* gemileri makine işlerinden dolayı hareket edemeyecek surette bulunuyordu. Diğer zırhlı gemiler ise St. Georgio açıklarında hücum için emir bekliyorlardı. Amiral Persano ikinci defa gafil avlanmıştı. İtalyan kumandan, "şüpheli gemiler düşman gemileridir harbe hazır ol" işaretini çekti. Zırhlı filoya "tek borda hattı teşkil ediniz. Rota batı lodos" işaretini de verdi. Daha sonra rotayı batıya çevirdi ve karaya asker ihracı emri geri alındı. *Esploratore* Comisa'daki gemileri geri çağırıyordu. Makinesinde iş çıkan iki gemiyi yedeğe almak üzere *Governolo* ve *Guiscardo* gönderildi. Amiral Albini dahi hazırlanıncaya kadar epey zaman geçti. 9.30'da Avusturya gemilerini gördüler.¹⁶

¹⁶ Wilson, *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, 86, Kurtoğlu, *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, s. 209, Mantey, *Deniz Harpleri Atlası*, s. 51.

Lissa Deniz Muharebesi

Amiral Tegetthoff kararlılıkla adaya doğru ilerliyordu. Saat 9'da Avusturya mürettebatına yemek verildi. 10'da hava açılınca Lissa Adası görüldü. Donanma çifte kık omuzluk hattında olarak üç fırka üzerine seyrediyordu. Birinci fırka zırhlı gemiler olup *Ferdinand Max* zırhlısında bulunan Amiral Tegetthoff tarafından, ikinci fırka ikinci hattı teşkil edip *Kaiser*'de bulunan komodor Petz tarafından idare edilen büyük zırhsız ahşap gemilerden, üçüncü fırka ise üçüncü hattı teşkil eden Binbaşı Eberle kumandasındaki gambotlardan müteşekkil idi. *Kaiser Max* ve *Prinz Eugene* zırhlıları ile *Stadium* vapuru keşif faaliyeti için ileri sevk edilmişti. 7'de *Kaiser Max* "altı gemi görüldü" işaretini çekti. Akabinde başlayan sağanak yağmur altında görüş kapandı. Saat 9'da rüzgâr lodosa dönerek havanın açılmasına sebep oldu. 10'da rüzgâr karayele dönüştü. Yedi mil uzakta pruva istikametinde İtalyan donanması görünüyordu. İskele tarafında zırhsız İtalyan gemileri henüz toplanıyordu ki bunlar muharebeye katılmamışlardır. İtalyan filosu tek pruva hattı teşkil ederek yıldız poyraza seyre başladı. İtalyan zırhlı fırkası her biri üç gemiden oluşan üç takımdan oluşmaktaydı. *Formidabile* Ancona'ya gitmiş, *Varese* tam vaktinde yerini almış ve *Terrible* ise Albini fırkasına katılarak atıl kalmıştı *Affondatore* ise hattın iskele tarafında yer tutmuştu.¹⁷

10.15'te *Re d'Italia*'nın makinesi istop etti ve bu durum üzerine Amiral Persano *Affondatore*'ye geçti. Fakat Amiral forsunun yeni gemiye çekilmesinde geç kalındı. Muharebe bittiği zaman amiralin gemi değiştirdiği anlaşıldı. Bu durum İtalyan birinci ve ikinci fırkaları arasında büyük bir açıklık meydana getirdi. İşte Tegetthoff bu açıklık arasından geçmek üzere dümen tuttu. Buradan geçerken tek pruva hattı işaretini vererek iskeleye döndü ve merkez fırkasına hücum etti. Aynı zamanda Komodor Petz de tek pruva hattı işareti çekerek sancağa döndü ve merkez fırkası üzerine hücum etti. Her iki fırkanın gemileri düzenleri karışık olduğu halde seyrediyorlardı. İtalyan ikinci ve üçüncü fırka rehberleri kuzeye döndüler, Avusturya gemilerinin gerisinden geçtiler. Tegetthoff, "Harbe hazır ol ve yanaşık nizam geçiniz ve ilerideki gemiler mevkilerinizi alınız... tam yol!" işaretlerini

¹⁷ Mantey, *Deniz Harpleri Atlası*, s. 50.

verdi. 10.30'da “zırhlı gemiler hücum ile düşmanı batırınız” işaretini çekti.¹⁸ 10.30'da İtalyan öncü gemileri ateş açtı: fakat Avusturyalılar mesafe azalınca kadar cevap vermediler. Menzil müsait olunca ilk defa *Kaiser Max* karşılık verdi. Avusturya filosu arka arkaya sıralanmış her biri ok şeklinde olan üç hat halinde hücumla hazırlanmaktaydı. İtalya filosu ise harbin genelinde olduğu gibi bir panik ve düzensizlik halindeydi. Şüphesiz bunda Amiral Persano'nun muharebenin hemen öncesinde sancak gemisini değiştirme kararı etkili olmuştu. İtalyan gemileri son bir gayretle düzensiz ve içerisinde tehlikeli açıklar barındıran bir pruva hattı oluşturmuşlardı.¹⁹

Biraz sonra etraf kesif dumanlarla kaplandı. *Kaiser* ikinci ve üçüncü fırkaların ilerisinde seyrederken *Affondatore*'ye denk düştü. Yekdiğeriyle karşılıklı borda ateşi gerçekleştirdiler. *Kaiser*'in bir topu hafif hasar aldı. *Affondatore*'nin hasarı ise çok azdı. Akabinde *Kaiser*'in karşısına *Re di Portogallo* çıktı. *Kaiser* çarpışma düşüncesiyle makine hizalarından *Re di Portogallo*'yu mahmuzladı. Fakat bu mahmuz darbesi neticesinde gemiler yekdiğeriye sürünerek geçtiler ve bu esnada İtalyan gemisinin demirleri, filikaları ve lumbar kapakları ve on altı kademlik zırh parçası koparak parçalandı. *Re di Portogallo* on altı toptan müteşekkil bulunan borda ateşini *Kaiser*'e yöneltmişti. Bu ateşin etkisiyle *Kaiser*'in pruva direği kırıldı. Direk bacanın üzerine yıkılarak düşerken ateş aldı ve civadrasız kaldı. Gemiler uzaklaşınca kadar top ateşi devam etti. Bundan sonra *Kaiser*, *Maria Pia*'nın ateşlerine hedef oldu. İki humbara isabet etti. *Kaiser*'in bacası hasar görmüş olduğundan buhar sirkülasyonunda ciddi problemler vardı. Ortaya çıkan yangının söndürülmesi ile uğraşılırken *Affondatore* tekrar görüldü. İki defa mahmuzlamak için *Kaiser*'e hücum ettiyse de iki teşebbüste de başarısız oldu.²⁰

Affondatore'nin teşebbüs ettiği bu hücumlardan birincisinde *Kaiser* mahmuz darbesini savuşturdu. İkincisinde ise müsait bir vaziyette

¹⁸ Regan, *Büyük Denizcilik Gafları Tarihin En Kötü Deniz Muharebe Kararları*, s. 294, Hill, *War at Sea in The Ironclad Age*, s. 173.

¹⁹ Fikret Gövül, *Savaş Gemileri Tarihçesi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1948, s. 12, Mantey, *Deniz Harpleri Atlası*, s. 51, Hill, *War at Sea in The Ironclad Age*, s. 175.

²⁰ Lawrence Sondhaus, *Naval Warfare 1815-1914*, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2001, s. 95.

Kaiser'e 200 metre kadar yaklaşmışken Persano gemi süvarisine geri dönmesini emretti ve süvari ve erkân-ı harp reisinin ısrarına karşı “*Emrediyorum!*” şeklinde kesin bir yanıt verdi. *Don Juan* ve *Prinz Eugene* Avusturya gemileri de *Affondatore*'yi top atışı altına aldılar. *Affondatore* ve *Kaiser*'in peşinden gelen zırhsız gemilerin top atışlarının meydana getirdiği hasar üzerine geri çekildi. *Kaiser* bir gambot refakatinde olduğu halde St. Georgio limanına giderek orada demirledi. Müdafaa vaziyetinde bulunduğu halde 24 saat zarfında gemi muharebeye hazır bir hale getirildi. Bu gemi 850 top atışı yapmış ve 80 isabet almıştı. Zayıatı 24 ölü, 37 ağır, 38 hafif yaralıya ulaşıyordu. Avusturya zırhlı fırkasıyla İtalyan zırhlı fırkasının merkez ve arka kısımları arasında muharebe karışık bir halde cereyan ediyor ve gemiler birbirini mahmuzlamaya uğraşıyor, bu esnada da geliş güzel ateş ediyorlardı. *Ferdinand Max* mahmuzlamak için bir düşman gemisi arıyordu. *San Martino* ile *Palestro*'ya hücum etti fakat ciddi bir hasara sebep olamadı. *San Martino*'da iki defa yangın çıktığı halde söndürüldü. *Palestro*'da çıkan yangın söndürülemediğinden 2.30'da gemi hurda hale gelerek 281 kişi öldü.²¹

Re d'Italia'nın hasarlı donanımı yana yatıp çarpışmanın tesiriyle dengesi bozulmuş, manevra yapamayacak bir hale gelmişti. 11.20'de *Ferdinand Max*'ın mahmuz darbesiyle batırıldı. Mürettebatından 381 kişi boğuldu. *Ferdinand Max* da mahmuz hücumları ile hasara uğramış baş tarafından suya doğru eğiliyordu. Mahmuzlamanın neredeyse yüzyılın sonuna kadar sürecek olan haksız şöhretinin başlangıcı da ortadan ikiye yarılmış olan *Re d'Italia*'nın akıbetinden kaynaklanmıştı. Fakat gözden kaçırılan husus ise muharebenin vuku bulduğu tarih itibariyle zırhın dayanıklılığı topun tahribat gücü ve merminin deliciliğine rahatça karşı koyabilmekteydi. Seneler ilerledikçe topun gücü zırhın mukavemetini aştığından artık donanmalarda yakın temas devri de bitti. Üstelik mahmuzlama tekniğinin sonuca ulaştığı en kayda değer vaka olan Lissa Muharebesi esnasında batan *Re d'Italia*'nın daha muharebe öncesinde manevra kabiliyeti kalmamıştı.

21 Wilson Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914, 88, Kurtoğlu, Deniz Muharebeleri 1793-1905, s. 212.

Dolayısıyla mahmuzlanmak için açık bir hedef konumundaydı.²² Tegetthoff'un başvurduğu taktik son derece cüretkâr ve riskli olmakla birlikte, İtalyan donanmasının içerisinde düşmüş olduğu anlık zafiyet bu cesur hamlenin zaferle taçlanmasına sebebiyet vermiştir.

Bu esnada *Ancona* ve *Varese* zırhlıları yekdiğeriyle sürtüşme yaşadılar. Kısa süre sonra da *Maria Pia* ile *San Martino* birbirlerine çarpıldılar, *San Martino*'nun mahmuzu eğildi ve biraz suya battı. Fakat bu dört gemide çarpışma tesiriyle başka bir hasar ortaya çıkmadı. Bundan sonra iki taraf gemileri birbirlerinden ayrılmaya ve muharebenin oluşturduğu sis bulutu dağılmaya başladı. Liva Amiral Vacca “*pruva hattı teşkil ediniz*” işaretini kaldırdı. 12.10'da Tegetthoff da Avusturya gemilerine toplanmaları için işaret verdi.²³ Bu suretle muharebe bir buçuk saat sürmüştü. Üç hat üzerine toplanan Avusturyalılar İtalyanların doğusunda bulunarak Lissa Adası'nı örtmek üzere poyraza seyretiliyorlardı. İtalyanlar muharebe sahasından çekilerek *Ancona*'ya gittiler. Avusturyalılar ise Lissa'ya giderek 24 saat bekledikten sonra Fasana'ya döndüler. Albini fırkası filikalarını alıp da işini bitirdikten sonra *pruva hattı* teşkil ederek İtalyan ahşap gemilerinin yanına gitti, kumandasındaki gemilerin iki yüz metre mesafesinde İtalyan zırhlı gemilerinin harp hattının Avusturyalılar tarafından yarıldığını görünce denize açıldı. Bu suretle zırhlı gemilerin hücumundan kaçındı. Avusturya ahşap gemilerinin zırhlılardan uzak kaldığını görünce bunlara hücum etmek istediye de iki Avusturya zırhlısı önünde geri çekildi. Daha sonra güney tarafında *Kaiser* ile *Affondatore*'nin mücadelesini gördü. *Affondatore*'den Albini'ye dönüp ahşap gemilerin ön tarafına taarruz edilmesi emredildiyse de amiralin orada olduğunu bilmedikleri için ehemmiyet verilmedi, İtalya zırhlı gemilerinin gerisinde mevki alındı.²⁴

Muharip tarafların zayıyatı şu şekilde olmuştur: İtalya'nın *Re d'Italia* zırhlısında 381, *Palestro* zırhlısında 231, diğer gemilerde yaklaşık 40

²² Robert Gardiner, *Steam, Steel and Shellfire-The Steam Warship 1815-1905*, London: Conway Maritime Press, 1994, s. 80.

²³ Wilson, *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, s. 88, Kurtoğlu, *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, s. 212.

²⁴ Mantey, *Deniz Harpleri Atlası*, s. 51, Hill, *War at Sea in The Ironclad Age*, s. 174, Olender, *Lissa 1866*, s. 83.

yaralı ve 8 ölü. Avusturya tarafında ise, 38 ölüm, 59 ağır yaralı, 79 hafif yaralı vardır. İtalya donanmasından iki zırhlı gemi batırılırken Avusturya donanmasında herhangi bir gemi kaybedilmemiştir. Bu durum üzerine Avusturya donanması kumandanı şu sözleri söyledi: “Bir tane bile gemi kaybetmememiz bir mucize!”²⁵ Esasında Avusturyalı amiralin zaferi bir mucizenin değil kumandanların cesaretleri, kriz yönetim refleksleri, mevcut imkânları maksimum verimlilikle kullanma becerileri ve en temelde liderlik vasıfları arasındaki farkın bir sonucudur. Bu muharebe, yabancıların kullandığı “*audentes fortuna iuvat*”²⁶ sözünün haklılığını ortaya çıkaran hadiseler sahne olmuştur. Muharebe esnasında batmış olan iki İtalyan zırhlısının batıkları hala aynı yerlerinde durmaktadır. Günümüzde bu bölge Hırvatistan'ın karasuları içerisinde kalmaktadır.²⁷

Neticede İtalyan donanması, askerlerinin miktarı, silahlarının adedi, büyüklüğü ve gemilerin tonajı itibariyle Avusturya donanmasına üstün olduğu halde Tegetthoff, elde bulunan silahları maksimum verimle kullanmanın, son model silahlara sahip olup da onları verimsiz bir şekilde kullanmaktan daha mühim olduğunu ve muharebe sahasında eldeki her unsurdan dengeli biçimde faydalanmak gerektiğini göstermiştir. Amiral Persano ise zırhlı gemiler haricindeki gemilerin hiçbir önemi yokmuş gibi onlardan faydalanmasını bilemediği gibi zırhlı fırkasını da çok kötü bir şekilde idare etmiş, donanmayı tam muharebe esnasında kumandasız bırakmıştır. Albini komutasındaki ahşap fırkasının ise muharebede hiçbir faydası olmamıştır. Avusturyalılar top atışından daha çok mahmuza önem verdikleri ve ona göre nizam aldıkları halde manevra kabiliyetini yitirmiş olan *Re d'Italia* ve *Palestro*'dan başka zırhlılara yaptıkları mahmuz hücumları sonuçsuz kalmıştır. *Kaiser* ise mahmuzlamaya elverişli olmadığından çarpışma anında düşmandan çok kendisi zarar görmüştür. İtalyanlar ise üstün top kuvvetlerinden faydalanamadıkları gibi mahmuz ile bir zarar meydana getirememişlerdir. Top kuvveti

²⁵ Sondhaus, *Naval Warfare 1815-1914*, s. 96, Hill, *War at Sea in The Ironclad Age*, s. 177.

²⁶ Latince bir atasözü olan bu cümlenin Türkçe tercümesi şöyledir: “Talih cesurdan yanadır”.

²⁷ Vladimir-Duro Degan, “The Legal Situation Of The Wreck Of The Ironclad “*Re d'Italia*” Sunk In The Battle Of Vis (Lissa)”, *PPP.*, C.LI, S. 166, 2012, s. 1.

bu muharebede ikinci derecede kalmıştır. Çünkü top muharebesi gerçekleştirebilmek için gemileri sabit tutacak şekilde seyretmek gerekir. Bu ise mümkün olmamıştır. İtalyan kumandan, elindeki üstün deniz kuvvetini iyi idare edememiş, hatta muharebeden sonra ikinci bir hücumu dahi cesaret gösterememiştir.

Sonuç

Özünde bir kara devleti niteliği taşıyan ve mütevazı bir donanmaya sahip Avusturya ile köklü denizcilik geleneğine ve güçlü bir donanmaya sahip olan İtalya arasında vuku bulan muharebe harbin genel gidişatında kritik bir etki yapmasa da denizcilik tarihi açısından son derece önemlidir. Zira deniz harbinin seyrini büyük ölçüde değiştiren zırhlı gemilerin ana muharip unsur olarak karşılıklı filolar hâlinde çarpıştığı ilk muharebe Lissa Deniz Muharebesi olmuştur. Dolayısıyla bu hadise deniz harp tarihinde de bir ilk olarak kayıtlara geçmiştir. Üstelik bu muharebede başvurulan bazı taktikler, filo dizilimi ve yöntemler yüzyılın kalanında dünyanın muhtelif coğrafyalarında farklı devletler arasında vuku bulan deniz muharebelerinde de kullanılmıştır. Fakat mahmuzlama tekniğinin bu muharebe özelindeki istisnai koşulların bir sonucu olarak büyük bir zafer getirmesi, gemilerdeki mahmuz aksamına ve bu tekniğe gereğinden fazla önem verilmesine yol açmıştır. Bu haksız şöhretin bir yansıması olarak yüzyılın sonlarına kadar deniz muharebelerinde bu tekniğe sık sık başvurulmuştur. Bu bakımdan Lissa Muharebesi deniz harbinin seyrini doğrudan etkilemiştir. Ayrıca bu muharebe zırhlı gemilerin deniz harbindeki üstün taraflarını açık bir şekilde gösterirken bir yandan da ahşap gemilerin artık ana muharip unsur olmaktan çıktığını ve yardımcı unsur olmaktan öteye geçemeyeceğini de açıkça ortaya koymuştur. Muharebe, Avusturya'nın mutlak zaferiyle sonuçlanmıştır. Gerek deniz harp teknolojilerinin nitelik ve niceliği ile ve gerekse denizcilik geleneği bakımından İtalya'nın gerisinde olan Avusturya donanmasının başkumandanı Amiral Wilhelm von Tegetthoff'un kumanda becerisi, cesur manevraları ve Avusturyalı denizcilerin üstün gayretleri sayesinde İtalya donanmasının başkumandanı olan Amiral Persano'nun muharebe anındaki kararsızlığını fırsata çevirerek büyük bir zafer elde etmiştir. Avusturya donanmasını İtalya donanmasından ayıran bir diğer önemli nokta da kullandıkları deniz

harp platformlarına yüksek yatkınlıkları ve ellerindeki zırhlı gemilerin imkân, kabiliyet ve limitlerini rakiplerine nazaran çok daha iyi bilmeleri olmuştur. Zira Avusturya filosundaki zırhlı gemilerin tamamı Trieste'de Avusturya İmparatorluğu tezgâhlarında inşa edilirken, İtalyan donanmasındaki zırhlı gemilerin büyük çoğunluğu başka ülkelerin tersanelerinde inşa edilmiş, hatta bazı gemiler muharebeden çok kısa bir süre önce filoya dahil edilmiştir. Bu bakımdan Avusturya tarafı elindeki malzemenin niteliklerine çok daha iyi vakıf olarak muharebe planını buna göre oluşturmuştur. Bu da zaferi getiren önemli unsurlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu muharebe iktidar, dirayet ve iyi idarenin maddi imkânlardan daha fazla işe yaradığını gösteren canlı bir örnek olarak tarih sayfalarına intikal etmiştir.

EXTENDED SUMMARY

This study aims to analyze the 1866 Battle of Lissa between the Austrian and Italian navies, a subject previously unexplored in Turkish academic literature. The research seeks to address several key questions: the nature and progression of the naval operations during the battle, its significance in naval warfare history, the pre-battle conditions of the belligerents' naval forces, the factors determining the battle's outcome, and the immediate and long-term repercussions of the engagement.

The study begins with an overview of the technological advancements in naval warfare during the period. Under the section "Naval Forces of the Belligerents Before the Battle of Lissa," the naval capabilities of Austria and Italy are examined in detail, revealing the pre-battle status of their fleets. A comparative analysis highlights the quantitative and qualitative advantages and disadvantages of both sides, facilitated by a series of tables summarizing ship types, numbers, names, construction dates, and origins. These visual aids are intended to present data in a clear and accessible format.

Subsequently, the section "Developments on the Naval Front Before the Battle" explores pivotal pre-battle developments in the region, focusing on the actions of Italian Admiral Persano and Austrian Admiral Tegetthoff. Details include fleet assembly, equipment preparation, and personnel readiness. This section also discusses key geographic and strategic considerations, the naval war plans of both powers,

and final preparations. Particular attention is given to Admiral Tegetthoff's missed opportunity for an early victory in late June and the Italian navy's initial disorganization, its recovery efforts, and eventual mobilization.

The section titled "The Battle of Lissa" details the events during and immediately after the conflict. It describes the Italian navy's pre-battle formation around the island, its divisional organization, and the Austrian navy's attacking formation and tactics. The section examines ship-to-ship engagements, the decisive moments of the battle, the damage incurred, casualties suffered, and the overall results. It highlights the significance of fleet commanders, naval tactics, and the ramming technique employed during the engagement.

In conclusion, the study asserts that the Battle of Lissa marked the first naval confrontation where armored ships served as the principal combat units in opposing fleets. It argues that certain tactics and methods employed in this battle influenced naval engagements globally throughout the century. The ramming technique, pivotal in the Austrian victory due to unique circumstances, was subsequently over-emphasized in ship design. The study also underscores the transition from wooden ships as primary combat assets to their relegation as auxiliary elements.

The Austrian victory is attributed to the decisive leadership of Admiral Tegetthoff, the superior efforts of Austrian sailors, and their comprehensive familiarity with the capabilities and limitations of their ships—attributes rooted in the Austrian fleet's domestic production of armored ships in Trieste. In contrast, the Italian navy relied heavily on foreign-built ships, some integrated into the fleet only shortly before the battle, resulting in less operational familiarity. This contrast in naval proficiency emerges as a key factor in the Austrian triumph. The conclusion synthesizes these findings, emphasizing their broader implications for naval warfare and ship design.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., DTA. MB.d, 53/100, 29 L 1278 (29/04/1862).

BOA., A.} MKT.NZD, 416/20, 11 L 1278 (11/04/1862).

Sürelî Yayınlar

Cerîde-i Bahriye, S. 399, 23 Zilkâde 1326 (17 Aralık 1908).

Fotoğraf Albümleri

Yıldız Sarayı Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü, İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, No: NEKYA91254/15.

Kitap ve Makaleler

Degan, Vladimir-Duro: "The Legal Situation Of The Wreck Of The Ironclad "Re d'Italia" Sunk In The Battle Of Vis (Lissa)", *PPP.*, C.LI, S.166, 2012, s. 1-10.

Gardiner, Robert: *Steam, Steel and Shellfire-The Steam Warship 1815-1905*, London: Conway Maritime Press, 1994.

Gövül, Fikret: *Savaş Gemileri Tarihçesi*, İstanbul: Deniz Basımevi, 1948.

Gürçay, Lütfi: *Gemici Dili*, İstanbul: Deniz Basımevi, 1943.

Hill, Richard: *War at Sea in The Ironclad Age*, London: Cassell&Co, 2000.

Kongstam, Angus: *European Ironclads 1860-75*, New York: Osprey Publishing, 2019.

(Kurtoğlu), Fevzi: *Deniz Muharebeleri 1793-1905*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1927.

Marraro, Howard R.: "Unpublished American Documents on the Naval Battle of Lissa (1866)", *The Journal of Modern History*, C.XIV, S.3, Chicago 1942, s. 342-356.

Olender, Piotr: *Lissa 1866*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1993.

Regan, Geoffrey: *Büyük Denizcilik Gafları Tarihin En Kötü Deniz Muharebe Kararları*, çev. Erkan Bebek, İstanbul: Doruk Yayınları, 2016.

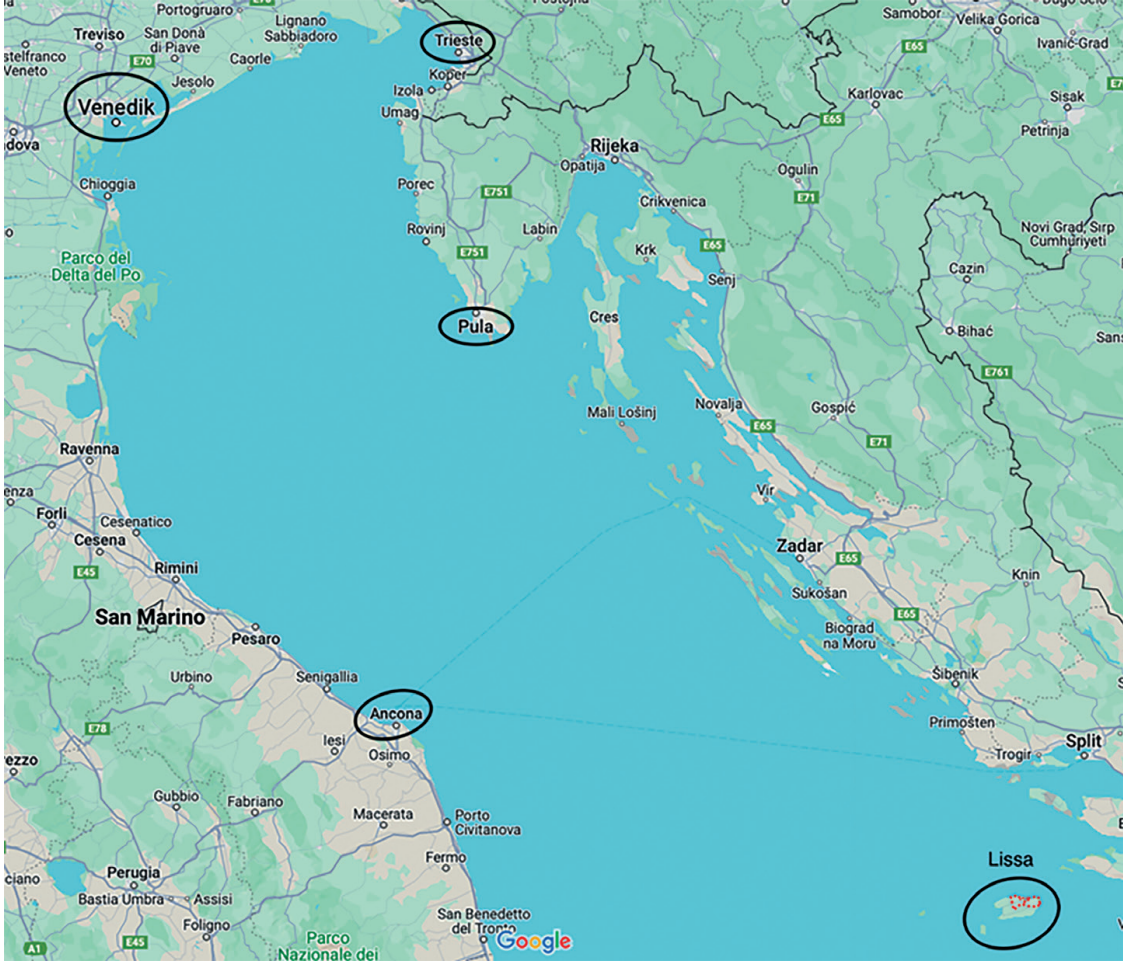
Sondhaus, Lawrence: *Naval Warfare 1815-1914*, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2001.

Spencer, C. Tucker: *Handbook Of 19th Century Naval Warfare*, Gloucestershire: Sutton Publishing, 2000.

Von Mantey, Eberhard: *Deniz Harpleri Atlası*, çev. Rifat Müfit, İstanbul: Deniz Matbaası, 1931.

Wilson, H. W.: *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, çev. Lütfi Çekiç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

EKLER

Ek 1: Avusturya-İtalya Savaşı'nın Deniz Cephesindeki Önemli Yerler (Google Maps)

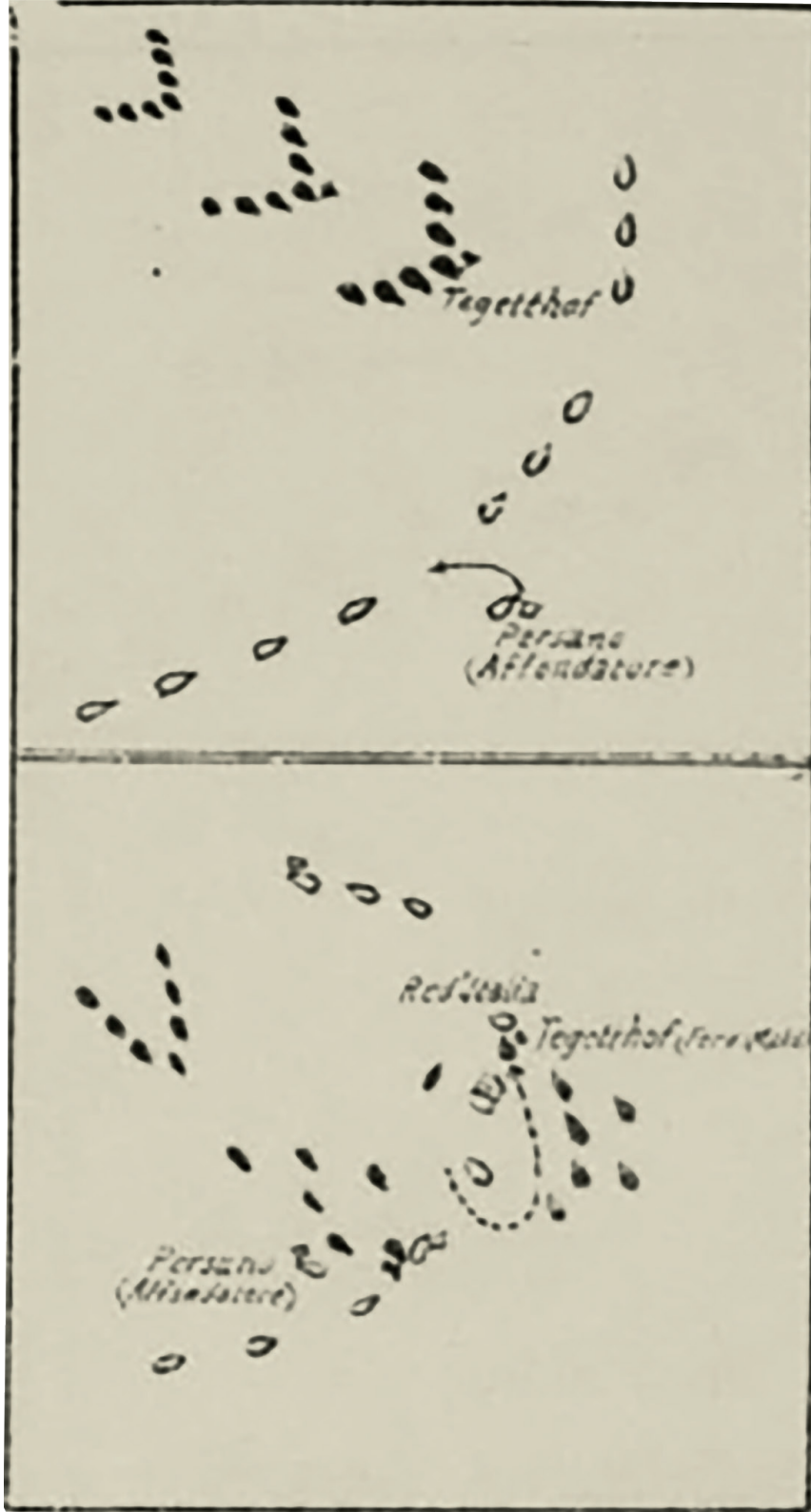
Ek 2: *Drache* Borda Bataryalı Zırhlı Fırkateyni
(Avusturya Donanması)²⁸

Ek 3: *Erzherzog Ferdinand Max* Borda Bataryalı Zırhlı Fırkateyni
(Avusturya Donanması)²⁹

²⁸ Angus Kongstam, *European Ironclads 1860-75*, 14.

²⁹ Angus Kongstam, *European Ironclads 1860-75*, 15.

Ek 4: Lissa Muharebesi'nde Donanmaların Çarpışma Anının Haritası³⁰

³⁰ Eberhard von Mantey, *Deniz Harpleri Atlası*, 51.

Ek 5: Avusturya Donanması Kumandanı Amiral Tegetthoff'un, Lissa Zaferi Anısına Viyana'da İnşa Edilmiş Olan Heykeli³¹

³¹ Yıldız Sarayı Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü, İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, No: NEKYA91254/15.

Balkan Harbi'ne Mikro Bir Bakış: atalca Hattı- Kalikratya (Mimarsinan) Cephesi (1912-1913)

*A Microhistorical Perspective on the
Balkan War: The Çatalca Line-Kallikratia
(Mimarsinan) Front (1912-1913)*

Dindar NEGiş*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
27 Ağustos/August 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
24 Ekim/October 2024

* [Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi](#)

ORCID ID: 0000-0001-6452-1081

E-posta/E-mail: negisdindar@gmail.com

Atıf/Citation: Dindar Negiş, "Balkan
Harbi'ne Mikro Bir Bakış: atalca
Hattı-Kalikratya (Mimarsinan) Cephesi
(1912-1913)", *Zeyrek Tarih Araştırmaları
Dergisi*, 1 (Aralık 2024), s. 57-99.

ÖZ

Balkan Harbi (1912-1913), Osmanlı toplumunda ve devlet kademelerinde oldukça derin izler bırakan bir hadiseydi. Zira 93 Harbi faciası henüz hafızalarda tazeyken yeni bir düşman ordusunun İstanbul'un kapılarına bu denli yaklaşması bir yana, devletin Rumeli toprakları da büyük oranda kaybedilmişti. Bu noktada Bulgar ordusunun İstanbul'un batısında Çatalca Muharebeleri'nde (Çatalca Hattı'nda) durdurulmuş olması daha büyük ve telafi edilemez kayıpların önüne geçilmesi adına mühim bir olaydır. Ancak Türk askerî tarih yazımında Çatalca Muharebeleri henüz gereken ilgi ve alakayı görebilmiş değildir. Dolayısıyla Çatalca Hattı'nın en güneyinde bulunan ve o zamanki ismiyle Kalikratya (bugün Büyükçekmece'nin Mimarsinan Mahallesi)

mevkiinde, Çatalca Muharebeleri dahilinde meydana gelen ve bugüne kadar münferit olarak üzerinde çalışılmamış bir dizi askerî hadisenin daha detaylı araştırılarak aydınlatılması gerekmektedir. Bu makale sözü edilen mesele çerçevesinde lokal bir askerî tarih araştırması yapmayı hedeflemektedir. Çalışmada ilk olarak Kalikratya'nın tarihi ve demografisi hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde Balkan Harbi ve bu harbe bağlı olarak Çatalca Muharebesi'ne dair genel bir çerçeve çizilmiştir. Devamında da Kalikratya ve çevresinde meydana gelen askerî hareketlilik, kara ve deniz muharebeleri; muhtelif kaynaklar vesilesiyle aydınlatılmaya çalışılmış, bu suretle Türk askerî tarihinin Balkan Harbi literatürüne bir katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Harbi, Çatalca Muharebeleri, Kalikratya, Askerî Tarih, Büyükçekmece

ABSTRACT

The Balkan War (1912-1913) left deep and lasting impacts on Ottoman society and the state. Considering the memories of the disastrous Russo-Turkish War of 1877-78 still vivid and the approach of another enemy force so close to Istanbul, the loss of Rumelian territories drastically occurred. The fact that the Bulgarian Army was halted at the Battle of Çatalca, just west of Istanbul, prevented even greater and potentially irretrievable losses, marking a crucial moment in this conflict. However, the Battle of Çatalca has not yet gather a serious attention within the Turkish military historiography. In this context, there is a need for a more thorough investigation into a series of military events that occurred in the southernmost area of the Çatalca Line, specifically in Kalikratya (now known as the Mimar Sinan Neighborhood in Büyükçekmece), which have not been monographically studied to this date. This article does not seek to present a definitive argument but rather aims to contribute a local military history study within this framework. The paper begins with a discussion of Kalikratya's history and demographics, followed by an overview of the Balkan War and the Battle of Çatalca. It then explores the military operations, both land and sea, in and around Kalikratya, using various sources to shed light on these events, thereby contributing to the broader literature on the Balkan War in Turkish military history.

Keywords: Balkan War, Battles of Çatalca, Kallikratia, Military History, Büyükçekmece

Giriş

Türkiye'de Balkan Harbi (1912-1913) eksenli akademik çalışmalarda bilhassa askerî tarih disiplininin gelişimiyle son yıllarda ciddi bir nicelik ve nitelik artışı olmuştur. Buna karşın Balkan Harbi, askerî açıdan (özellikle taktik ve operatif seviyede) henüz tüm boyutlarıyla araştırılıp incelenmiş değildir. Nitekim konu hakkında Türk Silahlı Kuvvetlerinin 30-40 yıl önce resmî askerî tarih serisi içerisinde yayımladığı çeşitli hacimlerdeki toplam 15 kitaplık Balkan Harbi dizisi, aradan geçen uzun zamana rağmen aşılammıştır.

Balkan Harbi askerî tarih literatürünün bu durumuna karşın savaşı yaşayanlar arasında savaş biter bitmez yayınlanan gazete, dergi ve kitaplar üzerinden çok büyük tartışmalar meydana gelmişti. Bir çeşit muhasebe devri olarak da tanımlanabilecek bu süreçte çok sayıda subay ve general savaştaki tecrübelerini aktarmak, varsa yenilgideki sorumluluklarından aklanmak, suçlamalara yanıt vermek gibi nedenlerle anılarını ve gözlemlerini kaleme aldılar. Öte yandan bu muhasebe süreci araya Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve hatta Soğuk Savaş girdiğinde bile sonlanmamış, yaşayan son gazilerin vefatına değin sürmüştür. Sonuç olarak bu savaştaki muharebeler, savaşın kaybedilme nedenleri ve askerî hatalara dair çok sayıda eser ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum Balkan Harbi'nin her cephesi ve muharebesi için geçerli değildir. Nitekim hem askerî anıların hem de askerî literatürün oldukça zayıf olduğu Balkan Harbi'nin bir noktası da Çatalca Muharebeleri'dir. Bunun temel nedeni yukarıda bahsedilen muhasebe metinlerinin hemen hepsinin yenilgiyle sonuçlanan muharebelere dair yazılmasıdır. Oysa Çatalca Muharebeleri bazı operatif sorunlara rağmen Osmanlı Silahlı Kuvvetleri için bir yenilgi değil, ciddi bir galibiyettir.¹

Çatalca Hattı önlerinde meydana gelen Birinci ve İkinci Çatalca Muharebeleri'ne dair çok az anı ve bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda müstakil kitap vardır. Bu kitaplar da yine askerler tarafından

¹ M. Kadri Alasya: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu II'nci Cilt I'nci Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983), s. 171-221.

ve askerler için yazılan tarih kitaplarıdır.² Oysa Çatalca Muharebeleri bundan çok daha fazla ilgiyi hak eden bir askerî hadisedir. Nitekim henüz yeteri kadar takdir görmemiş Çatalca Muharebeleri ile hemen her açıdan incelenmiş Çanakale Muharebeleri arasında bir benzerlik kurmak tabiidir. Zira her iki muharebe silsilesi de İstanbul'u işgal edip imparatorluğun kaderine hükmetme gayesi ile hareket eden ordulara karşı Osmanlı Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen mücadelelerdi.

Bu doğrultuda makale hem meseleye bir perspektif katmak hem de dikkat çekip emsal teşkil etmek adına Çatalca Muharebeleri'nin meydana geldiği noktalardan biri olan ve Çatalca Hattı'nın en güneyinde yer alan Kalikratya / Mimarsinan bölgesindeki askerî hareketliliği ve sözü edilen yerde vuku bulan muharebeleri ele almaktadır. Doğrudan bu konu hakkında münferit herhangi bir çalışma olmadığı gibi Çatalca Muharebeleri ve Balkan Harbi'nin askerî faaliyetlerini ele alan eserlerde de bu konu üzerinde pek durulmadığından Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerine devredilen ve 6 Haziran 2024'te belli bir oranda erişime açılan Millî Savunma Bakanlığı / Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) / Balkan Harbi Koleksiyonu, bu makalenin iskeletini teşkil etmektedir. Öte yandan Bulgar Askerî Arşivinin kullanım imkanlarının güçlüğü ve ulaşım şartlarının elverişsizliği nedeniyle, Bulgar ordusunun gözünden bu muharebelere ve Kalikratya'ya ancak ikincil kaynaklar (bilhassa resmî Bulgar askerî tarih serisi) üzerinden bakmak mümkün olmuştur.

Eski Kalikratya Yeni Mimarsinan: Tarih, Demografi, Önem

Kallikrateia, Kallikratia veya Kalikratya³ bugün İstanbul'un batısında bulunan Büyükçekmece ilçesine bağlı bir beldedir.⁴ Büyükçekmece Körfezi'nin sol yakasında, Bababurnu'na giden sahil şeridi üzerinde konumlanmıştır. Doğusunda Büyükçekmece'nin merkezi,

² Özellikle Bursalı Mehmed Nihad ile TSK Resmî Harp Tarihi çerçevesince kaleme alınan eserler bunların başındadır. Mezkûr eserlerin künyesi kaynakça bölümünde verilmiştir.

³ Bu makalede de kullanılan dönemin Osmanlı kaynaklarında bölgenin ismi çoğunlukla Kalikratya olarak geçtiği için işbu makalede de bu kullanım tercih edilmiştir. Bunun dışında herhangi bir dinî, millî, fikrî, siyasî, etnik veya ideolojik sebep yoktur.

⁴ Kalikratya'nın konumu: 41.01518419686755, 28.562123848508556 .

batısında Mimaroba (Silivri yönü), güneyinde Marmara Denizi, kuzeyinde Tepecik (Çatalca yönü), kuzeybatısında Büyükçekmece Gölü bulunmaktadır.⁵

Belde, şu anki ismini doğusunda bulunan ve asıl adı Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü olsa da Mimar Sinan tarafından inşa edildiği için halk arasında Mimarsinan Köprüsü şeklinde bilinen köprüden almaktadır. Köyün Rumca isminin ise Sparta amirali Kallikratidas veya Antik Yunan sanatçısı Kallikratis'ten geldiği rivayet edilmektedir.⁶ Antik çağlardan beri zamanına göre hatırı sayılır bir nüfusa sahip olan ve yakın geçmişe kadar bir köy olan Kalokratya'da, nüfusun tamamına yakını 1924'e kadar Osmanlı/Türk vatandaşı Rumlar oluşturmaktaydı.⁷

Kalokratya ile İstanbul arası 38 km olmasına ve köy sık sık kullanılan bir ulaşım hattında bulunmasına rağmen köyün tarihiyle ilgili Türkçe kaynak yok denecek kadar azdır. Aynı durum İngilizce literatür için de geçerlidir. Buna karşın makalenin konusunu desteklemek adına Kalokratya'nın yalnızca Balkan Harbi ve civarındaki durumuna tarihsel açıdan değinmek yeterli olacaktır.

Balkan Harbi'nin patlak verdiği 1912'ye gelindiğinde Kalokratya'nın nüfusu iki bin civarında olup beldenin tamamında Rumlar yaşamaktaydı. Köydeki erkeklerin çoğu, sayıları yüze yaklaşan küçük teknelerle balıkçılık yapmaktaydı. Kadınlar ve erkeklerin geri kalan kısmı ise madencilik,⁸ mandıracılık (1912 civarında 5-6 yoğurthane olduğu tahmin ediliyor) ve şarap üretiminde kullanılmak üzere bağcılıkla meşguldü.⁹

Köyde o tarihlerde bir kilise,¹⁰ yaklaşık beş-altı yüz öğrenci mevcutlu bir ilk-ortaokul¹¹ ve yüzden fazla ev bulunmaktaydı. Evler

⁵ <https://www.bcekmece.bel.tr/ilcemizin-tarihi> [Erişim Tarihi (E.T.) 17.08.2024].

⁶ <https://users.sch.gr/deshourmou/TSAKILI/kalikrateia.htm> [E.T. 15.08.2024].

⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE), Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 130/40/4.

⁸ ATASE, Atatürk Koleksiyonu (110-9-1-4), 28/90/3.

⁹ <https://users.sch.gr/deshourmou/TSAKILI/kalikrateia.htm> [E.T. 15.08.2024].

¹⁰ Bugün yerinde ilçe belediyesinin hizmet binası vardır. Konum: 41.014780377350974, 28.56075304251479.

¹¹ Bugün yerinde Doç. Dr. Burhan Bahriyeli Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi vardır. Konum: 41.01330931586243, 28.559713360544162.

büyük oranda ahşap ve iki katlı olup pek çoğunun bahçesi yoktu. Köyün etrafındaki diğer yerleşim yerleri de yine büyük oranda Rum tebaanın yaşadığı bölgelerdi. Ayrıca köyde İstanbul'a kara veya deniz-yolu fark etmeksizin batıdan giriş yapan yolcular için bir de tahaffuzhane¹² bulunmaktaydı. Nitekim 1894-95 arasında bu tahaffuzhane sıkça kullanılmıştır.¹³

Balkan Harbi'nde Kalikratya'nın Bulgar ordusu tarafından işgalini müteakip köy, Osmanlı-Bulgar sınırını oluşturmuş¹⁴ ve çeşitli askerî hadiseler sahne olmuştur. Ayrıca bölge Osmanlı idaresine tekrar geçtikten sonra da -1960'ların başında kadar- önemli bir askerî mevki olmuştur. Öte yandan köyün geri alınışından hemen sonra Balkanlardan göçen Türklerin bir kısmı burada iskân edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda da çeşitli askerî birliklerin konuşlandığı köyde Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı ünvanıyla teftişte bulunduğu da vâkidir.¹⁵

Ağustos 1920'ye gelindiğinde ise köy bu kez yeniden gündeme gelmişti. Zira Sevr Antlaşması'nın bir gereği olarak Kalikratya, Boğazlar Bölgesi sınır hattının bir parçası kabul edilmişti.¹⁶ Öte yandan Millî Mücadele'nin ilerleyen safhalarında gazetelerden anlaşıldığı kadarıyla köyde bir Jandarma karakolu bulunmuş, hatta Yunan ordusundan firar eden kimi askerlerin bu karakola sığındıkları yine gazetelerce yazılmıştı.¹⁷ 24 Mayıs 1924'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele kararı gereğince köydeki Rum tebaa; *Venizelos*, *Dafni* ve *Euxeinos* isimli 3 büyük yolcu vapuru ve 71 küçük çaplı yük gemisi ile Yunanistan'a göç etmiştir. Selanik yakınlarında Nea (Yeni) Kallikrateia ismini verdikleri bölgeye yerleşen¹⁸ bu Rumların geride

12 “Bir bulaşıcı hastalık görüldüğü zaman gerekli sağlık tedbirlerinin alınması, hastaların karantina süresince kalmaları, tedâvilerinin yapılması için kurulmuş sağlık tesisi, karantina yeri.” <https://www.lugatim.com/s/tahaffuzhane>. [E.T. 16.08.2024]

13 *İkdâm*, 20 Şubat 1895, s. 1.

14 Hikmet Süer, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II'nci Cilt 2'nci Kısım 2'nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981), s. 500.

15 *Tanin*, 3 Şubat 1914, s. 6.

16 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953), s. 540.

17 *Tevhîd-i Efkâr*, 2 Ağustos 1922, s. 1.

18 Yunanistan'a göçen Rumlar uzun bir adaptasyon sürecinden sonra orada yeni bir hayat kurmuşlar hatta 1916'da Kalikratya'da doğan Theoharis Manavis, 1 Ocak 1983 –

bıraktıkları emlake Selanik yakınlarından göç eden Türkler iskân edilmiştir.¹⁹

Kalikratya, İstanbul-Trakya hattı üzerinde ve Büyükçekmece Gölü'nün güneyindeki tek geçiş hattında bulunması hasebiyle askerî açıdan kıymetli, stratejik bir noktadır. Bu nedenle ileride belirtileceği üzere köy, Birinci Balkan Harbi esnasında hem Bulgar hem de Osmanlı kuvvetleri tarafından stratejik bir mevki olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Aynı şekilde İstanbul-Trakya yolu üzerinde ve bir yakası Kalikratya'da olan Mimarsinan Köprüsü'nün tek geçit olmasından ötürü köprünün her iki yakasının da güvenli olması, bölgedeki ikmal ve harekâtlar yönünden hayati önemdedir.

Donanma cihetiyle bakıldığında, köyün Büyükçekmece Körfezi'nde konumlanmış olması göze çarpan ilk önemli noktadır. Bununla beraber Kalikratya'daki denizi gören tepelere konulacak kıyı savunma maksatlı topraklar, düşman gemilerinin körfeze girmesine mâni olabileceği gibi yine aynı tepelerden yapılan top atışlarıyla Büyükçekmece'nin tehdit edilmesi olasıdır. Bununla beraber Kalikratya'nın düşman eline geçmesi, hasım kuvvetlerin Kalikratya'ya ve kuzeyindeki Çatalca'ya denizden ikmal yapması için çok uygun bir limandır. Yine bu tepelerden topçuların açtığı koruma ateşiyle düşmanın Büyükçekmece Gölü içerisinden kuzeydeki Çatalca'ya kadar küçük çaplı gemilerle asker nakletmesi yahut köprüyü yıkmak pahasına küçük tonajlı savaş gemilerini (gölün derinliği büyük savaş gemileri için uygun değildi) geçirerek gölün batı kıyılarındaki tepelerden yapılan koruma ateşiyle Çatalca'ya kadar ulaştırmaları muhtemeldir. Dolayısıyla Kalikratya'nın Balkan Harbi açısından kısa ve orta vadede stratejik kazanımlar sağlayabilecek böylesi hususiyetleri vardır.

Balkan Harbi, Çatalca Hattı ve Çatalca Muharebeleri

Çatalca Savunma Hattı, aslında ilk kez 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusunun İstanbul'un yaklaşık 70 km yakına kadar

31 Aralık 1986 arasında Selanik Belediye Başkanlığı yapmıştır. <https://www.xalki-dikipolitiki.gr/2020/01/18/theocharis-manavis-o-dimarchos-thessalonikis-katagogi-tin-palia-kallikrateia/> [E.T. 18.08.2024].

¹⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 20 Temmuz 1924, s. 1.

gelmesi nedeniyle gündeme gelmiş bir fikirdi. Fikir yavaş yavaş hayata geçirilirken Kırım Harbi (1853-56) başlamış, bu vesileyle tahkimat işine hız verilerek hat güçlendirilmiştir. İleriki yıllarda yeni bir Rus tehdidi gündeme gelince hattın önemine binaen özellikle 1878'de Friedrich von Bluhm (Paşa)'un riyasetinde, toplam 28 tabya olacak şekilde hat âdetâ yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.²⁰ İnşa edilen savunma yapıları II. Abdülhamid Dönemi'nde takviye edilmesine rağmen bir dönem bakımsız kalmış, hatta toprakların bir kısmı başka yerlere taşınmıştır. Buna rağmen Balkan Harbi yaklaşırken tahkimat sayısı artırılarak tabya sayısı 40'a kadar çıkarılmıştır.²¹ Bu suretle hat, kuzey-güney ekseninde yaklaşık 30 kilometrelik bir uzunluğa ve 5-6 kilometrelik bir derinliğe sahip oldu.²² Hattın en güneyinde bulunan Büyükçekmece'de ise (Kalikratya'nın karşısı) bugüne ulaşmayan "Çekmece Tabyası" adında iki adet tabya inşa edilmiştir.²³ Bunlar, kuzeyde Büyükçekmece Gölü'ne bakan "Tabya-i Bâlâ" yani Yukarı Tabya ile Kalikratya'ya ve Büyükçekmece Körfezi'ne bakan "Tabya-i Zîr" yani Aşağı Tabya'ydı. 1909'da Büyükçekmece'de yine iki tabya gözükmesine rağmen²⁴ 1911 tarihli bir askerî haritada Aşağı Tabya gözükmemektedir.²⁵ 1912 başlarında burada sadece bir tabya bulunduğu bilgisinden hareketle 1909-11 arasında Aşağı Tabya'nın bir şekilde kaldırıldığını yahut taşındığını tahmin etmek mümkündür. Elbette Çatalca Hattı yalnızca topçu tabyalarından müteşekkil değildir. Hat içerisinde cephanelikler, ambarlar, mevziler, dikenli teller, ışıldaklar ve bilumum savunma tedbir ve sistemleri bulunmaktaydı.

Balkan Harbi, 8 Ekim 1912'de resmî olarak başlasa da 1912'nin temmuz ayından beri zaten Osmanlı-Karadağ sınırında çatışmalar

20 Melik Efeoğlu, "Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları", (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021, s. 47-49.

21 Efeoğlu, "Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları", s. 57.

22 Efeoğlu, "Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları", s. 47.

23 Efeoğlu, "Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları", s. 48.

24 <https://imagesonline.bl.uk/search/?searchQuery=078559+%26+surrounding+country> [E.T. 19.08.2024].

25 Efeoğlu, "Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları", s. 57.

devam ediyordu.²⁶ Osmanlı Devleti ile Balkan İttifakını oluşturan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında meydana gelen savaş; Trakya, Ege Denizi, Makedonya, Kosova, Epir, Sancak, Arnavutluk ve İstanbul'un batı girişinde vuku buldu. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Osmanlı Harbiye Nezareti, Balkanlardaki birliklerini Şark ve Garp Ordusu adı altında ikiye böldü. Şark Ordusunun görevi Trakya'yı ve dolayısıyla İstanbul'u korumaktı. Garp Ordusu ise etrafını kuşatan Yunan, Bulgar, Sırp ve duruma göre Karadağ kuvvetlerine karşı Makedonya'yı savunmalıydı. Ancak her iki ordunun görevini yerine getirebilmesi için 812.663 askere ihtiyaç duymasına rağmen elde ancak 290.000 asker bulunuyordu. Karşılarındaki düşman ordularının mevcudu ise 480.000 kadardı.²⁷ Dolayısıyla savaş, nicel olarak Osmanlı adına çok dezavantajlı bir şekilde başlamıştı. Bu sorunun yanında Osmanlı Silahlı Kuvvetlerinin baş etmesi gereken başka büyük problemler de vardı. Nitekim ordunun bir kısmı savaş öncesinde terhis edilmişti ve elde kalan redifler de eğitimsizdi. Üstelik bu yetmezmiş gibi bir de ordu kendi içinde Halaskarcı-İttihatçı olarak fikri ve ideolojik bir bölünme yaşıyordu. Tüm bu etmenler savaş esnasında sevk ve idarede büyük sorunlar ve sorumsuzluklar meydana getirdi.²⁸

Bu çalışmanın konusu olan Çatalca Hattı'ndaki Kalokratya Muharebeleri, Şark Ordusu sorumluluk sahasında vuku bulduğu için Şark Ordusunu Çatalca'ya getiren sürece de kısaca bakmak gerekmektedir. Nitekim resmî savaş ilanından 10 gün sonra Bulgar orduları (1, 2 ve 3 numaralı ordular) geniş bir hat üzerinden güneye, Osmanlı topraklarına taarruza geçti. 21-22 Ekim'de Bulgar 1. Ordusu Edirne-Kırklareli hattının 15 km kuzeyine, Bulgar 2. Ordusu Edirne'nin 15-20 km batısına ve kuzeyine, Bulgar 3. Ordusu ise Kırklareli'nin 20 km kuzeyine ulaştı. Aynı günlerde Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Nazım Paşa bu üç Bulgar ordusuna karşı, taarruz kararı verdi.²⁹

²⁶ Dindar Negiş, "Mehmed Fahri Paşa'nın Manzum İşkodra Tarih-i Harbi Adlı Eserinin Edebî ve Tarihî Tahlil ve Tenkidi", (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024, s. 30.

²⁷ Abdullah Paşa, *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı*, haz. Tahsin Yıldırım, İbrahim Öztürkçü, (İstanbul: DBY Yayınları, 2012), s. 44.

²⁸ İsmet Görgülü, *10 Yıllık Harbin Kadrosu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014), s. 5.

²⁹ Görgülü, *10 Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 11.

1., 2., 3. ve 4. Osmanlı Kolorduları, Mürettep Edirne Kolordusu ve Süvari Tümeni; sıklet merkezi Kırklareli-Yanbolu olmak üzere ileri harekâta geçerek 22 Ekim'de Yoğuntaş ve Süloğlu bölgelerinde karşılaştıkları Bulgar kuvvetleriyle sonraları Kırklareli Muharebesi olarak adlandırılan bir tesadüf muharebesine giriştiler.³⁰ Oldukça eğitimsiz ve hazırlıksız durumdaki Osmanlı askerleri, bu tesadüf muharebesinde beklenenden fazla direniş gösterdi, hatta Bulgar ordusuna geri çekilmeyi düşündürttü ancak muharebede oldukça yıpranan Şark Ordusu için geri çekilmek, 24 Ekim'de elzem hale geldi.³¹

Bu geri çekilme; askerlerin disiplinsizlikleri, eğitimsizlikleri, moralsizlikleri ve savaş yorgunluğu nedeniyle adeta bir kaçışa dönüştü. Öyle ki subayların tüm çabalarına rağmen askerler Pınarhisar-Lüleburgaz hattında ancak durdurulabildi. Hemen arkalarından gelen Bulgar ordusu ise Osmanlı Şark Ordusu savunma tertibi aldığı esnada 28 Ekim'de taarruza geçti. Bu muharebede Osmanlı kuvvetleri Kırklareli Muharebesi'nden daha iyi mücadele ettiyse de ikmal hatlarının kesilmesi ve zaten az sayıda olan toplara mermi tedarikinde güçlük çekilmesi gibi sorunlar nedeniyle sayıca üstün durumdaki Bulgar ordusu galip geldi. Sonraları Pınarhisar-Lüleburgaz Muharebesi adını alan bu muharebeden de olumlu bir sonuç elde edemeyen Osmanlı ordusu daha geriye, Çatalca Hattı'na kadar çekilmeye karar verdi. Çekilme başlarken Kırklareli Muharebesi'nden sonra olduğu gibi Bulgar ordusunun takip harekâtına girmesi durumunda, oyalama muharebeleri yapması için Çorlu ve kuzeyine bir süvari tümeni ve hacimli bir müfreze artçı olarak bırakıldı.³²

22 Ekim'de başlayan Kırklareli Muharebesi biterken Şükrü Paşa komutasında müstahkem mevki haline gelmiş olan Edirne de Bulgar 2. Ordusu tarafından kuşatılmaya başlanmıştı. 30 Ekim'e gelindiğinde kuşatma tamamlandı ve İstanbul-Edirne arasındaki irtibat kesildi. Pınarhisar-Lüleburgaz Muharebesi'nden sonra Osmanlı Şark Ordusu çekilmeye başlayınca boşta kalan Bulgar kuvvetlerinin bir

30 Ömer Turan, "Balkan Savaşları" *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I*, ed. Neşe Özden, Mehmet Temel, Yasemin Doğaner vd. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2023), s. 347.

31 Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913; I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. M. Tanju Akad, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), s. 35.

32 Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913; I. Dünya Savaşı'nın Provası*, s. 37-38.

kısmı da Kasım ayı başlarında kuşatmaya destek olmak için Edirne'ye intikal ettirildi.³³

Çatalca Hattı'na doğru hızla geri çekilen Osmanlı Ordusu ise, 5-8 Kasım'da hatta mevzilenmeye ve savunma tedbirleri almaya başladı. Bu esnada Harbiye Nezareti İstanbul'un batısında yeni bir ordu kuruluşuna geçmeye karar verdi. Zira eski teşkilatlanma ve oldukça kötü durumdaki askerlerle Çatalca Hattı'nda tutunmak mümkün değildi. Bunun için 8 Kasım'da yeni kuruluş ilan edildi. Buna göre 3 Nizamiye ve 3 Redif Kolordusu ile 1 Müstakil Süvari Tugayı; Nazım Paşa komutasındaki Çatalca Ordusu çatısı altında yeniden teşkilatlandırıldı.³⁴

Kalokratya Bölgesindeki Askerî Hareketlilik ve Muharebeler

Yeni kuruluş gereği Şark Ordusu lağvedilip Çatalca Ordusu kurulunca hat da mümkün mertebe tahkim edilmeye, askerler eğitime ve İstanbul'dan savunma maksatlı askerî araç-gereç ikmalî yapılmaya başlandı.³⁵ 12 Kasım'da Bulgar ordusu Çatalca Hattı önlerine ulaştı. Osmanlı savunması, yani Çatalca Hattı Büyükçekmece ile Terkos Gölü arasında bulunduğu Kalokratya 12-13 Kasım 1912'de askerî bir direniş olmadan Bulgar ordusunun eline geçti. Arşiv kayıtlarında Bulgar ordusunun yol üzerinde birtakım hukuk dışı fiiller işleyip köyler yaktığı, halka eziyet ettiği gibi bilgiler bulunsa da bunlar genellikle Müslüman köyleri için geçerliydi. Ama bir istisna olarak Kalokratya bir Rum köyü olduğu halde benzer durumların burada da en azından "bed-muâmelât" (kötü muamele) düzeyinde görüldüğü yine belgelere yansımıştır.³⁶

Birinci Çatalca Muharebesi (17-18 Kasım 1912) öncesinde Çatalca Ordu Komutanlığı, Büyükçekmece ve karşısındaki Kalokratya'ya çok önem verdiği için Büyükçekmece'deki birlikleri ve mevzileri takviye etmeye çalıştı. Bu arada Bulgarların olası bir taarruz ihtimaline karşı Mimarsinan Köprüsü'nün de her an imhaya hazır halde tutulmasını

³³ Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913; I. Dünya Savaşı'nın Provası*, s. 55.

³⁴ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 16-29.

³⁵ Efeoğlu, *Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları*, s. 60-63.

³⁶ ATASE, *Balkan Harbi Koleksiyonu*, 172/59/4.

da emretmişti.³⁷ Aynı günlerde ordu komutanlığı “Bağımsız Sol Kanat Müfrezesi” adında Yarbay Ali Bey’in³⁸ emri-komutasında doğrudan 1. Kolorduya bağlı bir birlik kurarak bu müfrezenin emrine 1. Nişancı Alayını, İzmir Redif Alayını (Yarbay Halil Sami Bey komutasında³⁹), karma birliklerden meydana getirilen 8. Makineli Tüfek Bölüğünü ve 5 namlulu bir top bataryası vermişti. Ortalama bir alay kuvvetindeki bu müfrezenin görevi Kalikratya’daki Bulgar kıtalarına karşı burayı tutmak, göl çevresinde keşif ve gözetleme yapmak, kıyıya yanaşan Osmanlı savaş gemileriyle koordineli halde müşterek harekâtlara katılmak ve tahkimat faaliyetlerine devam etmekte.⁴⁰

Nitekim *Mesudiye* zırhlısının İkinci Süvarisi Yüzbaşı Osman Nuri, *Balkan Harbi Hatıratı*’nda Kalikratya’ya bir kara-deniz müşterek keşif harekâtı yapıldığını şu sözlerle ifade etmişti: “Saat 07.30’a doğru bir istikşaf [keşif] kolumuz Çekmece Köprüsü’nden geçerek Kalikratya sirtlarına kadar sokuldular. Biz de önlerini taradık...”⁴¹

9 Kasım’da yani ordunun Çatalca Hattı’na yeni geldiği günlerde Çatalca Ordu Komutanlığı, Donanma Komutanlığından Büyükçekmece’nin tahkimi çerçevesinde Mimarsinan Köprüsü’nün korunması için bir savaş gemisi istedi.⁴² Bu kararın isabetliliği ileriki süreçte yaşanan çatışmalarla kendini gösterecekti. Bu arada yeni teşkil edilen Sol Kanat Müfrezesi 12 Kasım ve sonrasında Kalikratya civarında keşif faaliyetlerine hız vererek birtakım istihbarî bilgiler elde etti. Buna göre Kalikratya’da Bulgarların 48. Redif Piyade Alayına mensup 400 askerden müteşekkil 3-4 namlulu bir top bataryası bulunmakta, hastalık ve muharebe zayıatlarının çokluğu nedeniyle her bir Bulgar bölüğü ortalama 100-120 erden meydana gelmekteydi. Üstelik ikmal

³⁷ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 107-108.

³⁸ *Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004), s. 459.

³⁹ *Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, s. 233-234. Halil Sami Bey’in askerî tarih sahnesine çıktığı bir diğer mühim yer, Çanakkale Kara Muharebeleri idi. Nitekim kendisi 25 Nisan 1915’te İtilaf Devletleri’nin çıkarma yaptığı Arıburnu’ndan sorumlu 9. Tümenin komutanıydı.

⁴⁰ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 100.

⁴¹ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 31.

⁴² Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 63.

hatları zayıfladığı için Bulgarlar iaşe sorunu yaşanmakta, Bulgar askerlerine 2-3 günde bir ekmek verilmekte ve kolera nedeniyle her gün ortalama 15 asker ölmekteydi. Yine bu rapora göre mütareke söylentileri Bulgar askerleri arasında sevinçle karşılanmaktaydı.⁴³

Bu noktada Kalokratya'da konuşlu 48. Bulgar Alayına yakından bakmakta fayda vardır. Yarbay Mihail Stefanov Sapunarov (daha sonra Tümgeneral)⁴⁴ tarafından komuta edilen alay, Balkan Harbi öncesindeki Bulgar seferberliği kapsamında Eylül 1912'de yeni teşkil edilen çok sayıdaki alaydan biri olarak İvraca'da kurulmuştu. Alayın kuruluş kadrosunda 56 subay, 4 askerî memur, astsubaylar dahil 4.660 er, 370 at, 68 at arabası ve 4 makineli tüfek bulunmaktaydı. Alay, Kalokratya'da 10. Mürettep Piyade Tümenine bağlı 2. Tugayın emri altında görev almış ve Ağustos 1913'te mevcudunun büyük bir kısmını kaybettiği için lağvedilmiştir.⁴⁵ Alayın kuruluş kadrosundaki araç-gereç sayısı, Kırklareli'nden itibaren başlayan Osmanlı geri çekilişi nedeniyle ele geçen malzemelerle daha da artsa da Kalokratya'ya geldiğinde alay, askerlerinin ciddi bir kısmını yitirmişti. Nitekim 14 Kasım 1912 tarihli bir istihbarat raporunda Bulgar ordusunun genel zayıflığı için %45 gibi mühim bir orandan bahsedilmekteydi.⁴⁶

11 Kasım tarihinde Osmanlı Donanmasına önce Bahr-i Sefîd (bugünkü Ege Denizi)'e çıkma emri verilmişken sonradan bu emir geri çekilerek Çatalca'nın kuzeyinden ve güneyinden düşmanın ateş altına alınması, bu suretle savunmaya destek verilmesi ve Bolayır'daki Osmanlı kıtalarına yardım edilmesi emredildi.⁴⁷ Nitekim gemiler 12 Kasım'da Terkos Gölü'ne ve Büyükçekmece Gölü'nün güneybatısına (Kalokratya) geldiklerinde Bulgar kıtalarının buraya kadar ulaştıklarını gördüler. Donanma, bu hal karşısında eldeki gemileri Sağ Cenah ve Sol Cenah şeklinde ikiye ayırarak Kalokratya'dan da sorumlu Sol

⁴³ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 123. Her gün 10-20 asker hastalıktan öldüğü istihbaratı her ne kadar şüpheli görünse de Osmanlı Genelkurmay kayıtları bunu destekleyen başka veriler de paylaşmaktadır. Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 211.

⁴⁴ https://pan.bg/view_article-65-439820-zabravenite-geroi-na-bylgariya-general-major-mihail-stefanov-sapunarov.html [E.T. 19.08.2024].

⁴⁵ *Българската Армия В Първата Балканска Война 1912-1913: Енциклопедичен Справочник*. https://electronic-library.org/books/Book_0074.html [E.T. 19.08.2024].

⁴⁶ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 107.

⁴⁷ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 78/25/77.

Cenah'a Deniz Albay Ramiz Bey komutası altında *Barbaros* ve *Âsâr-ı Tevfik* zırhlıları ile irili ufaklı 7 savaş gemisini memur etti.

12 Kasım'da *Barbaros* zırhlısı Büyükçekmece'ye gelerek Mimar-sinan Köprüsü önünde beklerken Kalikratya'daki Bulgar topçusu tarafından ateş altına alındı. Bunun üzerine gemi Bulgar topçusunun menzili dışına çıktı.⁴⁸ 15 Kasım'da *Barbaros*, karargâh olduğu düşünülen Kalikratya'daki kimi hedeflere ateş açsa da atışlar tam olarak istenilen yerlere isabet etmedi.⁴⁹ Aynı gün Bahriye Nazırı Vekili Salih [Hulusi Kezrak] Paşa savaş gemileriyle bölgeye geldi ve Bulgarların Kalikratya'dan Tekirdağ'a kadar olan sahil şeridi üzerinde Osmanlı Donanmasına karşı kıyı savunma faaliyeti içerisinde olduğu anlaşıldı. Ertesi gün 16 Kasım sabah saat 07.00'ye doğru Kalikratya yakınlarındaki bir tepeden Bulgar topçusu Büyükçekmece'ye ateş açınca *Barbaros* karşılık verdi. Bir süre sonra asıl Bulgar topçuları da ateşe başlayıp muharebeye iştirak edince Yüzbaşı Haydar Bey'in sahilden yaptığı topçu tanzimi ile o gün öğleden önce ve sonra *Barbaros* ile Kalikratya Bulgar topçusu arasında bir topçu düellosu cereyan etti.⁵⁰

Karada ise Kalikratya'daki 48. Piyade Alayının mensubu olduğu 10. Mürettep Tümen; 1. Sofya ve 6. Vidin Bulgar Tümenleriyle birlikte İzzettin Köyü-Kalikratya Köyü arasında kalan Bulgar ordusunun sağ kanadını meydana getirmekteydi. 1. Ordu (merkezi Silivri – Kadıköy) çatısı altındaki bu birlikler, 17-18 Kasım 1912'deki Birinci Çatalca Muharebesi'nde Osmanlı ordusunun merkezinin güney kısmına ve sol kanadına taarruz etmekle vazifeliydi. Bu minvalde Bulgar 1. Ordusunun 17 Kasım sabahı taarruz istikameti şu şekildeydi (en kuzeyden itibaren): 15. Piyade Alayı, Bağlık Tabyasına; 3. Piyade Alayı, Otluk Tabyasına; 36. Piyade Alayı, Hamidiye Tabyasına; 35. Piyade Alayı, Yeşil Tabyaya; 37. Piyade Alayı, Bahşayış köyünün kuzeyine ve 6. Piyade Alayı, Büyükçekmece Gölü ile Bahşayış Köyü arasına taarruz edecek. 48. Piyade Alayı, Kalikratya-Ahmediye arasında savunmada kalacak

⁴⁸ Mithat Işın, *Balkan Harbi Deniz Cephesi*, (Ankara: Deniz Basımevi, 1946), s. 105.

⁴⁹ Nizamettin Akerman, *Balkan Harbinde Osmanlı Donanmasının Deniz Muharebeleri*, (İstanbul: Deniz Basımevi,1981), s. 54.

⁵⁰ Ozan Tuna, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Harp Filosunun Durumu (1912-1914)", (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 50.

ve gölün batı kıyısı ile Büyükçekmece Körfezi arasındaki mıntıkada keşif ve gözlem faaliyeti icra edecek. 10. Süvari Alayı, Silivri-Kalokratya arasındaki sahilde keşif ve gözetleme faaliyeti icra edecek ve Kalokratya ile 1. Piyade Tümeni arasında irtibattan sorumlu olacaktı. 10. Mürettep Tümen (25. Piyade Alayı, 15. Piyade Alayı, 10. Tugayın 1. Taburu ve 47. Alayın 2. Taburu ile) ise Elbasan-Sürgünköy arasında ordu ihtiyatı olarak bekleyecekti.⁵¹

Görüldüğü üzere 48. Piyade Alayı herhangi bir taarruz emri almamıştı. Bunun nedeni Kalokratya'nın karşısında bulunan Büyükçekmece'ye giden tek yol olan Mimarsinan Köprüsü'nün bir darboğaz olması ve Büyükçekmece'deki Osmanlı topçu bataryaları ve Büyükçekmece Körfezi'nde bekleyen Osmanlı savaş gemilerinin buraya geçmek isteyen Bulgar kıtalarını ağır topçu ateşi altında imha etmesinin kuvvetle muhtemel olmasıdır. Ayrıca bu iki unsur olmasa dahi Mimarsinan Köprüsü'nden geçmek hem köprünün Osmanlılarca imhası ihtimali hem de karşı kıyıda mevzilenip bekleyen Osmanlı piyadesi nedeniyle oldukça güç bir harekât olup köprü geçilse dahi Büyükçekmece'nin doğusundaki sırtlara mevzilenen Osmanlı kuvvetleri hâkim noktada olduğu için Bulgar kıtalarının tutunmaları güçtü.

Bu sebeplerden ötürü Kalokratya'da topçu takviyeli 48. Piyade Alayı, özellikle Büyükçekmece Körfezi'ni gözlemek ve olası bir Osmanlı çıkarmasına yahut Büyükçekmece yönünden yapılacak muhtemel bir taarruza karşı sorumluluk sahasını savunmakla görevlendirildi.⁵² Bununla birlikte 48. Piyade Alayı ile Osmanlı kuvvetleri arasında 17 Kasım ve sonrasında meydana gelen az sayıdaki muharebenin şiddeti, yönü ve çapı; 48. Piyade Alayının vazifesinin ancak bir keşif ve oyalama olduğunu gösterir niteliktedir. Nitekim o gün Bulgar ordusu cephe hattı boyunca taarruz ederken Kalokratya'daki Bulgar makineli tüfek mevzilerinden sadece sabah saat 03.50-04.15 arasında Büyükçekmece'ye doğru aralıklarla atışlar kaydedildi. Daha kuzeydeki Bulgar kuvvetleri 06.40'ta topyekûn taarruza kalktığı anda ise Kalokratya'da yine kayda değer bir askerî hareketlik gözlenmedi. Saat 08.00'e gelindiğinde, Büyükçekmece'deki kara topçuları ile

51 Işın, *Balkan Harbi Deniz Cephesi*, s. 144.

52 Işın, *Balkan Harbi Deniz Cephesi*, s. 176, 189.

körfezdeki donanma topçuları (*Barbaros ve Mesudiye*); 48. Piyade Alayının sorumluluk sahasındaki Palaya, Ahmetli ve Kalikratya başta olmak üzere görüş mesafesindeki muhtelif Bulgar topçu ve piyade mevzilerini ateş altına alıp büyük oranda tahrip etti.⁵³ Bu sırada Kalikratya'daki Bulgar topçusu da atışlara karşılık veriyordu.⁵⁴

Yüzbaşı Osman Nuri, Kalikratya'ya o gün yapılan topçu atışlarını anılarında şöyle anlatıyor: “*Karadan ve denizden yağdırılan yüzlerce top güllesinin altında duçar olduğu zayıttan başka, plan ve maneviyatı da sarsılan düşmanın bu suretle hiç olmazsa bizi limandan uzaklaştırmak istediğine şüpheliyoktu...*”⁵⁵

18 Kasım günü yine Kalikratya adına hareketli geçti. Nitekim Kalikratya'daki Bulgar birliği, bir üst komutanlığa 2 Türk taburunun sabaha karşı Mimarsinan Köprüsü'nü geçip Kalikratya ve Çatalca istikametine ilerlediklerini haber verdi. Bu gelişme üzerine Kalikratya'daki 48. Piyade Alayı teyakkuza geçti ve köprü bölgesindeki 3 bölüklük Bulgar kuvvetine bir seri atışlı top ve 2 bölük takviye için gönderildi. Ancak bölgeye gelen keşif birlikleri bu istihbaratın asılsız olduğunu, köprü'nün denilen şekilde geçilmediğini, görülen ve sayısı ancak 20 kadar olan Türk askerinin Kalikratya'ya yardım maksatlı gıda malzemesi bırakıp sabah saat 05.15'te geri döndüğünü bildirdi.⁵⁶ Öte yandan Bulgar kayıtlarına göre öğlen saat 14.00 sularında yaklaşık 10 Türk süvarisi Mimarsinan Köprüsü'nü geçmeye çalışmış ancak Bulgar ileri karakolunun açtığı ateşle geri çekilmiş.⁵⁷

Aynı gün akşam saat 21.40'ta Kalikratya sırtlarından Osmanlı tarafına ateş açıldı, müteakiben 19 Kasım saat 00.45'te Mimarsinan Köprüsü'nün batı yakasında siper kazdığı tespit edilen Bulgar kuvvetleri görüldü. Söz konusu askerler donanma topçusu tarafından

⁵³ Bkz. Ek 4 ve Ek 5.

⁵⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, “Donanma Kumandanlığının Harp Raporu”, 19 Kasım 1912, s. 3.

⁵⁵ Yüzbaşı Osman Nuri. *Balkan Harbi Hatıratı*, haz. Zeynep Kerman, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 36-37.

⁵⁶ Министерство На Войната Щабъ На Армията Военно-Историческа Комисия, *Между България И Турция 1912-1913 Год. Томъ IV. Сражението При Чаталджа*, (София: Държавна Печатница, 1932), s.416-417.

⁵⁷ Историческа Комисия, *Между България И Турция 1912-1913 Год. Томъ Iv. Сражението При Чаталджа*, s. 416.

dağıtıldı.⁵⁸ Bu sırada *Âsâr-ı Tevfik* zırhlısı da gelip Büyükçekmece körfezine demirlemişti. Ertesi sabah saat 07.30'da Kalokratya'ya geçerek buradaki sırtlarda keşif faaliyeti icra eden bir Türk müfrezesi, Kalokratya'daki Bulgarlarca ateş altına alındı.⁵⁹ Bunu, örtülü top bataryalarının körfezdeki gemilere ateşi de izleyince *Mesudiye* ve *Barbaros* zırhlıları örtülü bataryaları ve müfrezeye ateş açan Bulgar mevzilerini baskı ateşi altına alıp, keşif kolunun Büyükçekmece'ye dönmesini sağladı.⁶⁰

17-19 Kasım arasında Kalokratya'da bunlar olurken kuzeyde Birleşik Ordular Komutanlığı adı altındaki Bulgar 1. ve 3. Ordusu önce 17 sonra 18 Kasım'da Çatalca Hattı'na taarruz ederek Osmanlı kuvvetlerini buradan sökmeyi veyahut en azından cepheyi/hattı yarmayı hedeflemişlerdi. Ancak tüm bu taarruzlar başarısızlıkla neticelendi. Sonuç itibarıyla muharebeler boyunca Bulgar ordusu hasta (bilhassa kolera), yaralı, kayıp ve vefat dahil 17.229, Türk ordusu ise 3.932 askerini yitirdi.⁶¹

Kalokratya'da öldürülen Bulgar askerlerinin sayısı ise bölgede büyük çaplı muharebeler olmadığı için fazla değildi. Öte yandan hayatını kaybeden Bulgar askerlerinden en az 20'si, Kalokratya'ya gömülmüştür.⁶² Bugün için bu mezarların yeri belirsiz olmakla beraber 1962'ye kadar bölgede kalan 448. ve 449. Topçu Taburunun konuşlandığı mevkiinin hemen yan tarafında⁶³ 1980'lerden sonra yapılan bazı imar maksatlı kazılarda birtakım insan kemiklerine rastlanmıştır.⁶⁴ Bu bölgenin beldenin merkezinde olmasından ve buranın bir mezarlık olduğuna dair herhangi bir verinin bulunmamasından hareketle söz konusu askerlerin burada gömülmüş oldukları tahmin edilebilir.

⁵⁸ Bu savı destekler nitelikte bir belge için Bkz. ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 127/23/42.

⁵⁹ Историческа Комисия, *Между България И Турция 1912-1913 Год. Томъ IV. Сражението При Чаталджа*, s. 445.

⁶⁰ Gökhan Atmaca, "Türk Deniz Harp Tarihinde Barbaros Zırhlısı'nın Rolü", (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 70.

⁶¹ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 211,214.

⁶² <https://wars.archives.bg/SEARCH-bv-2>. [E.T. 19.08.2024].

⁶³ Konum: 41.015515120305736, 28.557956865233653

⁶⁴ Mimarsinan eşrafından Yavuz Duran (d.1950) ile yapılan 10.08.2024 tarihli mülakatın edinilmiş bilgisidir.

Her ne kadar Kalikratya için asıl çatışmalar bitmiş olsa da kimi zaman küçük çaplı temaslar da yaşanmaktaydı. Nitekim Bulgar kayıtlarına göre 21 Kasım sabahı Mimarsinan Köprüsü'nü geçmeye çalışan bir grup Türk askeri, açılan ateşle püskürtülmüş ancak saat 07.00'de 50 Türk süvarisi daha köprüyü geçmeye teşebbüs etmiş; akabinde bunların da geri çekilmeye zorlanmasıyla donanma topçusu tarafından Kalikratya'daki Bulgar mevzileri zayıf verilmemesine rağmen tüm gün bombalanmıştır.⁶⁵

21 Kasım'dan sonra hem Osmanlı hem Bulgar ordusu takviye ve toparlanma sürecine girdi. Bu süreçte Kalikratya'da taciz atışları dışında kayda değer bir hareketlilik olmadı. Nitekim Osmanlı ve Bulgar tarafında meydana gelen birtakım siyasî faaliyetler ve diğer cephelerdeki durum dolayısıyla, toparlanma ve ikmal işlenmelerinin daha rahat yapılabilmesi için 3 Aralık akşam saat 19.00'dan itibaren geçerli olmak üzere "Çatalca Mütarekesi" adı verilen ateşkes antlaşması imzalandı.⁶⁶

Mütareke genel olarak Bulgarlar için avantajlı olup Kalikratya açısından da mühim hususlara sahipti. Buna göre Çatalca'da Bulgar ve Osmanlı Silahlı Kuvvetleri arasında 200 metre derinliğinde bir tarafsız bölge oluşturulacaktı. Çatalca Ordusu adına Kurmay Albay Cevat [Çobanlı], Kurmay Binbaşı Ali İhsan [Sabis] ve Kurmay Binbaşı Asım [Gündüz] Beyler; Bulgar ordusundan 1. Ordu Kurmay Başkanı Albay Papa Dopof Azen, 1. Tümen Kurmay Başkanı Yarbay Lükoff İvan ve 1. Ordu Kurmay Başkanlığından Şube Müdürü Binbaşı Ratşof Piyer,⁶⁷ ortak bir çalışma ile tarafsız bölgeyi tespit ettiler. Hattın en güneyinde ise Kalikratya bulunmaktaydı. Nitekim Kalikratya'nın doğusu ile Büyükçekmece'nin batısı arasında kalan 200 metrelik alan tarafsız bölge ilan edildi ve tüm tarafsız bölgede olduğu gibi burada da kuzey-güney yönünde 100 metre aralıklarla kırmızı ve beyaz bayraklar dikildi.⁶⁸

⁶⁵ Историческа Комисия, *Между България И Турция 1912-1913 Год. Томъ IV. Сражението При Чаталджа*, s. 463.

⁶⁶ Alasya, *Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 264-270.

⁶⁷ Mahmud Belig Uzdil, *Balkan Savaşı'nda Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006), s. 190.

⁶⁸ Uzdil, *Balkan Savaşı'nda Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 189-190.

Bu arada Kalokratya, Büyükçekmece, Palaya (Tepecik)⁶⁹ ahalisi gerek Bulgar gerekse de Osmanlı topçularının atışları nedeniyle can güvenliklerinden endişe ettikleri için Osmanlı ordusu tarafından kendilerine sığınan halkın uygun görülen yerlere gitmelerine izin verilmiş, dileyenlerin İzmit'e sevki için ordu içinde yazışmalar dahi yapılmıştı.⁷⁰ Mütarekeden sonra da ordular yukarıda daha önce zikredildiği üzere noksanlarını gidermeye, ikmale, eğitime, tahkimat ve mevzi yapımına⁷¹ yoğunlaştılar. Nitekim Kalokratya'daki alayın Osmanlı savaş gemilerine karşı daha uzun menzilli toplara ihtiyaç duyması⁷² nedeniyle 1912 yılı aralık ayının sonlarında, Silivri-Kalokratya mıntıkasına 7 adet büyük top sevk edildi.⁷³ Kalokratya'ya ulaşan bu toplardan bir kısmı mevzi yerine tabya usulü konuşlandırılınca durumu ve topların çapını fark eden Büyükçekmece Müfrezesi, bunları yanlardan tahrip etmek için İstanbul'dan 15 cm çapında toplar istedi.⁷⁴ Bu dönemde havalar da iyice soğumaya başlamıştı. Kalokratya'daki Bulgar alayında vazifeli bir Bulgar askeri, o günleri (Aralık 1913) yıllar sonra şöyle anlatıyor:

“Birliklerimiz Çatalca'daki mütarekeden sonra Kalokratya şehrindeki sınır hattını korudular. Sınır hattı, savaştan iki ulusun milli sancaklarıyla donatılmış -Bulgar ve Türk bayraklarından oluşuyordu- ve yüz metre arayla dizilmişti. Bu o zamanki geçici sınırı işaret ediyordu. Bırakın bu hayali sınır kalsın! Nöbetler, alacakaranlıkta başlıyor ve sınır hattı boyunca nöbet tutuluyordu. Elbette kış soğuktu ama biz Kalokratya'nın mahzen şarabı sayesinde soğukla baş edebiliyorduk. Böylece önceden içimizi ısıtıyorduk... Bu amaçla orada bolca bulunan badem mezesiyle tatlandırılmış ateşli beyaz Kalokratya şarabından herkes en az bir litre içiyordu.”⁷⁵

⁶⁹ Konum: 41.02777007366196, 28.551005985050065.

⁷⁰ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 143/93/3.

⁷¹ Bkz. Ek 1 ve Ek 2.

⁷² Историческа Комисия, *Между България И Турция 1912-1913 Год. Томъ IV. Сражението При Чаталджа*, s. 450.

⁷³ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 168/35/43.

⁷⁴ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 82/39/91.

⁷⁵ Az *Znam Vsichko*, Godina I, Broy 3, 6 Dekemvri 1931, s. 14. Anlatının devamı için Bkz. https://sportnabiblioteka.bg/images/download/az_znam_vsichko/19_3.pdf [E.T. 19.08.2024].

Bulgar askerleri mütarekeden sonra ikmal hatlarının rahatlamasıyla birlikte gıda ihtiyaçlarını bir şekilde karşıladılar ama Kalikratya halkı için aynı durum söz konusu değildi. Zira kış ve Bulgar ordusu halka yiyecek bir şey bırakmamıştı. Öyle ki 2 Ocak 1913 tarihli bir evrakta Kalikratyalıların ciddi gıda sıkıntısı içinde oldukları ve bu nedenle İstanbul içlerine göç etmek istedikleri yazılıydı.⁷⁶

Çatalca'da bunlar olurken mütarekeden sonra Londra'da yapılması planlanan barış antlaşması çıkmaza girmişti. Aynı günlerde Osmanlı Devleti'nde hükûmet değişmiş, Çatalca Ordusu Komutanı, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Nazım Paşa Bâbiâli Baskını⁷⁷ neticesinde öldürülmüş, bu nedenle Çatalca Ordusunun başına Abuk Ahmet Paşa geçmişti.⁷⁸

Bu arada 29 Ocak 1913'te 10. Mürettep Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Enver Bey (Daha sonra Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Tümgeneral İsmail Enver Paşa), 32. Tümeni denetlemek için Balıkesir Erdek'e, *Kütahya* torpidobotu ile giderken Kalikratya'da gördüklerini başkomutanlık karargâhına telsizle rapor etmiştir. Enver Bey, Kalikratya sırtlarında Bulgar avcı hendekleri olduğunu, düşman bataryalarının gizlendiğini ancak büyük olasılıkla kuzey ve batı yamaçlarında mevzilendiklerini belirterek burada kendisinin tahminine göre bir alay kadar düşmanın olduğunu bildirmişti.⁷⁹

Edirne'deki kuşatma da mütareke boyunca devam etmiş, bu kuşatmanın Çatalca'dan yahut Garp Ordusundan yapılacak bir taarruzla sonlandırılmayacağı anlaşılınca Osmanlı Harbiye Nezareti Şarköy ve Bolayır'dan aynı anda bir amfibi çıkarma yaparak Edirne'yi kurtarmayı amaçlamıştı.⁸⁰ Amfibi harekât için hazırlıklar sürerken ve Çatalca Hattı, Çatalca Ordusu tarafından güçlendirilirken Bulgar ve Osmanlı hükümetleri barış görüşmelerinde uzlaşamayınca 3 Şubat

⁷⁶ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 168/35/45.

⁷⁷ Bâb-ı Âli Baskını hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ender Korkmaz, *Harbiye Nazırı Nazım Paşa:31 Mart Baskını, Balkan Savaşı, Bâb-i Âli Baskını*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), s.355-368.

⁷⁸ İsmet Görgülü, *10 Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 29.

⁷⁹ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 198.

⁸⁰ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 95.

1913 günü akşam saat 19.00 itibarıyla ateşkesin biteceği cephedeki her iki orduya bildirildi.⁸¹

Her ne kadar Şarköy ve Bolayır Muharebeleri (8-10 Şubat 1913) Osmanlı Devleti adına başarısızlıkla sonuçlansa da Bulgar ordusunun strateji değiştirmesine vesile oldu. Nitekim Bulgarlar birincil hedef olarak artık İstanbul'u değil Edirne'yi görmeye başladılar. Bu nedenle mütareke sonra ermesine rağmen Bulgar tarafından herhangi bir saldırı olmadı.⁸²

4/5 Şubat 1913'e kadar Çatalca Ordu Komutanlığı Bulgar tarafında herhangi bir taarruz hazırlığı ve hareketlilik göremeyince kollarının düşmanın olası taarruz sıkletlerini tespiti için izin verdi. Bir gün sonra kimi birlikler yaptıkları keşiflerde Bulgar ordusunun Çatalca Hattı'ndan ekseriyetle çekilmiş olduklarını gördü.⁸³ Bu nedenle Ordu Komutanlığı tarafından bazı birliklerin ilerlemesine karar verildi.

Bu bağlamda Kalokratya Cephesi'nde 6 Şubat günü saat 15.00 sularında yeni adıyla "Büyükçekmece Müfrezesi"nin 1. Nişancı Alayından 2 makineli tüfek bölüğü ile 2 piyade bölüğü karşısındaki alayın çekilmiş olduğunu görünce Büyükçekmece'den Kalokratya köyüne geçti.⁸⁴ Fakat 48. Piyade Alayının arkasında bıraktığı topçu destekli artçılar, Mimarsinan Köprüsü'nden geçen birliklerin üzerine ateş açtı. Özellikle köprünün Batı yakası ile bugün Mübadele Parkı olan, o gün için değirmenlerin bulunduğu bölgeye kadar olan arazi şiddetli top atışlarıyla vuruldu. Bunun üzerinde Büyükçekmece Körfezi'nde bulunan *İclâliye* gemisi Kalokratya'ya yaklaşarak hem buradaki hem de Palaya (Tepecik)'daki Bulgar mevzilerine ateş açıp müşkül durumdaki Büyükçekmece Müfrezesini korudu.⁸⁵ Aynı dakikalarda Büyükçekmece sırtlarındaki Osmanlı topçuları da bu baskı ve koruma ateşine destek verince Mimarsinan Köprüsü'nün batı çıkışının

81 ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 317/37/7.

82 ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 130/40/8.

83 ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 33/53/83.

84 Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 133.

85 Ali Haydar Emir [Alpagot], *Balkan Harbinde Türk Filosu*, (Ankara: Deniz Basımevi, 1932), s. 371.

solundaki Kalikratya ve sağındaki Palaya, Nişancı Alayı tarafından ciddi bir mukavemet olmadan işgal edildi.⁸⁶

Bu durumda akıllara gelen ilk soru Bulgarların nerede olduğudur. Yukarıda zikredilen strateji değişikliğinden ötürü Bulgarlar, Çatalca Hattı'nın gerisine çekilmeyi ve burada yeniden mevzilenmeyi uygun gördüler. Bu yeni mevzi silsilesi kuzey güney ekseninde Satı-tepe-Hisarbeyli-Sivasköyü-Kalfaköy-Akalan-Subaşı-Gökçeğiz-Sarıka-ya Tepesi-Muratbey Tepesi-Türkoba istikametindeydi.⁸⁷

Bulgar Karargâhı, bu plan doğrultusunda 48. Piyade Alayının da Türkoba⁸⁸ köyünün doğu sırtlarına mevzilenmesini emretmişti. Alayın sağına ise 16. Piyade Alayı takviye olarak gönderildi.⁸⁹ Fakat 48. Piyade Alayı bu mevzilerde uzun süre tutunmayı başaramayacaktı. Bu sırada Kalikratya civarındaki Büyükçekmece Müfrezesi ilerleme kat edince Çatalca Ordu Komutanlığı buraya takviye göndererek ilerlemenin devam etmesini istedi. Nitekim Davutpaşa Kışlası'ndan (Bugün YTÜ Davutpaşa Kampüsü) hareket eden Müstakil Süvari Tugayı, 7 Şubat günü Türkoba geri alınmadan hemen önce Büyükçekmece yakınlarına geldi. Aynı gün 3. Alay Komutanlığı, Büyükçekmece Müfrezesinin bir piyade ve bir süvari bölüğünü komutası altına alarak Türkoba'yı işgal etti. Bulgarlar bu taarruz karşısında Türkoba'nın batı sırtlarına çekilmeye mecbur kaldılar.⁹⁰ Bu esnada *İclâliye* gemisi topçu atışlarıyla Kalikratya çevresinde harekât icra eden kuvvetlere destek oldu, hatta Çöplüce (Güzelce)⁹¹ civarında tesadüf ettiği Bulgar 16. Piyade Alayının yanlarını top atışlarıyla tahrip etti⁹²

Türkoba geri alınmasına rağmen köyün batı sırtlarında Yeşiltepe-Karargâh Tepe-Mahmuz Tepe hattı 48. Piyade Alayı tarafından inatla savunulmaya devam edilmekteydi. Büyükçekmece Müfrezesinin takviyeli 3. Alayı bu inatçı savunmaya karşı kanatlarını açarak

⁸⁶ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 331/12/4.

⁸⁷ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 289.

⁸⁸ Konum: 41.047601788069585, 28.50561957996431.

⁸⁹ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 364-365.

⁹⁰ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 290.

⁹¹ Konum: 40.99970038819171, 28.512971479497804.

⁹² Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 290.

sözü edilen hattı kuşatacak şekilde taarruza geçti. 48. Piyade Alayı ise öğleden sonra ile akşamüstü arasında yapılan bu baskıya daha fazla dayanamayarak kuzeybatı istikametindeki Muratbey Tepesi'ne⁹³ doğru çekilmeye mecbur kaldı. Bulgarlar o gün çok sayıda asker kaybettiler. Öte yandan Osmanlı tarafında da pek çok askerin yanı sıra 5. ve 7. bölük komutanları şehit oldu.

7 Şubat günü bu muharebe meydana gelirken Büyükçekmece müfrezesi takviyeye devam edildi. Ayrıca Kolordu, Büyükçekmece Müfrezesini, 2. Tümenine bağlayarak komutayı 2. Tümen Komutanına verdi. Buna göre Büyükçekmece Müfrezesinin kuvvet durumunun son şekli 7 Şubat akşamı itibarıyla şöyle idi:⁹⁴

- 1. Nişancı Alayı
- 3. Piyade Alayı
- 5. Piyade Alayı
- 6. Piyade Alayı
- 1 Ağır Makineli Tüfek Bölüğü
- 1 Sıhhiye Bölüğü
- 1 İstihkâm Bölüğü
- 2 Seri Ateşli Top Bataryası
- 1 Ağır (Kale) Topçu Bataryası
- 1 Mantelli Top Bataryası

Fakat 1. Kolordu Komutanlığı Büyükçekmece Müfrezesini bütün ağırlık ve mevcuduyla Kalokratya tarafına geçmesini güvenlik ve olası bir Bulgar karşı taarruzu nedeniyle uygun görmediğinden eldeki kuvvetleri şu şekilde sorumluluk sahasına dağıttı:⁹⁵

- 1. Kolordu Komutanlığı, 5. Alayla birlikte Büyükçekmece'de.
- Sıhhiye Bölüğü, Kalokratya'da.
- Süvari Bölüğü, Çöplüce'de.

⁹³ Konum: 41.095557358257786, 28.49685030315537.

⁹⁴ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 291.

⁹⁵ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 291-292.

- 1. Nişancı Alayı bir taburu hariç (o bir tabur 3. Alay emrinde) Sarardıtepe'de.
- 6. Alay, 1. Nişancı Alayının gerisinde.
- 3. Alay daha önce işgal ettiği Türkoba'da.
- 1 Seri Ateşli Top Bataryası Nişancı Alayının gerisinde.
- 1 Ağır, 1 Mantelli, 1 Seri Top Bataryası Çekmece'nin doğusundaki Tabya-i Bâlâ'da.

7 Şubat'taki muharebelerden sonra 8 Şubat günü daha sakin geçti. Yalnız 8 Şubat'ta Şarköy çıkarması yapılacağı için Harbiye Nezareti, Silivri-Selimpaşa gerisine Büyükçekmece Müfrezesinden bir taburun denizden çıkıp Bulgar Cephe hattının gerisinde muharebeye girip kargaşa yaratmasını istedi. Fakat elverişsiz hava dolayısıyla tabur ancak Kumburgaz civarına çıkabildi ve istenilen etkiyi sağlayamadı.⁹⁶

Bu aşamadan sonra 1913 Mart ayı sonuna kadar Kalikratya'nın batısındaki Selimpaşa, Silivri ve ötesinde muharebeler şiddetli bir şekilde devam etse Kalikratya'da bir daha herhangi bir muharebe olmadı. Ancak askerî hareketlilik yıl sonuna değin devam etti. Kalikratya geri alındıktan sonra ilk kertede buraya bir sıhhiye bölüğünün konuşlandırıldığı yukarıda zikredilmişti. Buna rağmen 1. Kolordu Komutanlığı Kalikratya'nın batısına yapılacak harekâtlar için burayı önemli gördüğünden bir sıhhiye bölüğü daha konuşlandırdı. İlerleyen süreçte burası sol kanatta meydana gelen bütün muharebelerin yönetildiği merkez, yani Sol Kanat Ordu Komutanlığı karargâhı tayin edildi. Bu ordunun komutanı ise Hurşit Paşa'ydı.⁹⁷

Öte yandan köy geri alındıktan sonra şubat ayı ortasında köydeki emniyetin sağlanması için yerel halkın elindeki silahlar toplandı.⁹⁸ Yine yakın tarihli ordu içi yazışmalarına da yansıdığı üzere yerli halk, 12 Kasım 1912-6 Şubat 1913 arasındaki Bulgar işgali, ağır kış şartları ve bombardıman nedeniyle madden, manen ve fiziken oldukça kötü durumdaydı.⁹⁹ Öyle ki Kalikratya ve civarındaki halktan

⁹⁶ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 292.

⁹⁷ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 318.

⁹⁸ ATASE, *Balkan Harbi Koleksiyonu*, 317/36/54.

⁹⁹ ATASE, *Balkan Harbi Koleksiyonu*, 226/144/6.

çok sayıda insan (bilhassa erkekler) öldüğü ve bir kısmının da evleri yandığı için sayıları 250'yi bulan kadın ve çocuktan oluşan bir Rum kafilesi İstanbul içlerine gönderilmişti.¹⁰⁰ Bunun dışında da halktan çok sayıda insan savaş sırasında Kalokratya'yı terk etti. Bunların bir kısmının dönmesi haziran ayının başını bulacaktı.¹⁰¹

Kalokratya'daki askerî yoğunluk ilerleyen süreçte daha da arttı. Nitekim o yıl içerisinde aşağıdaki birlikler muhtelif zamanlarda Kalokratya'da konuşlandılar:

- Sol Kanat Ordu Komutanlığı (23 Mart 1913 itibarıyla)¹⁰²
- 1. Kolordu Karargâhı ¹⁰³
- 2. Kolordunun muhtelif kıtaları¹⁰⁴
- 2. Tümen Karargâhı¹⁰⁵
- Müstakil Süvari Tugayı¹⁰⁶
- 1. ve 2. Sıhhiye Bölüğü ve bölüğe bağlı bir askerî hastane ¹⁰⁷
- Menzil Komutanlığı¹⁰⁸
- Merkez (Komutanlığı) Bölüğü¹⁰⁹

Kalokratya'nın stratejik önemi Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş Dönemi'nde de devam etmiş, nitekim 1960'ların başına kadar burada irili ufaklı askerî birlikler konuşlanmaya devam etmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁰ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 230/157/5.

¹⁰¹ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 233/170/18.

¹⁰² Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 320.

¹⁰³ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 134/54/8.

¹⁰⁴ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 435/3/17.

¹⁰⁵ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ek 39.

¹⁰⁶ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 372/81/1.

¹⁰⁷ Süer, *İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ek 39.

¹⁰⁸ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 362/35/10.

¹⁰⁹ ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 443/44/61.

¹¹⁰ Bkz. Ek 9.

Sonuç

Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusunun bozguna uğramasında askerî organizasyon eksikliği, ordu içindeki Halaskar-İttihatçı bölünmesi, Redif teşkilatının bozulması, yanlış idare gibi iç nedenler ve Balkan İttifakının buna karşın iyi ve güçlü teşkilatlanması gibi dış nedenler etkili olmuştur. Nitekim bu bozgun neticesinde Bulgar ordusu, birkaç haftalık bir süre zarfında İstanbul'un batısındaki Çatalca'ya kadar gelmeyi başardı. Bu durum karşısında Osmanlı ordusu 1829'dan beri tahkim edilen ama ara ara ihmal edilen Terkos Gölü-Büyükçekmece arasındaki Çatalca Hattı'nda savunma durumuna geçti. Hattın en güneyinde bulunan Büyükçekmece'nin batısındaki Kalikratya ismindeki Rum köyü ise savunma hattının dışında kaldığı için 12 Kasım 1913'te Bulgar 48. Piyade Alayı tarafından işgal edildi. 12 Kasım 1912 ile 6 Şubat 1913 arasında Kalikratya'da meydana gelen bu işgal; devamlı suretle artan askerî hareketlilik ve muharebeler Kalikratya beldesi ve bölge halkı açısından mühim sonuçlar doğurmuştur.

Nitekim işgal süresince Kalikratya'da Osmanlı ve Bulgar orduları arasında meydana gelen muharebeler, yörede ciddi mal ve can kaybına neden olmuştur. Bununla beraber işgalin kış mevsimine denk gelmesi bu kayıpları arttırmıştır. Her ne kadar Bulgar ordusu geçiş güzergâhında bulunan veya geçici olarak konuşlandığı Rum ve Bulgar köylerinde -Müslüman köylerinden farklı olarak- halka zulmetme de Kalikratya bir istisna olmuş ve Bulgar ordusu Kalikratya halkına karşı kötü muamelelerde bulunmuştur. Tüm bu sonuçlar bir başka sonuca sebebiyet vermiş ve Kalikratyalıların ciddi bir kısmının bölgeden en azından Bulgar ordusu gidinceye değin göç etmesine neden olmuştur.

Kalikratya'nın stratejik açıdan Bulgar ordusu için önemli olmasının nedeni; beldenin Marmara Denizi'ne kıyısı olması, Büyükçekmece Gölü'nü ve körfezi görmesi ile Büyükçekmece'nin merkezinin hemen karşısında bulunmasıydı. Öte yandan Osmanlı ordusunun Büyükçekmece'den Kalikratya'ya taarruz etmesi ihtimaline karşı (Mimarsinan Köprüsü bir darboğaz oluşturduğundan) Kalikratya'yı elde tutmak, buradan öteye yapılacak bir taarruza engel olmak adına avantajlı bir mevkiydi. Ayrıca Osmanlı ordusunun Marmara Denizi'nden bir amfibi çıkarma yaparak Bulgar ordusunu yanlardan

vurması ihtimaline karşın Kalokratya'nın Bulgar ordusunun elinde kalması elzemdi.

Kalokratya'daki muharebeler, Osmanlı Kara Kuvvetleri ve Osmanlı Deniz Kuvvetleri açısından müşterek askerî harekât adına hem büyük bir tecrübe hem de başarıdır. Ayrıca Osmanlı donanma topçusunun kara hedeflerine gerçek savaş halinde taarruzu noktasında yine hatırı sayılır nitelikte bir deneyim olmuştur.

Kalokratya'da yer yer tabya seviyesinde konuşlanmış Bulgar ağır topçusu ve sahra topçusunun inşa ettiği topçu mevzileri ile Bulgar piyadesinin meydana getirdiği piyade mevzileri, 1940'lı yıllara değin Kalokratya'da gözlemlenebilmiştir. Bugün ise bayındırlık faaliyetleri nedeniyle topçu takviyeli 48. Bulgar Piyade Alayının bu izleri Kalokratya'dan silinmiştir. Buna karşın Kalokratya'nın kuzeyinde 48. Bulgar Piyade Alayına ait mevzi izleri bugün hâlâ bulunmaktadır (Bkz. Ek 8 vd.). Ayrıca Kalokratya'daki muharebelerde hayatını kaybeden Bulgar askerlerinin Kalokratya ve çevresine defnedildiği bilgisinden hareketle, Bulgar askerlerinin mezarları da bu bayındırlık sürecinde kaybolmuştur.

Kalokratya'nın 6 Şubat 1913'te geri alınışından sonra belde Osmanlı ordusu tarafından da taktik ve stratejik düzeyde önemli görüldüğünden başta Sol Kanat Ordu Komutanlığı olmak üzere burada birtakım askerî kuruluşlar muhtelif zamanlarda konuşlanmıştır. Sonraki süreçte Kalokratya, Batı'ya doğru ilerleyen Osmanlı birlikleri için hem bir ikmal hem de geçiş noktası olmuştur.

Bu çalışma neticesinde literatüre dahil edilen bilgiler, belgeler, bulgular ve sonuçlar; Balkan Harbi'nin Türk akademisinde oldukça az ilgi çeken Çatalca Muharebeleri ve Çatalca Hattı hususuna, hattın/muharebelerin güney/sol kanadı açısından bir katkı sağlayacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Kalokratya, today known as the Mimarsinan neighbourhood in the Büyükçekmece district of Istanbul, was a village predominantly inhabited by the Greek minority of the Ottoman Empire until 1924. The villagers' primary means of livelihood included agriculture, livestock farming, and fishing. By 1912, the village had a population of

approximately 2,000. Geographically, Kalikratya was situated in a strategic position along the east-west axis: with the center of Büyükçekmece to its east, Kumburgaz and Silivri to its west, Çöplüce and the Marmara Sea to the south, and Palaya and Çatalca to the north. The Mimar Sinan Bridge, located to the east of the village, was a crucial crossing point on this route.

In late 1912, Bulgaria, Serbia, Greece, and Montenegro -former Ottoman territories- entered a military alliance with the objective of seizing the remaining Ottoman territories in Europe, specifically the Rumeli region, and eliminating Ottoman influence on the continent. The Ottoman Empire, caught unprepared, divided its forces into Eastern and Western Armies but failed to complete the necessary mobilization. Only about a quarter of the planned recruits could be conscripted, leaving the armies severely undermanned. Compounding the situation were political divisions within the Eastern and Western Armies and the presence of numerous untrained and inexperienced reserve regiments, which significantly impaired the effectiveness of the Ottoman military. The war began on October 8, 1912. Within ten days, the Bulgarian 1st, 2nd, and 3rd Armies had advanced from the north, penetrating the area between the Ottoman Eastern and Western Armies and reaching the vicinity of Edirne. Around this time, Minister of War and Acting Commander-in-Chief Nazım Pasha, along with his general staff, resolved to launch an offensive against these Bulgarian forces.

On October 21, the Ottoman 1st, 2nd, 3rd, and 4th Corps, along with the Provisional Edirne Corps and a Cavalry Division, initiated an advance, focusing on the Kırklareli-Yanbolu axis. On October 22, they encountered Bulgarian forces in the Yoğuntaş and Süloğlu regions, leading to what would later be known as the Battle of Kırklareli. Despite their lack of training and preparation, the Ottoman forces mounted a more formidable resistance than expected, putting considerable pressure on the Bulgarian Army. However, once the soldiers' resolve was broken, a retreat became inevitable.

The retreat quickly degenerated into a disorganized rout due to the soldiers' lack of discipline, training, morale, and exhaustion. Despite the efforts of their officers, the Ottoman troops could only be halted along the Pınarhisar-Lüleburgaz line. The pursuing Bulgarian forces, undeterred, launched an attack on October 28, before the Ottoman Eastern Army could establish a proper defensive position along this line. Meanwhile, political issues further delayed the Eastern Army, and efforts to reorganize the force only added to the confusion.

Following their failure to secure a victory in the Battle of Pınarhisar-Lüleburgaz, the Ottoman forces decided to retreat further to the Çatalca Line. As the retreat commenced, a cavalry division and a large detachment were left behind in the Çorlu region to delay the advancing Bulgarian forces, engaging in rearguard actions intended to buy time for the main Ottoman forces.

By November 5-8, the retreating Eastern Army had begun to establish positions and implement defensive measures along the Çatalca Line. It was at this juncture that the Ottoman General Staff decided to reorganize the army, recognizing that the existing Eastern Army structure, with its demoralized and poorly organized troops, was inadequate for holding the Çatalca Line. On November 8, a new organizational structure was announced, consolidating three regular corps, two reserve corps, and an independent cavalry brigade under the command of Nazım Pasha as the Çatalca Army.

Having narrowly managed to retreat to the Çatalca Defense Line west of Istanbul after the devastating defeats in the Balkan War, the Ottoman Eastern Army found itself confronting severe challenges. The Çatalca Line, running along a north-south axis, was dotted with independent artillery batteries and defensive positions, effectively serving as Istanbul's last line of defence. The village of Kalokratya and the nearby Büyükçekmece, located at the southernmost point of the line, held particularly strategic importance in this context.

In early November 1912, Kalokratya, which lay outside the Çatalca Line, was abandoned by Ottoman forces and subsequently occupied by the Bulgarian 48th Infantry Regiment on November 12. The occupation of Kalokratya, alongside the increasing military activity and skirmishes that occurred between November 1912 and February 1913 were closely monitored by both the Ottoman and Western public similarly to the scrutiny faced by other strategic points along the Çatalca Line. Despite the Ottoman Army and Navy's efforts to retake Kalokratya and secure the left flank of the Çatalca Line; harsh winter conditions, the strong defensive positions of the Bulgarian forces, and the dangerous nature of the only route between Büyükçekmece and Kalokratya prevented the Ottoman forces from making significant advances until conditions improved. The Bulgarian 48th Regiment, hindered by similar challenges, was unable to advance and capture Büyükçekmece. Nonetheless, several small-scale engagements occurred between the opposing forces. Notably, the Ottoman battleships *Barbaros* and *Mesudiye* engaged in repeated skirmishes with the Bulgarian coastal

artillery stationed on the heights of Kalikratya. These ships also provided crucial support by bombarding enemy artillery, machine-gun positions, and infantry trenches to protect the Ottoman reconnaissance detachments operating in Kalikratya.

During the armistice period from December 3, 1912, to February 3, 1913, both the Bulgarian and Ottoman forces focused on training and fortifying their defensive positions. A particularly noteworthy development during this period was the Bulgarians' deployment of heavy artillery to the region, intended for use against Ottoman naval forces and elements stationed in Büyükçekmece.

The Ottoman military operations in Şarköy and Bolayır in early February 1913 disrupted the Bulgarian Army's plans for the Çatalca Line, significantly altering the fate of Kalikratya. With the settlement now within the front line, potential Bulgarian resistance posed a severe threat to the area. However, on February 5-6, 1913, the Bulgarian Army retreated to more secure positions, allowing the Ottoman forces to reclaim Kalikratya with minimal destruction. Despite this, fierce battles ensued between the rearguards of the Bulgarian 48th Regiment and the Ottoman Çekmece Detachment's 1st Sharpshooter Regiment in the area between the Mimar Sinan Bridge and the present-day Mübadele Park. Following the arrival of Ottoman reinforcements, Kalikratya was fully recaptured on February 6, ending the Bulgarian occupation. Despite the recapture, military activity in the area persisted throughout the year, with the Ottoman forces continuing to use the region for logistical and strategic purposes for an extended period. Unfortunately, the Bulgarian occupation, the ensuing battles, and the harsh winter conditions led to significant loss of life and property among the local population, forcing many to flee.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

a. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE)

Atatürk Koleksiyonu (110-9-1-11)

Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7)

İstiklal Harbi Koleksiyonu (110-9-1-10)

Osmanlı-İtalyan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-5)

2. Anı, Araştırma ve İnceleme Eserleri:

- Abdullah Paşa: *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı*, haz. Tahsin Yıldırım, İbrahim Öztürkçü, İstanbul: DBY Yayınları, 2012.
- Ahmet İzzet Paşa: *Feryadım*, haz. Süheyl İzzet, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.
- Akerman, Nizamettin: *Balkan Harbinde Osmanlı Donanmasının Deniz Muharebeleri*, İstanbul: Deniz Basımevi, 1981.
- Alasya, M. Kadri: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu II'nci Cilt I'nci Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983.
- Alpagot, Ali Haydar Emir: *Balkan Harbinde Türk Filosu*, Ankara: Deniz Basımevi, 1932.
- Altay, Fahrettin: *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Andonyan, Aram: *Balkan Savaşı*, çev. Zaven Biberyan, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002.
- Armaoğlu, Fahri: *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Yay., 2003.
- Aydın, Mahir: *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, 1996.
- Aydın, Salim: *Balkanların Acı Yüzü: Basın Tarihinde Balkan Savaşları*. İstanbul: Yeditepe Yayınları 2013.
- Baldwin, Herbert F.: *Trakya'da Bir Savaş Fotoğrafçısı: Balkan Savaşı Anıları*, çev. İrfan Seyrek, İstanbul: Demkar Yayınevi, 2012.
- Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Beşikçi, Mehmet: "Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası," *Türkiye Günlüğü*, No.110 (2012), 27-43.
- Beşikçi, Mehmet: *Bir Yenilginin Anatomisi: Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği, 1912-1913, Savaş Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi*. ed. Kahraman Şakul. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013: 297-309.
- Bursalı Mehmed Nihad: *Balkan Harbi Trakya Seferi 3. Cilt Çatalca Muharebesi*, haz. Kasım Bolat. İstanbul: Çatalca Kaymakamlığı, 2015.
- Bursalı Mehmed Nihad: *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, haz. Kasım Bolat. İstanbul: Çatalca Kaymakamlığı, 2013.
- Büyüktuğrul, Afif: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi VII'nci Cilt Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913*, 2.bs., Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- C. Hall, Richard: *Balkan Savaşları 1912-1913; I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

- C. Hall, Richard: *The Balkan Wars 1912-1913; Prelude to The First World War*, London: Routledge Publishing, 2000.
- Çakmak, Fevzi: *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik: Garbî Rumeli'nin Sûret-i Ziyai ve Balkan Harbi'nde Garb Cephesi*, haz. Ahmet Tetik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Dağdevirenzâde M. Şevki Bey: *Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları*, haz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 2005.
- Erickson, Edward J.: *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Erim, Nihat: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Görgülü, İsmet: *10 Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021.
- Hafız Hakkı Paşa: *Bozgun: Balkan Harbi*, haz. İlyas Kara, Ankara: Kamer Yayınları, 2020.
- Işın, Mithat: *Balkan Harbi Deniz Cephesi*, Ankara: Deniz Basımevi, 1946.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, c. 1, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Karpat, Kemal H.: *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Korkmaz, Ender: *Harbiye Nazırı Nazım Paşa: 31 Mart Baskını, Balkan Savaşı, Bâb-ı Âli Baskını*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Lauranne, Stephane: *Balkan Acıları (1912-1913)*, çev. Murat Çulcu, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1990.
- Mahmud Muhtar Paşa: *Fazlı Necib: Rumeliyi Neden Kaybettik*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007.
- Mahmud Muhtar: *Balkan Harbi: Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, İstanbul: Parola Yayınları, 2018.
- Özkarabekir, Cengiz, vd.: *Büyük Medeniyetlerin Büyük Kenti Büyükçekmece*, İstanbul: Batı İstanbul Vakfı, 2017.
- Seyhun, Mehmet Arif: *Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm*, haz. Müşerref Seyhun, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Süer, Hikmet: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II'nci Cilt 2'nci Kısım 2'nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981.
- Tamstram, Ronald: *Balkan Wars*, Lunsburg: Princeton University Press, 1998.
- Teğmen Selim Bey, *Bir Türk Subayının Sefer Defteri – Mızraklı Süvari Teğmen Selim Bey'in Günlükleri Ekim-Aralık 1912: Süloğlu'ndan Çatalca'ya*, haz. A. Kadir Paksoy, İstanbul: Doruk Yayınları, 2023.

- Turan, Ömer: “*Balkan Savaşları*” *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I*, ed. Neşe Özden, Mehmet Temel, Yasemin Doğaner vd., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2023.
- Uyar, Mesut. “Osmanlı Askerî Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek”, *Türkiye Günlüğü*,110 (2012): 65-74.
- Uzdil, Mahmud Belig: *Balkan Harbi'nde Müretteb Dördüncü Kolordu'nun Harekâtı*, haz. Necati Çavdar, Zehra Sarı, İstanbul: Kriter Basım Yayın Dağıtım, 2024.
- Uzdil, Mahmud Belig: *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı: Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri* cilt I-II-III, haz. Özlem Demireğen, Nurcan Aslan, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Uzdil, Mahmud Belig: *Balkan Savaşı'nda Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Yüzbaşı Osman Nuri. *Balkan Harbi Hatıratı*, haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Министерство На Войната Щабъ На Армията Военно-Историческа Комисия, *Между България И Турция 1912-1913 Год. Томъ IV. Сражението При Чаталджа*, София: Държавна Печатница, 1932.

3. Tezler

- Atmaca, Gökhan: “Türk Deniz Harp Tarihinde Barbaros Zırhlısı'nın Rolü”, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Efeoğlu, Melik: “Çatalca Bölgesi Savunma Yapıları ve Koruma Sorunları”, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
- Er, Serkan: “Osmanlı Seferberlik Planı: Balkan Harbi Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012.
- Kart, Refika: “Bursalı Mehmed Nihad Bey'in 'Balkan Harbi ve Trakya Seferi' Adlı Eserinin 3. Cildi (Transkripsiyon-Değerlendirme)”, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Negiş, Dindar: “Mehmed Fahri Paşa'nın Manzum İşkodra Tarih-i Harbi Adlı Eserinin Edebî ve Tarihî Tahlil ve Tenkidi”, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.
- Orhan, Sibel: “Balkan Savaşları'nda Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi”, (Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Özdemir, İbrahim: “Balkan Savaşı Süresince Osmanlı Devleti ve Bursalı Mehmet Nihat Bey'in Balkan Harbi (2.Cilt) Adlı Eseri (İnceleme-Metin)”, (Yüksek

Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Tuna, Ozan: “Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türk Harp Filosunun Durumu (1912-1914)”, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Tuncer, Umur: “Balkan Harbi’nin Deniz Cephesi ve Osmanlı Donanmasının Durumu”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

4. Süreli Yayınlar

a. Gazeteler

İkdâm

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

Tevhîd-i Efkâr

b. Dergiler

Servet-i Fünûn

Şehbal

5. İnternet Kaynakları

<https://cbssr.ibb.gov.tr/sehirharitasi/?bs=yuva> [E.T. 05.09.2024]

<https://earth.google.com/web/@41.01415663,28.57812553,3.00751681a,6983.68585156d,60y,2.15360253h,0t,0r> [Erişim Tarihi 29.08.2024]

https://electronic-library.org/books/Book_0074.html [E.T. 19.08.2024]

<https://imagesonline.bl.uk/search/?searchQuery=078559+%26+surrounding+country> [E.T. 15.08.2024]

https://macedonia.kroraina.com/en/ljt/ljt_illustr.htm [E.T. 21.08.2024]

https://pan.bg/view_article-65-439820-zabravenite-geroi-na-bylgariya-general-major-mihail-stefanov-sapunarov.html [E.T. 18.08.2024]

https://sportnabiblioteka.bg/images/download/az_znam_vsichko/19_3.pdf [E.T. 19.08.2024]

<https://users.sch.gr/deshourmou/TSAKILI/kalikrateia.htm> [E.T. 05.09.2024]

<https://wars.archives.bg> [E.T. 18.08.2024]

<https://www.lugatim.com/s/tahaffuzhane> [E.T. 16.08.2024]

<https://www.xalkidikipolitiki.gr/2020/01/18/theocharis-manavis-o-dimarchos-thessalonikis-katagogi-tin-palia-kallikrateia/> [E.T. 15.08.2024]

EKLER

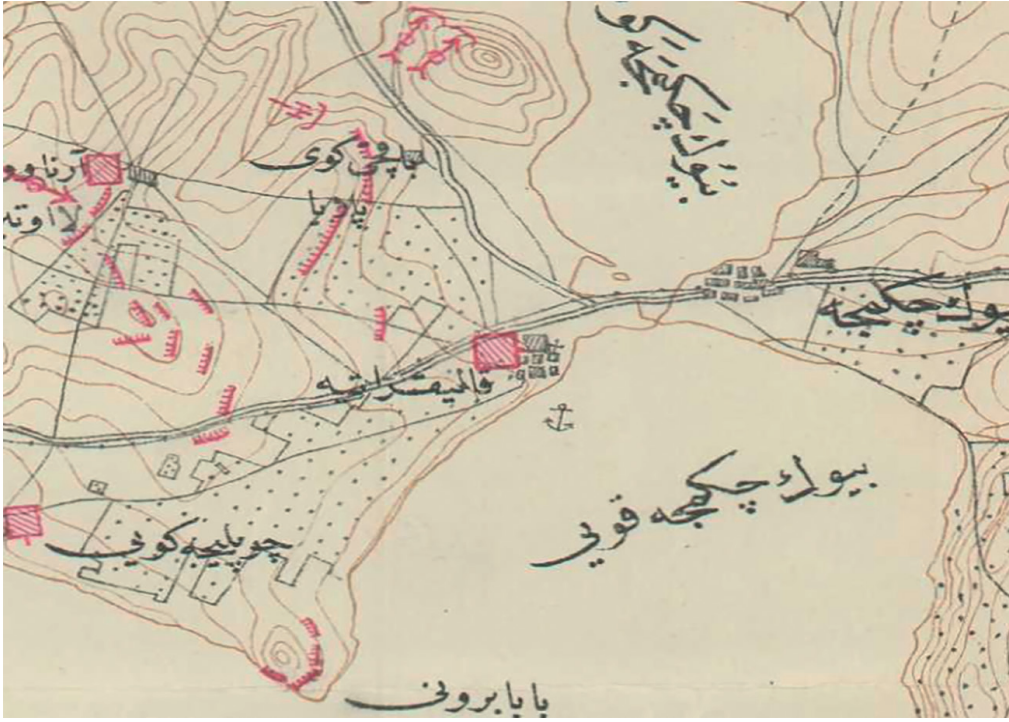

Ek 1: Üstte, Büyükçekmece'nin ve Kuzeyinin 1939 Tarihli Hava Fotoğrafı. Burada Osmanlı Topçu Batarya ve Tabyalarının İzleri Hâlâ Belirgin Halde Görülmektedir. Altta İse Bu Noktaların Günümüzdeki Yaklaşık Konumu İşaretlenmiştir.

(Üstteki Harita İçin Kaynak: Melik Efeoğlu Arşivi

Altteki Harita İçin Kaynak: [https://earth.google.com/](https://earth.google.com/web/@41.02168346,28.59040474,5.04262695a,5864.60868224d,35y,16.61326034h,0t,0r)

[web/@41.02168346,28.59040474,5.04262695a,5864.60868224d,35y,16.61326034h,0t,0r](https://earth.google.com/web/@41.02168346,28.59040474,5.04262695a,5864.60868224d,35y,16.61326034h,0t,0r)
[E.T. 29.08.2024])

Ek 2: Bulgar Ordusunun ve Bilhassa 48. Piyade Alayının Çatalca Savunma Hattı Karşısında Yapmış Olduğu Muhtelif Tahkimata Ait Haritadan Bir Kesit.

(Kaynak: ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu, 13t/65/2. 01.05.1913)

Ek 3: 2024 itibarıyla Kalikratya (Mimarsinan Mahallesi) ve Çevresi

(Kaynak: <https://earth.google.com/web/@41.01415663,28.57812553,3.00751681a,6983.68585156d,60y,2.15360253h,0t,0r> [E.T. 29.08.2024])

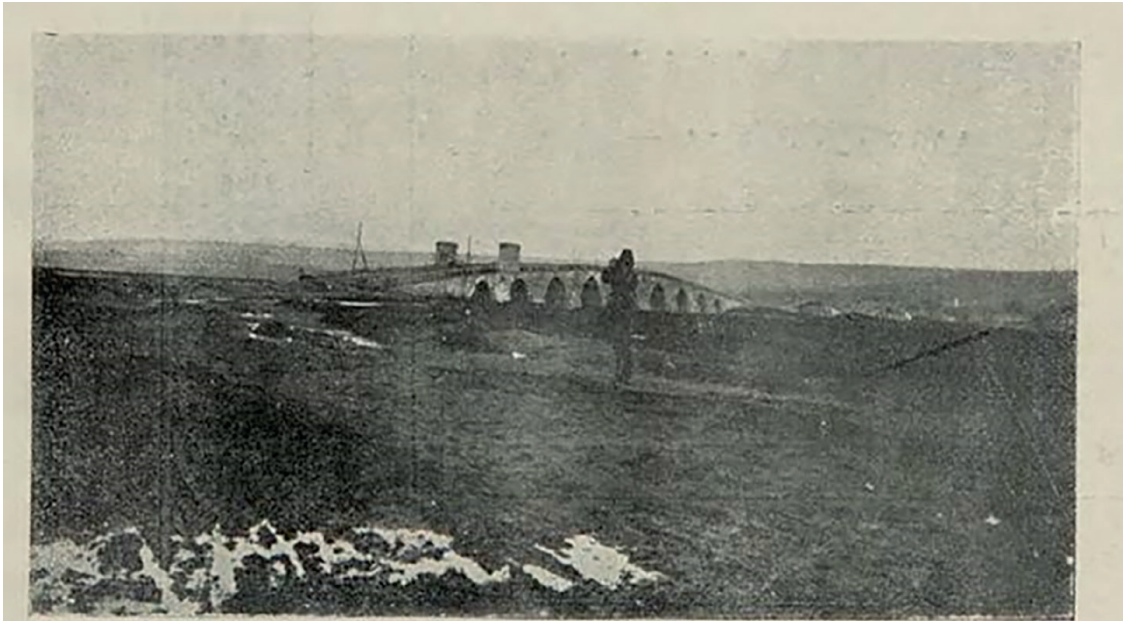

Ek. 3.1: Büyükçekmece'nin Doğu Sırtlarından Bir Bakış
(İşaretli Alanlar, Soldan Sağa): Bababurnu, Mimarsinan(Kalikratya) Merkez,
Mimarsinan Köprüsü ve Büyükçekmece Merkez, Tepecik (Palaya) Merkez.

(Kaynak: Dindar Negiş, 21.10.2024)

بویوک چکمجه اورامنه بر نظر

بویوک چکمجه کوروسی

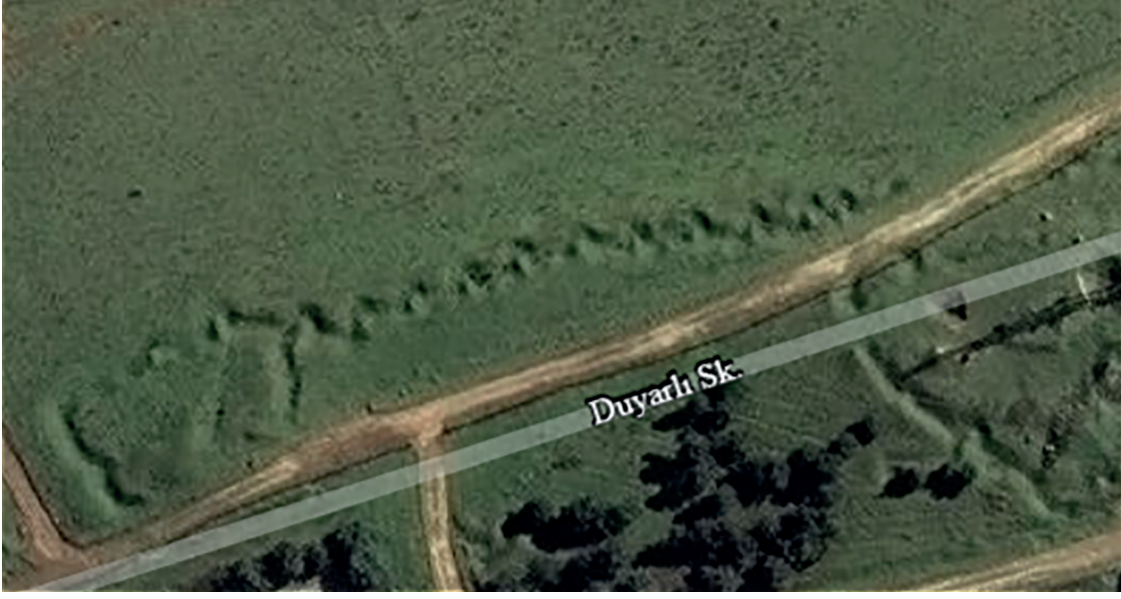
Ek 6: Mimarsinan Köprüsü ve Kalikratya Köyünün 6 Şubat 1913'teki Geri Alınışından Sonra Çekilen Fotoğraflar.

(Kaynak: Şehbal, 14 Mart 1913)

Ek 7: Mimarsinan Köprüsü Üzerinden Kalikratya (Üst) ve Çekmece Köyü (Alt).

(Kaynak: Şehbal, 29 Mart 1913)

Ek 8: Büyükçekmece Gölü'nün Batı Yakasında
(Konum: 41.06052263410432, 28.515284308938384)
Bulunan ve Göle Bakan Topçu Takviyeli 48. Bulgar Piyade Alayı Mevzileri
(Kaynak: <https://cbssr.ibb.gov.tr/sehirharitasi/?bs=yuva> [E.T. 05.09.2024])

EK 8.1: Sözü Edilen Mevkiinin 3 Boyutlu Bir Hava Fotoğrafı, 2022.

(Kaynak: <https://earth.google.com/web/@41.0597663,28.51584452,133.96324535a,386.91541716d,35y,36.53836056h,60.00109463t,360r>
[E.T. 05.09.2024])

Ek. 8.2: Sözü Edilen Mevkinin Bugünkü Görüş Açısı.

(Kaynak: Dindar Negiş, 10.08.2024)

Ek. 8.3: Sözü Edilen Mevkinin 100 Metre Kuzeyinde Kaybolmak Üzere Olan Topçu Takviyeli 48. Bulgar Piyade Alayına Ait Piyade Mevzileri.

(Kaynak: Dindar Negiş, 10.08.2024)

Ek.9: 1960'lı Yılların Başında Mimarşinan Beldesindeki Mezarlık Mevkiinin Yanında Konuşlanan 448. ve 449. Topçu Taburu Personelinin Bir Fotoğrafı. Arkada Görülen Toplar, Büyükçekmece Körfezi'ni Görecek Şekilde Konuşlandırılmış. Daha Geride Tepecik Beldesi. Sağdaki Subay Top. Ütğm. Ahmet Temel Aybak.

(Kaynak: Ahmet Aybak Arşivi, 18.03.1961)

Ek.9.1: 448. ve 449. Topçu Taburu Subay ve Astsubaylarının Bir Kısmı, Soldan Sağa: Top. Yzb. İbrahim Yargıç, Astsb. Top. Bçvş Ahmet Şen, Top. Ütğm. Ahmet Temel Aybak. Arkada Büyükçekmece Körfezi Görülmekte.

(Kaynak: Ahmet Aybak Arşivi, 17.04.1960)

Askerî Yayıncılık Tarihimize Matba'a-i Askerî ve Eski Harfli Yayınlara İlişkin Bir Bibliyografya Denemesi (1840-1928)

*A Bibliographical Essay on Matba'a-i Askerî
in our Military Publishing History and its
Publications in the Old Alphabet (1840-1928)*

Fatih ÖZDEMİR*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
11 Eylül/September 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
30 Ekim/October 2024

* Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk
Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Askerî Tarih Doktora
Programı Öğrencisi, İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-4191-9067
E-posta/E-mail: ozdemirfatih.55@
hotmail.com

Atıf/Citation: Fatih Özdemir, "Askerî
Yayıncılık Tarihimize Matba'a-i Askerî
ve Eski Harfli Yayınlarına İlişkin Bir
Bibliyografya Denemesi (1840-1928)",
Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi,
1 (Aralık 2024), s. 101-176.

ÖZ

Bu çalışmada, Türk askerî yayıncılık tarihinde önemli bir yer tutan Matba'a-i Askeriyye'nin 1840-1928 yılları arasında bastığı eserlerin bir bibliyografyasını oluşturmak ve bunların ayrıntılı değerlendirmesini yapmak amaçlanmaktadır. Girişte çalışmanın sınırları ve kaynakları ele alınmış, akabinde Matba'a-i Askeriyye'nin tarihi hakkında kısa bilgi verilmiştir. Değerlendirme kısmında eserler yıllarına, miktarlarına, türlerine, konularına, askerî sınıflarına, ilgili oldukları ülkelere ve yazarlarına göre tasnif edilerek askerî tarih çalışmak isteyen araştırmacılara bir bakış açısı sunulmuştur. Bahsi geçen bölümde verilerin

daha net anlaşılabilmesi için renkli grafik ve tablolardan yararlanılmıştır. Çalışmanın son bölümünde eserlerin bibliyografyası yer almaktadır. Eserler, kütüphane ve veri tabanlarında tarama yapmak suretiyle tespit edilmiştir. Bibliyografya; eser adı, müellif, mütercim ve basım yılı kriterlerine göre tablo şeklinde okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Askerî Yayıncılık, Matba'a-i Askeriyye, Eski Harfli Yayınlar, Bibliyografya.

ABSTRACT

This study aims to create a bibliography of the works printed by Matba'a-i Askeriyye, which has an important place in the history of Turkish military publishment, between the years of 1840 and 1928 and to make a detailed evaluation of them. In the introduction, the limitations and sources of the study are discussed, followed by brief information about the history of Matba'a-i Askeriyye. In the evaluation section, the works are analysed according to their years, quantities, types, subjects, military classes, countries and authors, as well as a perspective is presented for researchers who tend to study military history. In the same section, coloured graphs and tables are used for the clarification of the data. The last part of the study includes a bibliography of the works, all of which were identified by checking the catalogues of distinguished libraries and databases. The bibliography is presented in a table form based on the title of the work, author, translator and the year of publication.

Keywords: Military Publishing, Matba'a-i Askeriyye, Old Lettered Publications, Bibliography.

Giriş

19. yüzyıl, yayın faaliyetleri açısından Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde sivil alanda canlı bir yayıncılık hayatı söz konusu iken askerî alan için aynı durum söyleyemez. 1864'te *Cerîde-i Askeriyye* ve diğer mecmûaların yayınlanmaya başlamasıyla Osmanlı ordusunun teşkilatı, işleyişi ve teknik faaliyetleri gibi hususlardan haberdar olunmaya başlanmıştır.¹ Bununla

¹ Mehmet Ali Karaman, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askerî Matbûatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017), s. 22-23.

birlikte sivillerin askerî alanda yayın yapmasına ordunun tehdit algılaması ve güvenliği açısından sınır getirilmiştir. Dolayısıyla askerî alandaki basım faaliyetleri daha çok askerî eğitim için kullanılan ders kitapları, Tâlîmnâmeler ve nizamnâmelerden oluşmaktadır. Hâliyle Osmanlı ordusu hakkında yapılan yayınların çoğunluğu askerî amaç taşıdığından resmî matbaa olan Matba'a-i Askeriyye'de basılmıştır.

Tarihi süreç içerisinde Matba'a-i Askeriyye'de basılan eserlerin miktarı arttıkça hem bunların satışı için hem de bilgilerinin kayıt altına alınması ihtiyacı üzerine belirli aralıklarla eserlerin satış kataloğu ve bibliyografyası oluşturulmuştur.² Ancak bunların 1920-30'lu yıllarda yayımlandığı düşünüldüğünde, günümüz imkânları sayesinde tespit edilen eserlerin de eklenerek güncellenmesi gerektiği kanısına ulaşılmıştır.

Askerî tarih araştırmacıları için Matba'a-i Askeriyye'de basılan eserler önemli birer kaynak niteliğindedir. Ancak araştırmacılar bu eserlere günümüzde toplu bir şekilde ulaşamamaktadır.³ Bu çalışmayla bahsi geçen eksikliği gidermek ve askerî tarihle ilgili yapılacak araştırmalarda kullanılmak üzere bir bibliyografya oluşturmak hedeflenmektedir. Çalışmanın bir diğer amacı, matbaanın bastığı

2 1924'te "Matbaa-i Askerîye'de Mevcut Kitapların Fihristi", 1925'te "Matbaa-i Askerîye Kitab Fihristi", 1927'de "Askerî Matbaa'nın Kitab ve Risâlelerinin Fihristi.", 1929'da "Askerî Matbaada Mevcud Kitapların Fihristi", 1931'de "Askerî Matbaada Basılan Kitaplara Mahsus Katalog", 1945'te "Askerî Matbaa Yayın Kataloğu" ve "Askerî Matbaalarda On Yıllık Cumhuriyet Devrindeki Neşriyatı Gösterir Bibliyografi: 1339-1933" (tarih belirtilmemiştir) adıyla Matbaa-i Askerîye tarafından yayımlanan eserler, matbaanın geriye dönük basım faaliyeti hakkında bilgi vermektedir. Bunların dışındaki "Askerî Matbaa Kataloğu: 1 Kânunusâni 1934" ve "Askerî Matbaa Satış Kataloğu (1937)" adlı eserler ise matbaanın faaliyetlerini yıllık periyotta ele almaktadır. Yukarıdaki eserlerin adlarında "Askerî Matbaa" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Matbaanın 1926 ve sonrasında bastığı eserlerde ismi, "Askerî Matbaa" şeklinde yer almıştır. Bu çalışmadaki kitapların çoğunda "Matba'a-i Askeriyye" ismi geçtiği için çalışmanın tümünde bu ifade kullanılmıştır.

3 Bu çalışmayla doğrudan ilgili olmasa da askerî yayıncılık konusunda alana katkı sağlamış iki eserden bahsetmekte fayda vardır. İlk eser Kemal Beydilli'nin olup, yazar Mühendishâne matbaasını ve kütüphânesini ele almaktadır. Detaylı bilgi için bk. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne- Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, (İstanbul: Eren Basımevi, 1995). Diğer eser ise Ekmeleddin İhsanoğlu'nun editörlüğünde hazırlanmış olup Osmanlı askerlik ile harp fenni konularında basılmış eserler hakkında bilgi vermektedir. Detaylı bilgi için bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar ve Gülcan Gündüz, *Osmanlı Askerlik Literatür Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I-II, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi -IRCICA-, 2004).

eserlerin genel bir değerlendirmesinin de yapılmasıdır. Eserlerin türleri, konuları, yazarları, yayımlandıkları yıllar gibi kriterler üzerinden yapılan değerlendirme, askerî tarih perspektifinden bakıldığında araştırmacılara bir fikir sunmaktadır.

Matba'a-i Askeriyye, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de resmî bir askerî basım kurumu olarak faaliyetini sürdürmüştür. Dolayısıyla 1928'e kadar yayımladığı eserler Arap harfli basılırken bu yıldan sonrakiler Latin harfleriyle yayımlanmıştır. Bu çalışmada yer alan eserler Arap harfli basılanlar olup çalışmanın dönem aralığı, matbaanın 1840'taki ilk basım faaliyetlerinden 1928 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır.

Bir bibliyografya denemesi olarak oluşturulan bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin (BOA) yanı sıra, özellikle eser tespiti noktasında, 10 kütüphanenin ve iki internet kaynağının veri tabanları kullanılmıştır.⁴ Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Veri Tabanı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Millî Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Nadir Eserler Koleksiyonu, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, archive.org. ve saltresearch.org. üzerinde karşılaştırmalı tarama yapılarak eser tespitinin daha sağlıklı olması amaçlanmıştır.

Matba'a-i Askeriyye'nin Tarihine Kısa Bir Bakış

Önemli askerî matbaalardan biri olan Matba'a-i Askeriyye, başlı başına bir çalışma konusu olmakla birlikte, bu bölümde kısaca tarihine değinmek yararlı olacaktır.⁵ II. Mahmud döneminde Hüsrav Paşa'nın girişimleriyle 1831'de Bâb-ı Seraskerî bünyesinde Henry

⁴ Bunların haricinde, Seyfettin Özege Kataloğu'ndan tespit edilen eserler bibliyografyanın önemli bir kısmını oluşturulmuştur. Katalog için bk. M. Seyfettin Özege, *Eski Eserlerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I-V Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971).

⁵ Çalışmanın bu bölümünün oluşmasında emeği geçen MSÜ ATASAREN Harp Tarihi Ana Bilim Dalı personeli Öğr. Gör. Osman Yiğit'e teşekkürü bir borç bilirim.

Cayol'un idaresinde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için taş basma tekniği ile çalışan bir matbaa tesisi oluşturulmuştur.⁶ Nuhbetü't-Talîm ile basım faaliyetlerine başlayan matbaada çeviri, uyarılama ve telif olarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin İstîmâli İçin Tertîb Olunan Nefer Talîmi (1832), Kılavuz Talîmi (1832), Top Alayı Tâlîmi (1835), Talîm-i Asâkir-i Piyadegân maa Topçuyân (1835), Müzekkire-i Zâbitân (1835) ve Top Bölüğü Talîmi (1836) adlı eserler basılmıştır.⁷ Hüsrev Paşa 1836'da Seraskerlik'ten ayrıldığında Henry Cayol ve kuzeni Jacques Caillool'un görevleri de son bulmuş fakat tesis faaliyetlerini sürdürüp basım tekniğindeki gelişmeler kapsamında revize edilerek Matba'a-i Bâb-ı Hazret-i Seraskerîye, Bâb-ı Seraskerî'de Kâin Matba'a-i Mâmûre, Matba'a-i Askerî, Dâire-i Askerîye Matbaası ismiyle yayın hayatına devam etmiştir.

19 Ekim 1841 tarihli bir belgeden Matba'a-i Askeriyye'de istihdam edilen personelin isimleri, maaşları, idari ve teknik kadrosu hakkında bilgi elde edilmektedir. Belgeye göre matbaanın idari kısmında bir miralay (albay) ve onun altında bir kolağası (kıdemli yüzbaşı) bulunmaktaydı.⁸

Miralây Kamil Bey 2000 guruş	Kolağası Süleyman Efendi 400 guruş	Hattât Emin Efendi 750 guruş
Başmürettib Âşir Efendi 250 guruş	Mürettib Mahmûd Efendi 200 guruş	Mürettib Aziz Efendi 100 guruş
Sikkezen Ahmed Efendi 130 guruş	Sikkezen Mehmed Efendi 130 guruş	Merdânci Hasan Efendi 100 guruş
Merdânci Tâhir Efendi 100 guruş	Başmücellid Rıza Efendi 200 guruş	Mücellid Süleyman Efendi 100 guruş

⁶ Nesimi Yazıcı, "Matbuat Tarihimiz ve Kamu Yayıncılığı Üzerine Özlü Bir Değerlendirme", *Din ve İnsan Dergisi*, III/6 (2023), s. 10.

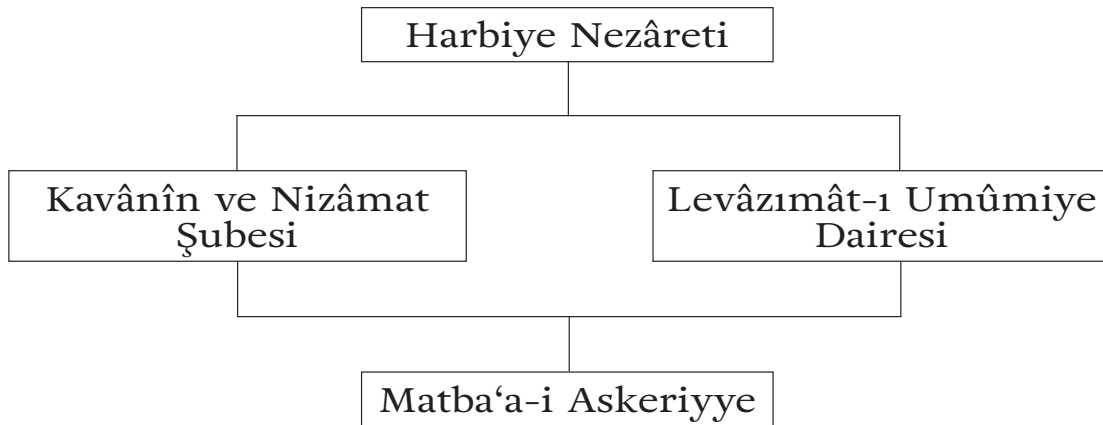
⁷ Yazıcı, "Matbuat Tarihimiz ve Kamu Yayıncılığı Üzerine Özlü Bir Değerlendirme", s. 10

⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Cevdet, Askerîye (=C. AS.), 438/18230.

Mücellid Durmuş Efendi 100 guruş	Mücellid Ahmed Efendi 100 guruş	Destgâhcı İsmail Efendi 130 guruş
Destgâhcı Nuri Efendi 130 guruş	Merdânci İslâm Efendi 100 guruş	Merdânci Hüseyin Efendi 100 guruş
Kolbasıcı Hasan Efendi 100 guruş	Aşçıbaşı 100 guruş	Aşçı Yamağı 50 guruş

Tablo.1 Personelin Görev ve Maaş Tablosu

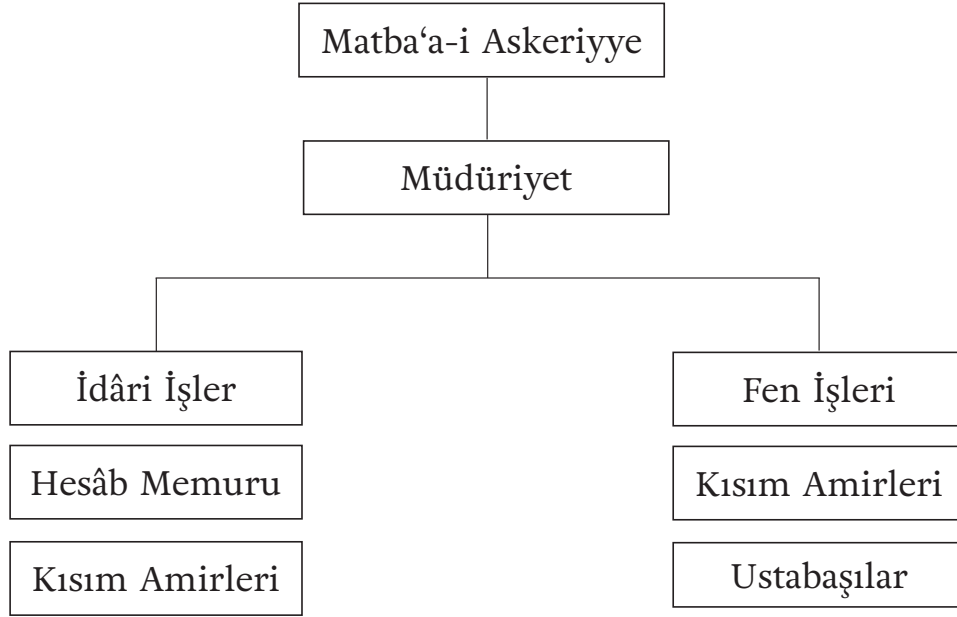
Seraskerlik müessesesinin 1908 yılında Harbiye Nezareti adıyla yeniden teşkilatlanmasıyla matbaa, Harbiye Nezareti'ne bağlanarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1 Kasım 1918 tarihli Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Ahmed İzzet imzasıyla yayınlanan “Matba‘a-i Askeriyye Hakkında Talimât-nâme” ile Matba‘a-i Askeriyye'nin teşkilat yapısı ve işleyişine yeniden bir düzen verilmiştir. On beş maddeyi hâvi bu Tâlîmatnâme'ye göre doğrudan Harbiye Dairesi Kavânîn ve Nizâmat Şubesi'ne bağlı olan matbaanın satın alma işlerinde Levâzımât-ı Umûmiyye Dairesi yetkili kılınmıştır. Buna göre matbaanın 1908 sonrası teşkilat şeması aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Matba'a-i Askeriyye'nin Teşkilat Şeması

Tâlîmatnâmenin ikinci maddesinde Matba'a-i Askeriyye'nin, Kavânîn, nizam, Tâlîmat ve askerî risaleler, ordu, kıta ve dairelerin ihtiyaç duyduğu evrak, defter, senet, ordu emirnamesi, Ceride-i Tibbiyye,

Ceride-i Baytariyye ve benzeri risale Ceride-i Resmîye'yi basacağı beyan edilmektedir. Ancak matbaanın bunların dışında da faaliyetleri söz konusudur. Matbaada, kartvizit, "Takvim-i Şems" namıyla duvar takvimi, silah tezkeresi gibi farklı türde yayınların basımıyla da uğraşmaktadır. İlgili Tâlîmatnâmeden anlaşıldığına göre Matba'a-i Askeriyye'nin idari şeması şu şekildedir:

Şekil 2. Matba'a-i Askeriyye'nin İdari Şeması

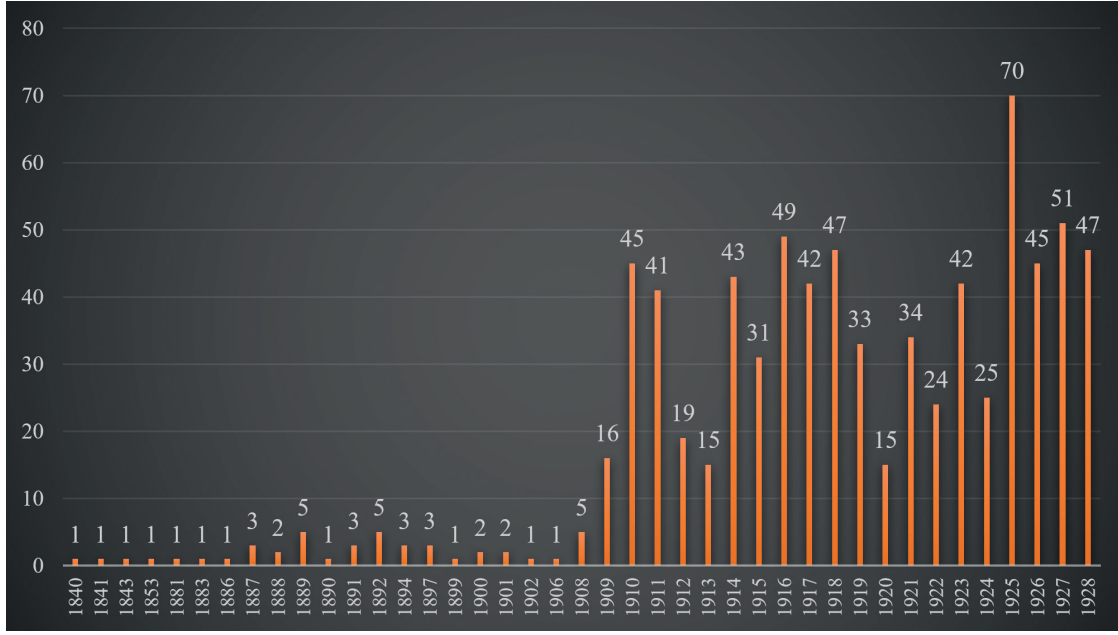
Özetle Matba'a-i Askeriyye, sadece ordunun ihtiyaç duyduğu basım faaliyetlerini icra eden bir matbaa olarak değil, aynı zamanda bir tarihi geçmişe sahip kurum olarak da değerlendirilmelidir. Matba'a-i Askeriyye, tarihi süreç içinde geçirdiği dönüşümlerle yapısını dönüştürüp geliştirebilmiş, detaylı bir teşkilatı bulunan resmî bir devlet kurumudur.

Matba'a-i Askeriyye'de Basılan Eserlerin Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde Matba'a-i Askeriyye'de basılan eserler, yıl ve miktar ilişkisine, ilgili oldukları ülkelere, konu dağılımlarına, askerî sınıf türlerine ve yazarlarına göre kritik edilmiştir. Elde edilen sayısal veriler, grafiklerle görsel bir biçimde okuyucuya sunulmuştur. Böylece, hangi yıllarda hangi tür eserlerde yoğunluğun olduğu, devletin askerî alanda hangi ülkelerle iş birliğini artırdığı, bu eserlerin

kimler tarafından kaleme alındığı gibi sorulara cevap bulunabilmektedir. Sonuç olarak, bu veriler araştırmacılara çalışmalarını yönlendirmeleri üzerine bir fikir sunmaktadır.

1. Yıllara Göre Eser Miktarları

Şekil 3. Matba'a-i Askeriyye'nin 1840-1928 Yılları Arasında Yayımladığı Eser Sayıları

Çeşitli kataloglardan tespit edilebildiğine göre Matba'a-i Askeriyye'de basılan ilk eser 1840 yılına tarihlenmektedir. Bu yıldan itibaren 1909'a kadar matbaada yılda birkaç kez basım yapılmıştır.⁹ Eser sayısı 1908'de beş iken 1909'da 16'ya yükselerek üç kat artmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla basım-yayım faaliyetleri diğer alanlarda olduğu gibi askerlik alanında da önemli bir artış göstermiştir.¹⁰ İkinci

9 10 Temmuz 1894'te İstanbul'da büyük bir deprem meydana gelmiştir. Şakir Paşa nezaretindeki keşif komisyonun tespit ettiği zarar gören binaların arasında Matba'a-i Askeriyye de bulunmaktadır. Hasarın boyutu hakkında bilgiye sahip olunmamasıyla birlikte binanın tamiratının Şubat 1895'te bitirildiği bilinmektedir. Bu durumun basım faaliyetlerini sekteye uğrattığı tahmin edilmektedir. Zira, 1894'te üç eser yayımlayan matbaa, 1897'ye kadar eser basmamış; 1897'de yine üç eser yayımlamıştır. Depremle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sema Küçükaliolu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), s. 168-170-463.

10 Bu noktada İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce de askerî yayıncılığın hızla geliştiğini ve yoğun basım faaliyetlerinin olduğunu ifade etmek sağlıklı olacaktır. Nitekim III. Selim ve II. Mahmut döneminde askerî alanda yapılan ıslahat ve reformlarla birlikte

Meşrutiyet'le birlikte orduda kıyafetten teçhizata, eğitimden harekâta birçok alanda yeniden Tâlîmnâme, Nizamnâme vb. doküman çıkarılarak askerlerin yönlendirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu gelişmeler Matba'a-i Askeriyye'de basılan eser sayısını 1909 yılında hatırı sayılır ölçüde artırmıştır. Bu furya matbaada basılan eserleri 1910 yılında yaklaşık üç kat artırarak devam etmiştir.

Trablusgarp Harbi esnasında eser sayısında bir miktar azalış görünürken Balkan Harbi'ne gelindiğinde matbaada basım faaliyetleri yarı yarıya azalmıştır. Harp esnasında ve sonrasında seferberlikle ilgili yapılan çeşitli düzenlemeler basım sayısını tekrar yukarı yönde etkilemiştir. 1914'ten itibaren 40'ın üstüne çıkan basılan eser sayısı Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı yılda yine azalış göstermiştir.¹¹ 1916'da matbaada basılan eser sayısının 50'ye yaklaşması hem Çanakkale'de yaşanan tecrübelerin aktarımına, özellikle topçuluk alanında, hem de Almanlarla askerî alanda yapılan ittifak neticesinde meydana gelen yakınlaşmanın yansımalarına bağlanabilir. Nitekim bahsi geçen yılda yayınlanan eserlerin çoğu bu iki konuya temas etmektedir. 1919'a kadar eser basımında 50'ye yakın bir sayı görülmektedir. Akabinde bu sayı önce 1919'da 33'e ardından da 1920'de 15'e gerilemiştir.¹² Bu aralıkta basılan eserler genelde Birinci Dünya Harbi'nden elde edilen harekât tecrübesini ve fen-teknik alanını kapsamaktadır. Matbaada basım sayıları 1920'den 1924'e kadar inişli çıkışlı bir şekilde devam etmiştir.

ortaya çıkan askerî eğitim ihtiyacı, tâlîmnâme, nizamnâme ve ders kitabı gibi dokümanların basılmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle askerî basım faaliyetleri hızlanmış ve bu süreç İkinci Meşrutiyet ile sonrasında da devam etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ali Serdar Mete, "Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin Osmanlı Askerî Literatürüne Katkısı", *Turcology Research*, 74, (2022), ss. 371-374.

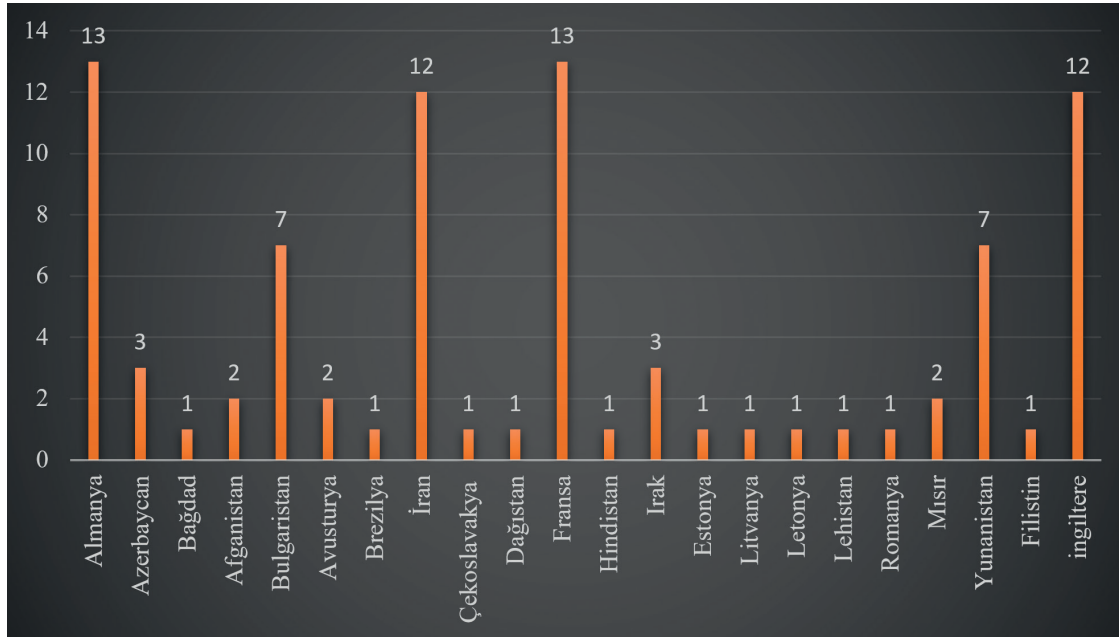
11 Aslında burada tek neden muharebeler değildir. 1915 yılında İstanbul'da bir kâğıt kıtlığı yaşanmış, matbaanın kâğıt ihtiyacının çok az bir kısmı karşılanabilmiştir. Bu durum dolayısıyla basım faaliyetleri de olumsuz etkilenmiş ve eser sayılarında azalış yaşanmıştır. Kâğıt kıtlığı hakkında detaylı bilgi için bk. Ayhan Doğan, Sadık Çetin ve Emrah Berkant Patoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı'da Bir Kıtık Türü: Kâğıtsızlık, Kâğıtsızlığın Etkileri ve Matbaa-i Amire Müdürü İsmail Hamit Bey'in Faaliyetleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 50, (2020), ss. 313-315.

12 Bu gerilemenin sebebi olarak matbaanın mezkûr yılda tamirat geçirmesi gösterebilir. Matbaa-i Askeriyye'nin 1920 yılında kâğıt ambarı onarılmıştır. Ertesi yıl faaliyetlerin eski miktarına dönmesi bu azalışın sebebinin tamirat olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen tamirat için bk. BOA, Maliye Nezareti Emlak-i Emirriye Müdüriyeti (=ML.EE.M), 1341/6.

Millî Mücadele'nin bitimine müteakip askerî alanda kazanılan tecrübelerin aktarımı Matba'a-i Askeriyye'de basılan eser sayısını olumlu etkilemiş ve 1925 yılında matbaada 70 adet eser basılarak o güne kadarki basım verilerinde rekor kırılmıştır. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Harbinin yanı sıra İstiklal Harbi'nde de tecrübe kazanan Türk subayları, 1925 yılında yayınladıkları eserlerde genel olarak harekât, teçhizat, teknik-fen, askerî düzenlemeler gibi konulara dikkat çekmişlerdir. 1928'e kadar benzer konularda ve sayılarda eserler basmış olan Matba'a-i Askeriyye, bahsi geçen yılda 47 adet eser yayınlamıştır.

2. Eserlerin İlgili Oldukları Ülkeler

Matba'a-i Askeriyye'de basılan eserlerin bir kısmı farklı ülkelerin ordularıyla alakalıdır. İlgili ülkelerin ordu teşkilatı, harekât tarzı, askerî tarihi gibi konular üzerine basılan eserlerin bazıları tercüme bazıları ise telif eserdir.

Şekil 4. Matba'a-i Askeriyye'de Basılan Eserlerin İlgili Oldukları Ülkeler

Matba'a-i Askeriyye'de 22 ülkeyle ilgili eser basılmıştır. Ülkelerin başında Almanya ve Fransa gelmektedir. Almanya'yla ilgili 13 eser yayımlanmıştır. Esasında en fazla sayının Almanya'ya ait olması şaşırtıcı bir durum değildir. Nitekim Osmanlı Devleti ile Almanya, Birinci Dünya Harbi'nden itibaren askerî alanda müşterek hareket

etmektedir. Osmanlı Ordusu, Alman Ordusu esaslarına göre modernize edilmeye çalışılmış, birçok alanda Alman Tâlîmnâmeleri kullanılmıştır. Sonuç olarak Almanlarla olan bu yakınlaşma matbaada basılan eser sayısını da yukarı yönde etkilemiştir. Eserlerin altısı 1916 ve öncesinde yayınlanmış olup konuları Birinci Dünya Harbi'ndeki Osmanlı-Almanya askerî temaslarıyla ilgilidir. Bu dönemde genel olarak iki ordu arasında harekât ve teçhizat konularında basım yapılmıştır. Diğer yedi eser ise 1923 ve sonrasına aittir. Bunlar daha çok Alman ordusu hakkındadır.

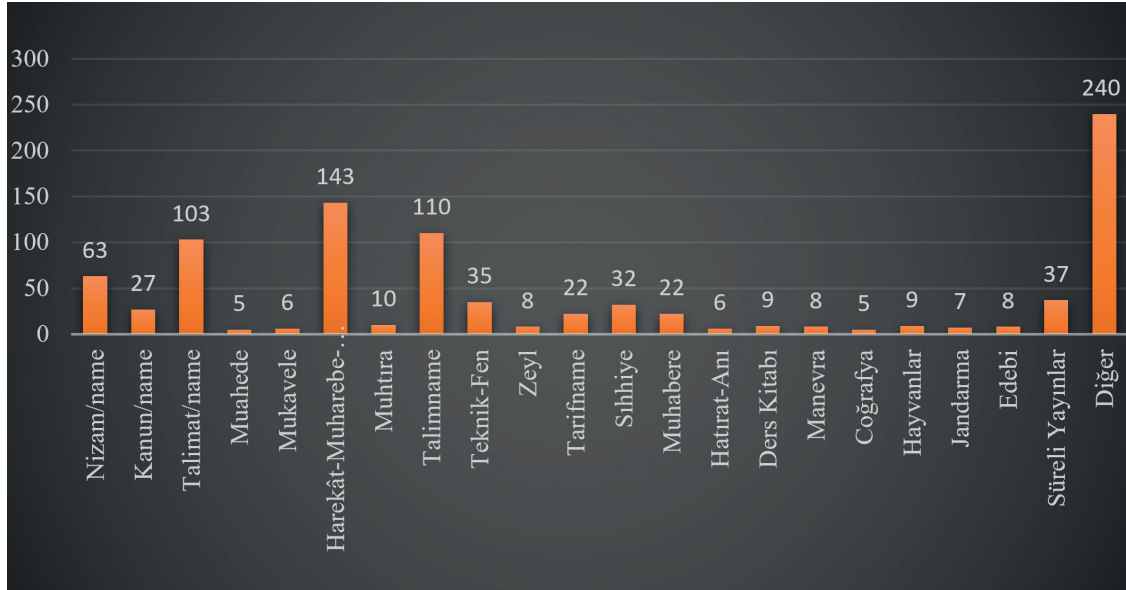
İkinci sırada 13 eserle Fransa bulunmaktadır. Bunların ikisi 1916 yılına aitken 11'i 1923 ve sonrasında basılmıştır. 1916'da basılan eserler Çanakale Muharebeleri esnasında Fransız birlikleriyle yaşanan çatışmalardan çıkarılan derslerle ilgilidir. 1923 ve akabinde yayımlanan eserler ise Fransız ordusu ve düzenlemeleri hakkındadır.

Üçüncü sırayı 12 adet basımla İngiltere ve İran paylaşmaktadır. İngiltere'yi konu edinen eserlerin yedisi 1918 ve öncesinde; beşi 1924 ve sonrasında yayımlanmıştır. Her iki döneme ait eserler de genel olarak İngiltere ordusunun harekât tarzı, giriştiği muharebeler ve ordu düzenlemelerini ele almaktadır. İran'la ilgili eserlerin altı adedi 1918 ve öncesinde basılmış olup Birinci Dünya Harbi'ndeki Osmanlı-İran askerî temaslarıyla ilgilidir. Beş adedi ise Cumhuriyet'in ilanından sonra İran tarihine dair basılmış eserlerdir.

Dördüncü sırada yedi adet basımla Yunanistan ve Bulgaristan yer almaktadır. Buna göre Yunanistan'ı ele alan eserlerin üçü 1919'da dördü 1924 ve sonrasında basılmıştır. Eserler, Millî Mücadele döneminde Yunan işgali, hatırat, Türk-Yunan Harbi (1897), Yunan mühimmatı gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Bulgaristan'la ilgili eserlere bakıldığında 1914 ve öncesinde dört adet; 1921 ve sonrasında üç adet basım yapıldığı görülmektedir. Bunlar Bulgar ordusunu ve onun muharebelerini konu edinmektedir.

Beşinci sırada üçer adet eserle Azerbaycan ve Irak mevcuttur. Azerbaycan'a ait eserler coğrafi ve siyasi yapıyı ele alırken Irak'a ait olanlar Birinci Dünya Harbi'nde Irak'ta yaşanan muharebeleri kapsamaktadır. Yukarıdakilerden başka ülkeler de mevcuttur fakat bunlar genelde birer-ikişer adet oldukları için burada değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır.

3. Eserlerin Konu Dağılımları

Şekil 5. Matba'a-i Askeriyye'de Basılan Eserlerin Tür-Konu Dağılımları

Grafiğe bakıldığında göze ilk çarpan husus Türk ordusunu düzenlemek, geliştirmek, modernize etmek amacıyla yayınlanan eserlerin çoğunlukta olduğudur. Bunlar sırasıyla: 103 adet (%13,59)¹³ Tâlîmat-name, 110 adet (%14,51) Tâlîmnâme, 63 adet (%8,31) nizam-name, 27 adet (%3,56) kanun-name, 22 adet (%2,90) tarifname, 10 adet (%1,32) muhtıradır. Burada ayrı birer tür olarak belirtilseler de hepsi aynı amaca matuftur ve toplam sayıları 335'tir (%44,20).

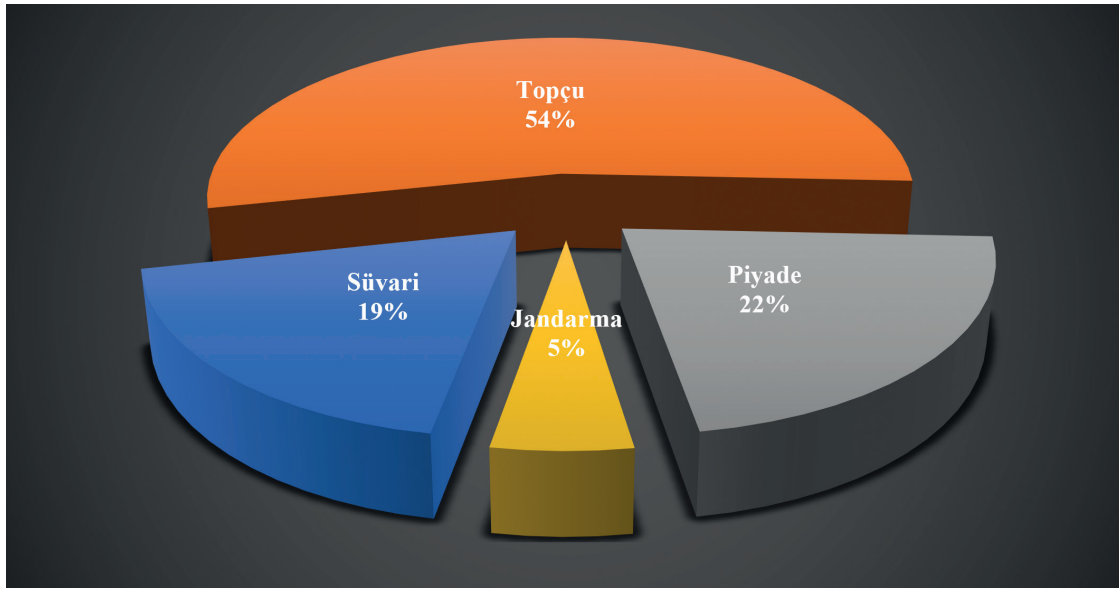
İkinci konu harekât, muharebe, harp, sefer konularını içeren eserlere aittir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden başlamak üzere 1897 Türk-Yunan Harbi, 1912-1913 Balkan Harbi, 1914-1918 Birinci Dünya Harbi, 1919-1922 İstiklal Harbi hakkında 143 eser (%18,87) Matba'a-i Askeriyye'de basılmıştır. Burada bahsedilmesi gereken husus, eserlerin genelde bir tecrübe sonucunda yazıldığıdır. Örneğin mevzi muharebesiyle ilgili kitapların çoğunluğu Çanakkale Muharebelerinden sonra art arda yayınlanmıştır.

Sıhhiye konusunda 32 adet (%4,22) eser yayımlanırken bir alt sırada 35 adet ile (%4,62) teknik-fen konularına ait eserler bulunmaktadır.

¹³ Bu miktar ve sonrakiler, ilgili tür-konunun toplam eser sayısı içindeki oranını belirtmektedir.

Orduda muhabere için yayınlanan eserlere bakıldığında 22 adet (%2,90) olduğu görülmektedir. Bunların dışında altı adet (%0,79) muhede, altı adet (%0,79) mukavele, yedi adet (%0,92) zeyl, altı adet (%0,79) hatırat-anı, dokuz adet (%1,19) ders kitabı, sekiz adet (%1,06) manevra, beş adet (%0,66) coğrafya, sekiz adet (%1,06) hayvanlar, yedi adet (%0,92) jandarma, sekiz adet (%1,06) edebi konularında eserler bulunmaktadır. Ayrıca 240 adet (%31,66) diğer adıyla gruplandırılmayan eser mevcuttur.

4. Eserlerin İlgili Oldukları Askerî Sınıflar

Şekil 6. Matba'a-i Askeriyye'de Basılan Eserlerin İlgili Oldukları Askerî Sınıflar

Özege Kataloğu'ndaki Matba'a-i Askeriyye'de basılan eserlerin askerî sınıflandırılmasına bakıldığında %54'lük bir oranla (72 eser) "Topçu" sınıfının ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Gerek Türk ordusunda gerekse örnek alınan yabancı ordulara ait topçulukla ilgili tecrübeler bu eserlerle aktarılmıştır. Hemen ardından %22 (29 eser) ile "Piyade" sınıfı gelmektedir. Bu sınıf hakkında basılan eserler genelde Tâlîmatnâme, Tâlîmnâme türündedir. %19'luk bir oranla (25 eser) üçüncü sırada "Süvari" sınıfı yer almaktadır. Yine bu sınıfta da Nizamnâmeler ve Tâlîmnâmeler ön plana çıkmıştır. Son olarak %5'lik oranla (7 eser) "Jandarma" sınıfı göze çarpmaktadır. Bu sınıfla ilgili basılan eserler jandarmanın kıyafeti, görevleri, personel alımlarıyla ilgilidir.

5. Yazarlara Göre Eser Sayıları

Eser Sayısı	Müellif-Mütercim İsmi
2	Mehmed Emin, Rahmi, Ömer Cemâl, Yusuf Rıza, Salahaddin, Hüseyin Rahmi, Rahmi, Mahmud Belig, Abdurrahman Nafiz Paşa, Hakkı Muhlis, Sadık, Yakub, Emin Fuad Timur Zade, Vehbi, Ömer Lütü, İbrahim Halil, S. Niyazi, Ömer Halis Bıyıklıoğlu (Bıyıkta), Şemsi.
3	Ahmed Ziya Akbulut, Mehmed Ali, Halil Kemal, Mehmed Cemâl, Kadri, Şemseddin, İsmail Hakkı.
4	Nazmi, Sami Sabit Paşa, Tahsin İsmail, Cemâl.
5	Necmeddin, Reşid Zeki, Ahmed Sedad (Paşa).
6	Ali Galib, Hamdi Mustafa (Mirgünlü).
8	Hüseyin Hüsnü Emir
19	Mehmed Nihad Bursalı. ¹⁴

Tablo 2. Birden Fazla Eseri Olan Müellifler-Mütercimler ve Eser Sayıları.

Tabloya göre en çok esere (19 adet) sahip olan yazar Mehmed Nihad Bursalı'dır. Kendisinin Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Çanakkale Muharebeleri hakkındaki eserlerinin yanı sıra Fransız ordusuna ait çalışmaları da bulunmaktadır. Bunların haricinde “Dağ Harbi”, “Gizli Kuvvetler”, “Zâbitin Harp Çantası” gibi spesifik kitapları da bulunmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Harbi'ne ait olan eseri M. Larcher'den çeviridir.

¹⁴ Bir Türk subayı olan Mehmed Nihad Bey, 1928'de şehit olana kadar yaklaşık 50 adet eser kaleme almıştır. Bunların %30'u kendi yazdığı eserler olup geri kalan kısım yaptığı çevirilerdir Tercüme eserlerini Fransızca ve Almanca'dan çevirmiştir. Kendisi, eserlerinde özeleştirme yapmaktan imtina etmemiş, yazdıklarının kendi görüşleri olduğunu, başka kaynaklardan yararlanılarak daha geniş kapsamlı eserler üretilebileceğini ifade etmiştir. O, eserlerinde kullandığı kaynakların sınırlı olduğunu, Harp Tarihi Şubesi'ndeki belgelerin de kullanıldığı çalışmaların daha sağlıklı olacağını belirtmiştir. Onun yazdığı eserlerin bazıları kendi gördüğü ve duyduğu olayların anlatısı olup daha çok “tecrübe aktarımı” olarak adlandırılabilir. Bir subay oluşu üslubunu da etkilemiştir. Nitekim eserlerini bir harp ceridesi tutarcasına kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Barış Borlat, “Bursalı Mehmed Nihad Bey'in Askerî Tarih Yazıcılığı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, II/2, (2021), ss. 118-125.

Hüseyin Hüsnü Emir'in sekiz eserinden ikisi sıhhiye ve dağda harple ilgili çeviriyken altısı muharebe, Alman ordusu, askerî teşkilat ve sıhhiyeyle ilgili telif eserdir.

Ali Galib ve Hamdi Mustafa (Mirgünlü) altışar adet eser yayınlamıştır. Ali Galib'in Alman ordusu, istihkam, askerî projektörler gibi konulara ağırlık verdiği görülmektedir. Hamdi Mustafa'nın Tâlîmat-nâme ve rehber türünde dört çevirisi varken iki de kendi yazdığı eser bulunmaktadır.

Beş esere sahip üç yazar bulunmaktadır. Necmeddin'in eserlerinin tamamı çeviridir ve bunlar Alman ordusu ile zırhlı askerî araçlar hakkındadır. Reşid Zeki, elektronik teçhizat üzerine üç eser yazarken iki de çeviriye sahiptir. Ahmed Sedad'ın (Paşa), hücumla ilgili bir çevirisinin yanı sıra Osmanlı ordusuyla ilgili dört eseri bulunmaktadır.

Dört eseri bulunan dört yazar mevcuttur. Bunlardan Nazmi, Azerbaycan, İran ve Dağıstan ülkelerine dair çeviri eserler yayınlamıştır. Sami Sabit Paşa'nın yayımladığı eserlerin tamamı süvari sınıfı üzerine çevirilerden oluşmaktadır. Tahsin İsmail'in çeşitli ülkelerin ordularına ait iki kitabı, iki çevirisi mevcuttur. Cemâl, sefer ve tarifname üzerine dört adet çeviri yapmıştır.

Üç eser yayımlayan yedi yazar bulunmaktadır. Ahmed Ziya Akbulut, rubu denilen ölçü ve hesap aleti hakkında iki; çizim alanında ise bir adet kitap yazmıştır. Mehmed Ali'nin telsiz, telgraf, muhabere konularını içeren üç çevirisi vardır. Halil Kemal topçulukla ilgili iki eser kaleme almış, Çanakkale Muharebesi'yle ilgili Brutose Mulmann'dan bir eser çevirmiştir. Mehmed Cemâl, İran, Anadolu ve İngiltere'ye ait ikisi çeviri üç esere sahiptir. Kadri'nin bir hatırat türü eseri mevcutken iki adet muharebeleri konu edinen eseri bulunmaktadır. Şemseddin'in iki adet muhabereye dair eseri; bir adet raporu bulunmaktadır. Son olarak İsmail Hakkı'nın mevzi muhaberesine dair iki eseri varken tayyare ve topçulukla ilgili de bir çevirisi mevcuttur.

Son olarak iki eseri bulunan 19 yazar mevcuttur. Bu yazarların sayısı fazla olduğundan tek tek incelenmeyecek olup çevirdikleri ya da yazdıkları eserlerin içerikleri ifade edilecektir. Buna göre eserler, İran, Bağdat, İngiltere ve Mısır orduları; teçhizat, teknik-fen, topçuluk alanı; muharebe, harekât; seyahatname ve hatırat, üzerine kaleme alınmıştır.

Matbaa-i Askeriyye'de Basılan Eserlerin Bibliyografyası

Aşağıda Matba'a-i Askeriyye'de 1840-1928 yılları arasında basılan eserlerin bir bibliyografyası yer almaktadır. Çalışma kapsamında, 642'si Seyfettin Özege Kataloğu'ndan, geri kalanı mezkûr kaynaklardan olmak üzere toplam 758 adet eser tespit edilmiştir.¹⁵ Tablo, Seyfettin Özege Kataloğu¹⁶ ölçüt alınarak eser adlarının alfabetik sırasına göre tasarlanmıştır. Araştırmacılar, aradıkları kitaba ilgili eser adının ilk harfine göre tabloda rahatlıkla ulaşabilmektedirler. Bu eserlerin kimi tercüme iken kimi de çift yazarlıdır. Bunlar tablonun “Müellif” ve “Mütercim” kısmında belirtilmiştir. Basım yılı bölümünde, eserin yayınlandığı yıl “Rumi (Miladi)” şeklinde yer almaktadır. Bazı kitapların sadece miladi yılı, bazılarının ise sadece Rumi yılı mevcuttur.

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
1	0,8 ve 15/0,8 Modeli Makineli Tüfeklerde İnkıtâ'lar	Makineli Tüfek Mülazım-ı Evveli Ahmet Şevket	-	1338
2	10 Metre Ufkî Kaideli Mesaha Aleti ile Şakulî Kaideli Mesaha Aletlerine Mahsus Tarifname	Eyüb Sabri	-	1334 (1918)
3	1131 ve 1132 Nolu Kitaplara Ait Plan ve Haritalar	Alfred von Schlieffen	-	1327
4	1293 Senesinde Kars'ın Sukutu Sebepleri Hakkında Rapor	Atıf	-	1926
5	13: Kolordu Cephesinde 1333 Teşrin-i Evvel ve Sâni Aylarındaki Vaziyetler	-	-	1337
6	1313-1897 Türk-Yunan Harbi	-	-	1927
7	1326 Ordu Manevrası Esnasında İfa-yı Vazife Edecek Hakemlere Ait Mukarrerat Garb Ordusuna Mahsus	-	-	1326 (1910)

¹⁵ Bu makalede, matbaanın 1928'e kadar bastığı Arap harfli eserler ele alındığı için yukarıda ifade edilen toplam sayı, 1928 ve öncesini belirtmektedir. Matbaa, bu yıldan sonra da faaliyete devam ettiğinden toplamda bastığı eser sayısı daha fazladır. Yukarıdaki tabloda süreli yayın olarak yer alan Mecmûa-ı Askerî'nin aynı yıl yayımlanan sayıları bütünlüğü bozmamak adına tek bir satırda belirtildiği için toplam sayıya 18 adet eser daha eklenmelidir. Böylece totalde tespit edilen eser sayısı 776 olmaktadır.

¹⁶ Özege, *Eski Eserlerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I-V Cilt.

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
8	1326 Sene-i Kameriye-i Hicriye ve 1324 Sene-i Mâliye ve 1286 Sene-i Şemsiye-i Hicriyesine Mahsus	-	-	1324 (1908)
9	1326 Senesi Manevralarından Alınan Bazı dersler	-	-	1326 (1910)
10	1326 Senesi Teşrin-i Evvelinin 9,12'nci Günlerinde Birinci ve İkinci Ordu-yı Hümâyunlar Arasında İcra Edilen Ordu Manevrasındaki Harekât-ı Askerîye	-	-	1326 (1910)
11	1328-29 Balkan Harbi Trakya seferi Birinci Cilt	Mehmed Nihad	-	1340 (1924)
12	1328-29 Balkan Harbi Trakya seferi İkinci Cilt	Mehmed Nihad	-	1340 (1924)
13	1328-29 Balkan Harbi Trakya seferi Üçüncü Cilt	Mehmed Nihad	-	1928
14	1330 Modeli Tüfenkciyef El ve Lağam Humbaraları	-	-	1330 (1914)
15	1330 Senesi Seferberliğinde Piyade İkmâl Efrâdının Ders Kitabı	-	-	1330 (1914)
16	1333 Senesi Ağustos'unda, Sina Cephesindeki Vaziyet-i Umumiye	-	-	1337
17	1340 Senesi Avrupa Tettebbü Heyeti Raporları-1	Naci Paşa-Cemil	-	1341 (1925)
18	1340 Senesi Avrupa Tettebbü Heyeti Raporları-2	Kemal-Rauf	-	1341 (1925)
19	1340 Senesi Avrupa Tettebbü Heyeti Raporları-3	Şemseddin-Fuat	-	1341 (1925)
20	1341 Senesine Kadar En Son İstihbarata Göre Afganistan Ordusu	-	-	1341 (1925)
21	1736-1789 Türk-Avusturya-Rus Seferi	Feridun Dokakin zade	-	1928

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
22	1870 ve 1871 Seferi Tedkikâtı	Alfred von Schlieffen	-	1341
23	1910 Modeli Han Telemetresinin Tarif ve Suret-i İstîmâli	-	-	1327 (1911)
24	1910 Tarihli Bulgar Hizmet-i Seferiye Nizamnâmesinin Muharebe Kısmı	-	-	1330 (1914)
25	1914 Modeli Osmanlı Şvartsloze Makineli Tüfenk Tarifnamesi	-	-	1335 (1919)
26	1914-1918 Harbi Esnasında Müstahkem Mevkiler ve İstihkâmlar	Albert Lebas	Kadri	1926
27	1917 Modalı Sahra Santralleri İstîmâlleri	Muhammed Ali	-	1341
28	1917 Modeli Yeni Sistem Sahra Vızıltılı ve Muhtalit Santrallerin Tarifnamesi ve Usûl-i İstîmâli	-	Mehmed Ali	1341 (1925)
29	1919 Afgan-İngiliz Harbi	-	-	1341 (1925)
30	1927 Senesi 2 inci Ordu Manevrası	-	-	1928
31	1927 Senesi Ordu Spor Müsâbakalarına Ait Albüm	-	-	1928
32	2 Mayıs 1918'de Cemiyet-i Tibbiye-i Osmâniye'de Müderris Süleyman Numan Paşa Tarafından Tebliğ Edilen Verem ve Frengi Hakkında Mutalaât	Süleyman Numan Paşa	-	1334 (1918)
33	329 Teşkilat-ı Umumiye-i Askerîye Nizamnâmesi	-	-	1329 (1913)
34	329-330 Muvakkat Seferberlik Tâlîmatnâmesi	-	-	1329 (1913)
35	333 Modeli Sahra Tevhid Telefonu Usûl-i İstîmâli Hakkında Tarif	Zıyaeddin	-	1333 (1917)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
36	333 Modeli Vasati Muhabere-i Zıyaiye Aleti Tarifnamesi	Cavid	-	1333 (1917)
37	333 Senesi Emaneten İdare Olunan Âşarın Askerî Medharlerine Suret-i Sevk ve Tesellümüne Dair Tâlîmatnâme ve Cedavil Suretleridir	-	-	1333 (1917)
38	335 Senesi Erkân-ı Harbiye Mektebi Dühûl İmtihanları Mesali	-	-	1336 (1920)
39	41 Derece Arzında Bulunan Dersaadet'te Daimî Olmak Üzere Müretteb Müddet Nehar ve Leyl ile Vasatî Saatle Evkât-ı Hams'i Gösterir	Ahmed Ziya Binbaşı	-	-
40	7.5 Santimetrelik Çelik Cebel Topu Tâlîmnâmesi	-	-	1317 (1899)
41	7.65 Milimetre Çapındaki Filintaya Ait Tarifname Müsvedde Hâlinde	-	-	1327 (1911)
42	7.65 mm. Çapında 1909 Modeli Maksim Mitralyözü Tarifnamesi	-	-	1333/1335 ?(1917)
43	96 Kilometre Tülünde Asma Hat Temdid Eder Bir Muhabere Bölüğünün Teçhizatı	-	-	1325 (1909)
44	Adi Ateşli 15'lik Ağır Sahra Obüs Tâlîmnâmesi	-	-	1332
45	Afrika'da Âlem-i İslâm Kamer Adaları	İsmail Hakkı Tevfik	-	1339 (1923)
46	Ağır Makinalı Tüfek Atış Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1928
47	Ağır Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde Birinci Kısım-Yaya Tâlîmi	-	-	1326 (1910)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
48	Ağır Topçu Tâlimnâmesi Müsvedde Hâlinde Birinci Kısım-Yaya Tâlîmi	-	-	1331 (1915)
49	Ağır Topçu Usûl-i Endahtı Dördüncü Kısım	-	-	1335 (1919)
50	Ağır Topçulara Mahsus Batarya İnşası Tâlimnâmesi	-	-	1326 (1910)
51	Ağır Topçuluğa Ait Konferans	-	-	1334 (1918)
52	Ahz-i Asker Kanunnâme-i Hümâyunu Birinci Bendinin İcrâ-yı Ahkâmına Müteallik Tâlîmat	-	-	1304 (1887)
53	Alaylı Zâbitânın İmtihân Programı	-	-	1326 (1910)
54	Alman Maksim Makineli Tüfenklerine Mahsus Nişangâh Dürbününün İsti'mâline Dâ'ir Ta'rifnâme	-	-	1326 (1910)
55	Alman Ordusunda Muhabere Hizmeti		Necmeddin	1339 (1923)
56	Alman Ordusu 1914 İlä 1918 Harbi Esnasında	General E. A. L. Buat	Ali Galib	1339 (1923)
57	Alman Piyade Tâlimnâmesi Cüz 1-5	-	-	1339 (1923)
58	Alman Sahra Tahkimâtı Tâlimnâmesi Birinci Kısım	-	İsmail Hakkı Kurtcebe	1339 (1923)
59	Alman Sistemi Mesaha Usûlleri	Ömer Lütfi,	-	1341
60	Almanların Garb Cephe-i Harbinde İstihsal Ettikleri Tecarib	-	-	1331 (1915)
61	Almanya'da Yetiştirilecek Askerî ve Sivil Mühendisler, Talebeler, Fenni Memur, Usta ve Amelelere Nezaret Vazifesiyle Mükellef Olmak ve Berlin Sefaret-i Seniyesine Merbüt Bulunmak Üzere Teşkil Edilen Askerî Murahhaslığın Vezâifine ve Salahiyetine Dair Tâlîmatnâmedir	-	-	1332 (1916)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
62	Almanya'daki Tecrübelerle Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütâla'at.	-	-	1332 (1916)
63	Altı Haftalık Redif Tâlîmlerine Mahsus Program ve Taksim-1 Zaman	-	-	1326 (1910)
64	Altıncı ve Yedinci Ordu-yı Osmanî ile Hicaz Fırkasına ve Necid ve Fizan Kıtalarına Tayin Olunacak Sunûf-1 Muhtelif Ümera ve Zâbitânının Suret-i Tayin ve Müddet-i İstihdamlarına Dair Kanun Layihası	-	-	1325 (1909)
65	Amelîyyat-1 Cerrahîyye ve Pansuman	Necmeddin Arif	-	1337 (1921)
66	Anadolu İstatistiki, İktisadî, Askerî Coğrafya	Mehmed Cemal	-	1336 (1920)
67	Ambarlar Teşkili Hakkında Tâlîmatnâme-i Muvakkata	-	-	1328
68	Araba Fırını Sahra Ekmekçi Kolu Tâlîmatnâmesi	-	-	1333 (1917)
69	Arabalı ve Mekârili Kıt'alara Mahsus Tâlîmatnâme Müsvedde Hâlinde	-	-	1927
70	Arazi Üzerinde Tabiye Tedrisâtı Piyade Tabur Tâlîmleri	Schtulherger	Hakkı Muhlis	1339 (1923)
71	Arazi Üzerinde Yapılacak Tatbikatlar ve Seyahatler Hakkında Tâlîmat	-	-	1330 (1914)
72	Asâkir Tarafından İka Olunan Cerâimin Mercî-i Rüyeti Hakkındaki 20 Eylül 33 Tarihli Kararnâmeye Ait İzâhnâme	-	-	1333
73	Asâkir Tarafından İka Olunan Ceraimin Merc-i Rüyeti Hakkındaki 20 Eylül 33 Tarihli Kararnameye Ait İzahname	-	-	1333 (1917)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
74	Asâkir-i Berriye Hesâb Memurlarının Sureti Kabul ve İstihdam ve Terakkilerine Dair Nizamnâme Suretidir	-	-	1329 (1913)
75	Asâkir-i Berriye-i Şâhâne Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu [Askerî Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu]	-	-	1331 (1915)
76	Asâkir-i Berriye-i Şâhâne Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu [Askerî Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu]	-	-	1333 (1917)
77	Asâkir-i Şâhâne Süvari ve Topçu Alayları İçin Lüzumu Olan Top ve Binek Hayvanâtının Memalik-i Mahruse-i Şâhânedeki Yetiştirilmesi Hakkındaki Maksat-ı Âlinin Saha-i Husule İsalı Zımında İcrası Karargir Olan Tedabir ve Teşebbüsâtı ve Bu Yolda İttihazı Lâzım Gelen Usûl ve Muamelâtı Mutazammın Nizamnâme Layihasıdır	-	-	1310 (1892)
78	Asâkir-i İslamiyeye Mahsus Dinî Vatanî Cihaddan Bahis Mevzuattır	İzzet Hafız	-	1331 (1915)
79	Asker Hastahanelerindeki Sıhhiye Mektebi Dersleri İçin Kılavuz	Şerlis	Dr. Zühdi Rıza	1330 (1914)
80	Asker İçin Seçilmiş Yazılar	-	-	1329 (1913)
81	Asker İçin Seçilmiş Şiirler	-	-	1329
82	Askerî Demiryollar ve Limanlar İdaresine Merbut Demiryol İnşaat İdareleri Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1332 (1916)
83	Askerî İkrâz Komisyonu Nizamnâmesi	-	-	1327 (1911)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
84	Askerî Kütüphaneler Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1339 (1923)
85	Askerî Lügatçe Müsvedde Hâlinde	-	-	1928
86	Askerî Matbaada Mevcut Kitapların Fihristi	-	-	1927
87	Askerî Matbaa'nın Kitap ve Risâlelerinin Fihristi	-	-	1927
88	Askerî Mekâtib-i İdadiyenin Birinci Senelerinde Tedris Edilecek Türkçe Dersinin Müfredat Programıdır	-	-	1333 (1917)
89	Askerî Mükâleme Rehberi	Hamdi Mustafa (Mirgünlü)	-	1334 (1918)
90	Askerî Projektörleri	Ali Galib (bin Ali)	-	1334 (1918)
91	Askerî Serpuş Tâlîmatnâmesi	-	-	1326 (1910)
92	Askerî Tatbikat-ı Baytariyye Mekteb ve Seririyatı Tâlîmatnâmesi	-	-	1339 (1923)
93	Askerî Tekaüd ve İstifa Kanunnâmesi	-	-	1325 (1909)
94	Askerî Telgrafçılık	Tevfik Hamdi	-	1331 (1915)
95	Askerî Teşkilat-ı Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnâmesi	-	-	1327 (1911)
96	Askerlere Rehber-i Hıfzussıhha	-	Halil Sezai (Sezer)	1328 (1912)
97	Asma Hatlı Telgraf Malzemesine Dair Tâlîmat	-	-	1328 (1910)
98	Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnâmesi	-	-	1326 (1910)
99	Aşiret Hafif Süvari Alaylarının Cerad Harekâtına Mahsus Tâlîmat «Müsvedde Hâlinde»	-	-	1327 (1911)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
100	Ateş Mevziinde Hazırlık	Hüseyin Vehbi	-	1339 (1923)
101	Atlı Sınıflar Efrâdının Hidemât-ı Baytariyye Nokta-i Nazarından Tadrîsi	-	-	1341
102	Avcı	Lillien Von Stern- Kohenhauzen	Hakkı Muhlis- Necmeddin	1339 (1923)
103	Avrupa Ordularında Kabil-i Nakil Sahra Demiryollarının Suret-i Tekamülleri ve Kıymet-i Harbiyeleri	-	Vehbi	1328 (1912)
104	Avusturya Macaristan Sistemi Sada Mesaha Usûlü	-	-	1341
105	Avusturya'ya Ait Sen Jermen Muahedesinin Askerî Kısmı	-	-	1337 (1921)
106	Ayna ile Siper Dahilinden Düşman Mazgalı Dahiline veya Tarassud Mıntıkasına Endaht Edilecek Tüfenklerin Siper Dahilinde Suret-i Rabt ve Nişan Ahz ve Endahtı Hakkında Tâlîmat	-	-	1331 (1915)
107	Azerbaycan Ahval-i Coğrafya ve Taksimat-ı Siyasiyesiyle Usûl-i İdaresi	-	Nazmi	1334 (1918)
108	Azerbaycan Ahz-i Asker Şubelerinin Vezâifine Dair Tâlîmat	-	-	1334 (1918)
109	Azerbaycan ve Garbi İran Turuk-ı Muvassalasına Dair Muhtasar Malumat	Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi	-	1334 (1918)
110	Azerbaycan ve Garbi İran Turuk-ı Muvassalasına Dair Muhtasar Malumat	Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi	-	1334 (1918)
111	Bağdat ve Son Hâdise-i Zıyaı	Mehmed Emin	-	1338 (1922)
112	Bahr-i Sefid Kuvve-i Seferiyesi Baş Kumandanı Sir Ayn	Sir İan Hamilton	Rahmi	1331 (1915)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
	Hamilton Tarafından İngiltere Harbiye Nezaretine Takdim Olunup Bahr-i Sefid Kuvve-i Seferiyesi Karargâh-ı Umumisinden 20 Mayıs 1915 Tarihi ile Matbuata Tevdi Edilen Raporun Tercümesidir			
113	Bakteriyoloji dersleri Birinci Cilt	Osman Nuri	-	1335 (1919)
114	Balkan Harbinde Büyük Karargâh-ı Umumi	Pertev (Demirhan)	-	1927
115	Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi	Mehmed Nihad Bursalı	-	1341 (1925)
116	Balkan Harbinde Dördüncü Fırkanın Harekâtı	Alâaddin	-	1926
117	Balkan Harbinde Edirne Muhasarasına Ait Harp Ceridesi	Naci	-	1926
118	Balkan Harbinde Müretteb Dördüncü Kolordunun Harekâtı	Mahmud Belig	-	1928
119	Balkan Harbine Ait Hatıratım	Zeki Paşa	-	1337 (1921)
120	Barut ve Mevad-ı Nariye Hakkında Kanun Layihası	-	-	1317 (1911)
121	Batarya kumandanı Vezâifindeki Müşkil Noktaların Hâlli	Süreyya	-	1340 (1924)
122	Bazı Osmanlı Seferleri Hakkında Mutalaâtım	Zeki	-	1339
123	Bazı Rus Emirnamelerinin Tercümeleri	-	-	1332 (1916)
124	Berlin Muahednamesinin Elli Sekizinci Maddesi ve Berlin'de Marki dö Salısbury ile Kont Şüvalof Taraflarından İmza Olunan 12 Temmuz 1878 Tarihli Mukavelename	-	-	1909

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
	Mucibince Teşkil Olunan Asya'da Osmanlı ve Rus Hududu İkinci Kısımının Tahdidine Memur Komisyonun Mazbatalarıdır			
125	Beyaz Zambaklar Memleketinde	İbrahim Halil	-	1928
126	Beynelmilel Futbol Kavaid-i Umumiyesi ve Beynelmilel Futbol Nizamnâmesi	-	-	1927
127	Binicilik Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1330 (1914)
128	Bir Alman Ordular Gurubu Karargâhında Hidemâtın Suret-i Cereyanı	Hüseyin Hüsnü Emir	-	1332 (1916)
129	Bir Buçuk Senelik Hizmet-i Fiiliye Sınıfları Tâlîm ve Terbiyesine Dair Tâlîmatnâme	-	-	1340 (1924)
130	Bir Sabit Güvercinlik Tesis ve İnşası	Sveşael	Raik	1927
131	Birinci Kolordu-yı Hümâyün Erkân-ı Harbiye Riyaseti Tarafından İdare Edilen 1330 Senesi Erkân-ı Harbiye Seyahati	-	-	1330 (1914)
132	Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Muharebe-i Bahriyesinde Türk Zaferi	Ahmed Sedad Paşa	-	1927
133	Bomba Külliyyatı 1-Muhtelif El Bombaları, Bomba Topu ve Havanları ve Bomba Atıcı Aletler Mehmed sırrı 2-Büyük Harpte Kullanılan El Bombaları Mehmed Said 3-El ve Tüfek Bombaları ve Bomba Topları Mehmed Sıdkı 4-El Bombasının Tarifatı ve Usûl-i İstîmâli Kâzım	-	-	1927
134	Borulu Marş: Askerî Musiki Bandoları Notası. No.1	Mehmed Ali Bey	-	1332

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
135	Brezilya Sisteminde 7.5 Santimetrelik Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Teçhizat Risalesi	-	-	1330 (1914)
136	Britanya Süvarisinin Üç Harekâtı	-	-	1339
137	Bulgaristan ile Müttefikin Arasında Akd Edilip 15 Kânun-ı Sâni 1920 de İrade-i Kırâli'ye İktiran Eden "Nöyyi" (Neuilly) Muahedesinin Mevad-ı Askerîyesi	-	-	1337 (1921)
138	Bulgaristan Ordusu Ahval ve Tensikat-ı Askerîyesi	-	-	1325 (1909)
139	Bulgaristan'ın Cenub-ı Garbi Darûlharekâtı Cografya-yı Askerîsi	-	-	1328 (1912)
140	Büyük Harp 1914-1918 Birinci Cilt	-	Heyet	1341 (1925)
141	Büyük Harp 1914-1918 İkinci Cilt	-	Mehmed Nihad	1926
142	Büyük Harpte İstihbarat Hizmeti Matbuat ve Efkâr-ı Umumiye	Nikolai	Mehmed Nihad Bursalı	1341 (1925)
143	Büyük Harpte Türk Harbi Birinci Cilt	M. Larcher	Mehmed Nihad Bursalı	1927
144	Büyük Harpte Türk Harbi İkinci Cilt	M. Larcher	Mehmed Nihad Bursalı	1928
145	Büyük Harpte Türk Harbi Üçüncü Cilt	M. Larcher	Mehmed Nihad Bursalı	1928
146	Büyük Harbin Evveliyatı	Kari Helfferich	H. E. N	1341 (1925)
147	Büyük İran Tarihi	Mehmed Ali Furugı	Ömer Halis Bıyıklıoğlu (Bıyıktaş)	1926

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
148	Cephe Gerisinin Havaya Karşı Müdafaa ve Muhafazası Müsvedde Hâlinde	-	-	1928
149	Cephe Gerisinin Müdafaa ve Muhafazası	-	Nazmi	1341 (1925)
150	Cemiyet-i Akvam'a Muzaheret Cemiyeti Nizamnâmesi	-	-	1338 (1922)
151	General Jomini Hayat-ı Askerîyesi ve Âsârı	Yusuf Rasih	-	1928
152	General Kadorna (Cadoma) nın Hatıratı	-	Kadri	1927
153	General Papulas'ın Hatıratı	-	İbrahim Halil	1928
154	Cenevre Mukavelenamesi Mevad-ı Müteferriyasına Zeyl Cenevre Mukavelenamesi Kavaidi'nin Muhaberat-ı Bahriyeye Tatbiki	-	-	1327 (1911)
155	Cenevre Mukavelenamesi ve Mevad-ı Müteferriyası Müsvedde Hâlinde	-	-	1327 (1911)
156	Cenevre Mukavelesi ile Hilal-i Ahmer Meselesinin Hükümet-i Osmâniyenin Nokta-i Nazarı	-	-	1327
157	Cenk Destanı	Nedim	-	1331 (1915)
158	Ceraim-i Siyasiye Erbabı Hakkında Afv-i Umumi Kanun-ı Muvakkati Suretidir	-	-	1330 (1914)
159	Ceride-i Askerîye (30 Eylül 1338) (Sayı: 14) (Onbeş Günde Bir Neşrolunur)	-	-	1338
160	Ceride-i Tibbiye-i Askerîye	-	-	1332
161	Ceride-i Tibbiye-i Askerîye	-	-	1335
162	Cerrahî-i Harbi Ceb Kitabı	-	Fuad Kâmil Dr.	1334 (1918)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
163	Cihan Harbinde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi Cüz 1 Çanakkale Muharebatı	-	-	1338 (1922)
164	Cündilik	Salih Hüsameddin İzmirli	-	1310 (1892) 1894?
165	Çanakkale Harbinde Lağam Muharebesine Dair Elde Edilen Tecarib	Muller	-	1332 (1916)
166	Çanakkale Haritasıdır	-	-	1338
167	Çanakkale Muharebesi	Brutose Mulmann	Halil Kemal	1927
168	Çanakkale Seferi	Fr. Charles Roux	Mehmed Nihad-Asım	1337 (1921)
169	Çekoslovakya Ordusu	-	-	1339 (1923)
170	Dağ Elbise, Teçhizat ve Malzemesi Tarifnameleri	-	-	1927
171	Dağ Harbi Meseleler ve Hâlleri	Rudolf Oberhauser	Mehmed Nihad Bursalı	1926
172	Dağ Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [Da. Ta.]	-	-	1928
173	Dağda Harp Hareketleri Hakkında Bir Tedkik	M. Abadie	H.E. (Hüseyin Hüsnu Emir)	1926
174	Dağıstan Vilayeti	-	Nazmi	1334 (1918)
175	Daire-i Harbiye Mektebi'nin Suret-i Teşkiline Dair Tâlîmatnâme	-	-	1326 (1910)
176	Dairevi Arpacık Makineli Tüfenklerle Tayyarelere Endahta Mahsus	-	-	1334 (1918)
177	Dava Vekâletinin Âfeti ve Avukatlık Şerâiti	Mehmed Hayri	-	1338 (1922)
178	Delil-i Delâil Ül-Hayrat ve Şevarik Ül-Envar	Yusuf Zıyaeddin Üsküdarî	-	1335 (1919)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
179	Demiryollar ile Askerî Nakliyatta İrkâb ve İhraca ve Kıta Kumandanlarının Vazifelerine Dair Tâlîmat	-	-	1926
180	Demiryolların Vakt-i Seferde Muhafazasına Mahsus Tâlîmat	-	-	1327 (1911)
181	Demiryolu Küçük Zâbitlerine Mahsus Muhtıra	-	Hasan-Rıfat	1927
182	Dernek Efrâdı Arasında veya Dernekler Murahhasları Tarafından Kolordu Dahilindeki Müsâbakalara Dâ'ir	-	-	1330
183	Deve Tâlîmnâmesi	-	-	1331 (1915)
184	Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Ordusunun Teşkilât-ı Esâsiye Nizamnâmesi	-	-	1326 (1910)
185	Dil Encümeni Alfabeti	-	-	1928
186	Dîvân-ı Harb-i Örfî Tâlîmatı	-	-	1331 (1915)
187	Dîvân-ı Temyiz-i Askerî Hakkında Kanun-ı Muvakkat Suretidir	-	-	1332 (1916)
188	Dumansız Barutlar	Ahmed Muhtar Paşa-Haşan Tahsin	-	1310 (1894)
189	Düşman Tayyarelerinin Taarruzatına Karşı Tedabir ve Suver-i Tahaffuziye Hakkında Tâlîmat	-	-	1334 (1918)
190	Edirne, Yanya Kaleleriyle Rumeli-i Garbi ve Çatalca Orduları Taltifat Defteri	-	-	1329 (1913)
191	Efrâd Sevkıyyatı Hakkında Tâlîmat-ı Mahsusa	-	-	1341 (1925)
192	Efrâd ve Zâbitân'ın Tahlifleri Hakkında Nizamnâme Suretidir	-	-	1330 (1914)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
193	Efrâd-1 Askerîyeye Mahsus Kavânîn ve Adât-1 Harbiyeye Dair Beyanname	-	-	1327 (1911)
194	Elektrik	A. Şemseddin	-	1334 (1918)
195	Elektrikli Görc Muhabere-i Zıyaiye Aletleriyle Mezkûr Sistem Helyografların Usûl-i İstîmâli Hakkında Tarifname	Zıyaeddin	-	1333 (1917)
196	Emden	Helmut Von Moke	Şerefeddin	1332 (1916)
197	Emrâz-1 Etfâl	P. Despine- J. Picot	Nafiz Paşa	1306 (1889)
198	Emrâz-1 Hariciye	Danto	-	1327 (1911)
199	En Yeni Neşriyat-1 Askerîye Fihristi	-	-	1338 (1922)
200	Endaht Cedvelleri Neye Yarar	Eyüb	-	1334 (1918)
201	Endaht Tâlîmnâme-i Tezyilatı Zeyl 1-3	-	-	1310 (1892)
202	Endaht ve Tâlîm Meydanlarına Ait Mevad	-	-	1330
203	Erkân-1 Harbiye Mektebi Ders Programı	-	-	1325 (1909)
204	Erkân-1 Harbiye Mektebi Tedrisat Tâlîmatı	-	-	1335 (1919)
205	Erkân-1 Harbiye Muhtırası-1	-	-	1928
206	Erkân-1 Harbiye Vezâifi Notları	Ober	-	1328 (1912)
207	Erkân-1 Harbiye-i Umumiye Üçüncü Şubenin Vezâif ve Hidemât-1 Dâhiliyesi Hakkında Tâlîmat-1 Umumiye	Hüseyn Hüsnü Emir	-	1336 (1920)
208	Erzak Ambarlarına Dair Tâlîmatnâme	-	-	1329 (1913)
209	Eslaha ve Mühimmât Hakkında Lâhika	-	-	1330

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
210	Eslıha-ı Hafife Fiat Cedveli	-	-	1341 (1925)
211	Esnâ-yı Harp'te İstihkâmat-ı Dâ'ime	Kerameddin	-	1341
212	EV 243 A Tipinde Dört Lambalı Âlî Frekanslı Müşeddidelerin Ta'rifnâmesi	Reşid Zeki	-	1341
213	Felâket Seneleri	Ahmed Refik Altınay	-	1332
214	Fenni ve Amelî Orduda Ziraat	Mehmed Esad	-	1333 (1917)
215	Filistin Ricâtı	Vecihi	-	1337 (1921)
216	Fişenk Kovani Yüksüğü Tesellüm Şartname ve Fişenk Nikelli Kurşunu Yüksüğü Tesellüm Şartnamesi ve Mavzer Kapsülü Tesellüm Şartnamesi Türk Ordusu Silâh Rehberi'nin Sonunda	-	-	1341 (1925)
217	Fon Belov Ordu Gurubunun Sahra Acemi Etrafına Mahsus Depo Kıtaâtında Muharebe Tâlîm ve Terbiyesi İçin Muhtasar Mevad	Subhi	-	1333 (1917)
218	Fotografyanın Tatbikat-ı Sınaiyesi	Sadullah İzzet	-	-
219	Fransa ve Almanya'da Sahra İstihkâmının Tekâmül ve İnkişafı	Normand	Ali Galib	1339 (1923)
220	Fransız Cephe-i Harbinde İstihsâl Edilen Tecaribe Nazaran Taburun Şevki ve Muharebesi	-	Rıfat	1332 (1916)
221	Fransız Karargâh-ı Umumisinin 16 Nisan 1915 Tarihli Mahrem Emirnamesi	-	-	1332 (1916)
222	Fransız Ordusu	-	-	1341 (1925)
223	Fransız Ordusu İçin Kıtaât-ı Cesimenin Tabiyece İstihdamları Hakkında Muvakkat Tâlîmatnâme	Mehmed Nihad	-	1339 (1923)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
224	Fransız Piyadesinin Usûl-i Muharebesi	-	-	1340 (1924)
225	Fransız Sefer Planı ve Harbin İlk Ayı	Laterzac	Mehmed Nihad Bursalı	1341 (1925)
226	Fransız Tank Tâlîmatnâmesi	-	-	1339 (1923)
227	Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı	Kadri	-	1341
228	Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı	Andrea	-	-
229	Frengide Şifay-ı Kat'i İçin Rehber-i Tedavi	Server Kâmil Dr.	-	1338 (1922)
230	Frobel	Darüşşafaka Müdür Muavini Nafi Atıf	-	1330
231	FUTBOL Yalnız Başına ve Takımla Çalışma Usûlleri Futbolun Tabliyesi ve İdmanı	Ali Sami (Yen)	-	1927
232	Futbol Kavaid-i Umumisi Hakem Rehberi	-	Hamdi Emin (Çap)	1340 (1924)
233	Garb Ordusu Harekâtı	Bekir Sıdkı	-	1331
234	Gaz Muhaberâtı ve Ona Karşı Vesait-i Tahaffuziye	-	Faik	1339 (1923)
235	Gaz Muharebe ve Müdafaa Nizamnâmesi	-	-	1333 (1917)
236	Gaz Muharebesi	Ahmed Sedad	-	1337 (1921)
237	Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Tâlîmat Neferata Mahsustur	-	-	1332 (1916)
238	Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Tâlîmat Zâbitâna Mahsus	-	-	1332 (1916)
239	Gaz muharebesi ve Gazleaden Korunma Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1333 (1917)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
240	Gazilere Armağan	İzmirli, İsmail Hakkı	-	1333
241	Gece Hareket ve Muharebeleri	Baki Bey Başkanlığında Heyet	-	1927
242	Gelibolu Şibih Ceziresinde Düşmanın Kullandığı Muhtelif ül-Cins Torpil ve Bombaları Hakkında Malumat ve Bunlara Karşı Tedabir-i Tahaffuziye	-	-	1332 (1916)
243	Genç Dernekleri Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve Tâlîmatnâme	-	-	1332 (1916)
244	Gizleme Hakkında Mufassal Rapor	Hüseyin Rahmi	-	1927
245	Gizleme Tâlîmnâmesi 2	-	-	1926
246	Gizli Kuvvetler	Nicolai	Mehmed Nihad	1341 (1925)
247	Güç Derneğinin Kılığı	-	-	1330 (1914)
248	Güç Dernekleri Hakkında Nizamnâme	-	-	1330 (1914)
249	Güç Dernekleri Hakkında Nizamnâme	-	-	1330 (1914)
250	Güç Derneklerinin Programı	-	-	1330 (1914)
251	Gülhane Tababet-i Askerîye Tatbikat Mekteb ve Seririyatı 15 Temmuz 1924-15 Temmuz 1925	-	-	1926
252	Hakemlerin Hidemât ve Vezâifine Dair Tâlîmat	-	-	1326 (1910)
253	Hâl-i Seferide Bulunan Ordularda Mecruhın ve Hastagânın Islah-ı Ahvali İçin 6 Temmuz 1906 Tarihinde Cenevre'de Tanzim ve İmza Olunan Mukavelenamenin Suretidir	-	-	1326 (1910)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
254	Harp Ceridesinin Suret-i Tanzim ve Tahririne Dair Tâlîmatnâme	-	-	1325 (1909)
255	Harp Oyunlarında Nazar-i Dikkate Alınacak Esaslara Dair Tâlîmatnâme 2. Baskı			1926
256	Harpte Fransız İstihbarat Şubesinin Dahili Faaliyeti	S.Pake	-	1341
257	Harpte Tâlîm ve Terbiye	-	-	1337 (1921)
258	Harb-i Hazır Neticesine Göre Zaman-ı Hazır Süvarisi Hakkında Mutalaât	Brandt	Sami Sabit Paşa	1341 (1925)
259	Harb-i Umumi Tarihi I. Cilt- Kısım 2	Hermann	Mehmed Nihad	1334 (1918)
260	Harb-i Umumide İtalya Ordusunun Teşkilât ve Tensîkat-ı Cedidesi	Ali Rıza Muin	-	1333 (1917)
261	Harb-i Umumide Seddülbahir Cenub Gurubu Muharebatı	Nihad	-	1336 (1920)
262	Harbiye Nezâreti Harîta Dâiresi Talîmâtname.	-	-	1334
263	Harbiye Nezaretine Merbut Osmanlı Güç Dernekleri Tâlîmatı	-	-	1330 (1914)
264	Harcırah Kanunnâmesi 3. Baskı	-	-	1330 (1914)
265	Harekât-ı Harbiyeyi Takibe Mezun Harp Muhabirleri Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1330 (1914)
266	Hareket Harbinde Tabiye Vazifeleri ve Hâlleri	Von Cochenhausen	-	1927
267	Harita ve Krokiler	-	-	-
268	Harp Madalyasına Mahsus Nizamname	-	-	1331
269	Hastahanelere Mahsus Muvakkat Tâlîmatname	-	-	1335 (1919)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
270	Haşiye-i Asam Ali el Tasdîkât	Ömer b. Ali el-Esberi	-	1259
271	Hâşiyetü İsâm Ale't-Tasdîkât	İsâmüddin İsferyînî, Ebû İshak İsâmüddin İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferyînî	-	1269
272	Hava Harbinin Sevkü'l-Ceyş ve Ta'biyesi	Oliver Stewart	Ahmed Şevket Dragmanlı	1928
273	Hava Kıtaları Tâlîmnâmesi H.Ta. 1 Müsvedde Hâlinde A. Umumî Maddeler B. Uçuş Tâlîm ve Terbiyesi	-	-	1927
274	Hayatım Alman Orduları Erkân-ı Harbiye Reisi Feld Mareşal Von Hindenburg'un Hatırâtı	-	Tahsin İsmail	1341 (1925)
275	Hayvanâtın Bakımları Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1333 (1917)
276	Hazarda Hidemât-ı Sıhhiye Askerî Hastahanelerinde Hidemât-ı Sıhhiye Hakkında Muvakkat Nizamnâme	-	-	1335 (1919)
277	Hediye Büyük Ordularımızın Sevgili Neferlerine	Ahmed Nedim	-	1331 (1915)
278	Helyosta Tarifname ve Tâlîmnâmesi	-	-	1325 (1909)
279	Hendese-i Resmîye	Ahmed Ziya (Akbulut)	-	1337 (1921)
280	Her Sınıf İçin Arabacılık Tâlîmatnâmesi	-	-	1927
281	Her Sınıfa Mahsus Filama ile Muhabere Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1928
282	Her Sınıfa Mahsus İdman Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1926

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
283	Her Sınıfa Mahsus İdman Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 2. Baskı	-	-	1928
284	Her Sınıfa Mahsus Tüfek, Filinta, Tabanca ve Hafif Makineli Tüfek Atış Tâlîmnâmesi I-II Müsvedde Hâlinde	-	-	1926
285	Her Sınıfa Mahsus Tüfek, Filinta, Tabanca ve Hafif Makineli Tüfek Atış Tâlîmnâmesi İçin Yapışdırma Kâğıtları Defteri	-	-	1927
286	Her Zâbit Topculukdan Ne Bilmelidir	Halil Kemal	-	1928
287	Hesâb Tahlîlî Kitâb-ı Evvel: Hesâb-ı Tefâzulî	Aram Mergosyan	-	1304
288	Heyet-i İhtiyariye	Mehmed Şükri	-	1332 (1916)
289	Hıfz-ı Sıhhat-i Etfâl	İbrahim Cemal	-	1305 (1888)
290	Hidemât-ı Dahiliye Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1326 (1908)
291	Hidemât-ı Dahiliye Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde 2. Baskı	-	-	1333 (1917)
292	Hidemât-ı Seferiye Kanunnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1325 (1909)
293	Hidemât-ı Seferiye Kanunnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1329 (1913)
294	Hidemât-ı Seferiye Kanunnâmesi Müsvedde Hâlinde (Tamamlanmıyor)	-	-	1335 (1919)
295	Hidemât-ı Sıhhiyede Harp Tecrübeleri	Osman Şevki	-	1338 (1922)
296	Hidemât-ı Askerîye Kabiliyet-i Bedeniye Muayenesine Ait Tâlîmat	-	-	1330 (1914)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
297	Hidemât-ı Askerîyeye Kabilyet-i Bedeniye Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1326 (1910)
298	Hilâlin Gölgesinde	Yakub Kadri	-	1332
299	Hilâlin Gölgesinde ¹⁷ Çanakale-Kût Ül-Amare Zafer Destanı	Yahya Saim (Ozanoğlu)	-	1332 (1916)
300	Hindistan'dan İran ve Rus Arazisine Seyahat Edeceklere Mahsus Kılavuz Notlarıdır. Pasaportlara Ait Malumat-ı Umumiyeyi de İhtiva Eder	-	-	1332 (1916)
301	Hoçkis Makineli Tüfekleri Tarifnamesi	Refik	-	1926
302	Hukuk-i Esâsiye	-	-	1340
303	Huzur-ı Padişâhide İcra Olunacak Resm-i Geçitlere Dair Tâlîmat	-	-	1327 (1911)
304	Hücum Tâlîm ve Terbiyesi	-	Ahmed Sedad	1337 (1921)
305	Irak Seferi 1914-1918 Resmi Vesaike Müstenid Büyük Harp Tarihi	F. J. Moberly	Cemâl	1928
306	Irak Seferim	Charles V. F. Tovvnsend	Tarih-i Askerî Encümeni	1337 (1921)
307	Irak'a Dair Muharebe Notları	-	Hüsameddin	1333 (1917)
308	İaşe-i Umumiye Kararnamesi ve Suret-i Tatbikiyesini Müşir Tâlîmatnâme	-	-	1333 (1917)
309	İdare Nizamnâmesinin Münakaşa Faslı	-	-	1326 (1910)

¹⁷ Aynı eser farklı bir yazarla listede mevcut.

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
310	İdare-i Askerîye Binek Otomobilleri Tâlîmnâmesi	-	-	1331 (1915)
311	İdare-i Askerîye Nizamnâmesi 3. Baskı	-	-	1333 (1917)
312	İdare-i Harp ve Siyâset	Erich Lüdendorf	-	1341
313	İdman Tâlîmnâmesi	-	-	1326 (1910)
314	İhraç İskele ve İstasyonlarına Çıkarılacak Eşya ve Mühimmatın Mahallerine Suret-i Sevk ve İsaline ve Mazbatalarının Celbine Dair Tâlîmatnâmedir	-	-	1327 (1911)
315	İhtiraklı Tapalı Saplı El Humbaraları	-	-	1335 (1919)
316	İhtiyat Zâbit Namzedlerine Mahsus Tâlîmatnâme	-	-	1332 (1916)
317	İhtiyat Zâbitânı Kanunu	-	-	1329 (1913)
318	İkâzu'l-İhvân li-Desâ'isi'l-A'dâ'i vemâ Yektazîhi Hâlû'z-Zaman	Tunus Kadısı Şeyh Ebu'l-Fidâ' İsmail es-Safâiyihî et-Tûnisî ez-Zeytûnî,	-	1331
319	İki Lambalı Alçak Frekanslı Evn 285 df Telefungen Müşeddidesinin Suret-i İstîmâli	Reşid Zeki	-	1341 (1925)
320	İktisad Tarihi	J.Conrad	-	1339-1923
321	İlm-i Emraz-ı Dahiliye-i Hayvanât-ı Ehliye	Samuel Abravanel	-	1333 (1917)
322	İlm-i Teşrih-i Tatbiki-i Hayvanât-ı Ehliye Birinci Cilt	Ahmed Hamdi	-	1332 (1916)
323	İltihâb-ı Ukadât-ı Lenfaiyye-i Dereniye ve Tedavi-i Şuaâ	Şevki	-	1335 (1919)
324	İndehat Tâlîmnâmesi (Tüfek, Filinta, Hafif Makinalı Tüfek ve Tabanca)	Hamdi Mustafa	-	1339

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
325	İngiliz Ordusu Alâmet-i Farikaları	-	-	1331 (1915)
326	İngiliz Ordusu Sahra ve Seferiye Hidemâtı Nizamnâmesi	-	Hüsameddin	1333 (1917)
327	İngiliz Seferi Hizmet Tâlîmnâmesi 1924 2. Cilt-Harekât	-	Mehmed Cemâl	1927
328	İngiliz Usûl-i Harbi	-	-	1334 (1918)
329	İngiliz-Mısır Kuvve-i Seferiyasının İleri Harekâtı	P. Gordon	Âdil	1926
330	İngiltere Erkân-ı Harbiyesinin Vakt-i Harpteki Vezâifnamesi	-	Rahmi	1332 (1916)
331	Irak ve Suriye Ordusu	-	-	1341 (1925)
332	İran	Lord G. N. Curzon	-	1927
333	İran Hakkında Medhal	-	-	1334 (1918)
334	İran Hududunun Tahdidine Medar Olan Defter-i Hakani Kaydından İstinsah Edilmiş Defterler	Cevdet	-	1327 (1910)
335	İran Ordusu Tarihçesi	-	-	1326 (1910)
336	İran Tarihi Harb-i Umumide İran	General Percy Sykes	Mehmed Cemâl	1341 (1925)
337	İran ve Ordusu	Hüsameddin (Tugaç)	-	1927
338	İran'a Dair Askerî Raporlar Birinci Cilt Not: Mahrem İşaretlidir	-	-	1332 (1916)
339	İran'da İngilizler	Emile Lvzvr	Ömer Halis Bıyıklı Oğullarından (Bıyıktaş)	1928
340	İranlılar İran'ın Etnoğrafî Vaziyeti, Akvam ve Kabailî	K. Smirnof	Nazmi	1928

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
341	İrkâb Zâbitinin Vezâifi Hakkında Tâlîmat	-	-	1334 (1918)
342	İrtibat ve İntikal Kutuları Tarifnamesi	Cemal	-	1341
343	İrtibat ve İntikal Kutuları Tarifnamesi	-	Cemâl	1341 (1925)
344	İslâhiye-Bahçe-Osmâniye Mıntıkası Gâvur Dağı Akşamı Mıntıkası Maraş-Elbistan ve Maraş-Göksün İstikametleri Hakkında Risale	-	-	1341 (1925)
345	İstihkâm ve Mühendis Muharebe Vesaiti	-	Ali Galib	1339 (1923)
346	İstiklâl Harbi Sıhî Raporu [336-337-338 Mudanya Mütarekesine Kadar]	-	-	1341 (1925)
347	İstikşaf Grupları	Miralay Lvar	-	1341
348	İşaret Flamalarıyla Muhabere Tâlîmnâmesi	-	-	1325 (1909)
349	İtalya Ordusu	-	-	1331 (1915)
350	İttihad-ı Kuvva: Marş. Askerî Musiki Bandoları Notası. No.4	Alber Belger	-	1332
351	İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Makamât-1 Askerîyeden Mevrud Raporlar (1. Kitap) İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mûteallik Olarak Makamât-1 Askerîyeden Mevrud Raporlar (3 kısım)	-	-	1335 (1919)
352	İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Makamât-1 Askerîyeden Mevrud Raporlar (3. Kitap) İzmir, Aydın ve Ayvalık Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamât-1 Askerîyenin Cem' Ettiği Vesaik	-	-	1335 (1919)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
353	Jandarma Efrâdının Kayd ü Kabulüne ve Terakkilerine Dair Tâlîmatnâme	-	-	1327 (1911)
354	Jandarma Elbise Nizamnâmesi	-	-	1327 (1911)
355	Jandarma Hesâb Memurlarının Suret-i Kabul ve İstihdam ve Terfilerine Dair Nizamnâmedir	-	-	1330 (1914)
356	Jandarma Nizamnâme-i Hümâyunu	-	-	1319 (1901)
357	Jandarma Nizamnâme-i Hümâyunu	-	-	1320 (1902)
358	Jandarma Nizamnâme-i Hümâyunu	-	-	1324 (1908)
359	Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Nizamnâme	-	-	1332 (1916)
360	Kadro Tatbikat ve Seyahatleri ve Erkân-ı Harbiye Seyahatleri Tâlîmatnâmesi KA.T.Seya. 22	-	-	1341 (1925)
361	Kadro Tatbikat ve Seyahatlerinin Suret-i Tertib ve İdaresi Hakkında Amelî ve Nazari Muhtıra	Mehmed Nihad Bursalı	-	1341 (1925)
362	Kafkas Kılavuzu	Sergey İnisimov	Sadık	1926
363	Kafkasya ve Asya-ı Vusta ve Türkistan Vilayetleri Buhara ve Hiva Hanlıkları	-	-	1334
364	Kafkasya ve Türkistan	-	Nazmi	1334
365	Kaidesi 1,25 Metrelik Telemetre Tarifîyle Suret-i İstîmâli	-	-	1334 (1918)
366	Kale Muharebatı Hakkında Tâlîmatnâme Müsvedde Hâlinde	-	-	1327 (1911)
367	Kale Topçu Efrâdına Mahsus Muhtıra	Yakub-Mehmed Fuad	-	1312 (1894)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
368	Kan (Cannes) Birinci Cilt	Alfred Von Schieffen	Hasan Cemil	1327 (1911)
369	Kan (Cannes) İkinci Cilt	Alfred Von Schieffen	Mehmed Nihad	1341 (1925)
370	Kan Eserine Ait Krokiler	-	Hasan Cemil	1328 (1912)
371	Kar Ayak Kızaklı Kıtaâtın Sevk ve İdaresine Mahsus Tâlîmatnâme Müsvedde Hâlinde	-	-	1333 (1917)
372	Karadeniz Rus Sevâhili	-	-	1331 (1915)
373	Karayolları Rehberi	-	-	1340 (1924)
374	Karayolları Rehberi Zeyli	-	-	1341 (1925)
375	Kaside-i Askerîye	Ali Ekrem (Bolayır)	-	1324 (1908)
376	Kastamonu Vilayeti Haritasıdır	-	-	1338
377	Kaya Gibi Metin: Marş: Askerî Musiki Bandoları Notası. No.2	Fritz Rektenvald	-	1332
378	Kırmızı Fesler	Ali Ekrem Kemal zade (Bolayır)	-	1324 (1908)
379	Kıta Mesaha Hidemâtı Müsvedde Hâlinde 1. Cilt	-	-	1927
380	Kıtaât, Müessesat ve Devair-i Askerîye Usûl-i Muhasebe ve Muamelât-ı Hesâbiyesine Dair Tâlîmatnâmeler 1-4	-	-	1340 (1924)
381	Kıtaât-ı Askerîye Nezdinde Hasbe'l-icab Bulunacak Hayvanât-ı Bakariye ve Ağnam ve Develere Tedirilmesi Lazım Gelen Ağdiye Mikdarına Dair Nizamnâmedir	-	-	1328 (1912)
382	Kıtaât-ı Askerîyenin Tâlîm ve Terbiye Muayenelerinin İcrasına Mahsus Tâlîmat ile Muayenelerin Suret-i İcrasına Dair Misalleri Havi Zeyldir	-	-	1326 (1910)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
383	Kıtaât-ı Havaiyeden Piyade Tayyareleri ve Piyade Balonları	Mehmed Şakir bin Feyzullah	-	1335 (1919)
384	Kıtaâta Müstahdem Esnâf-ı Askeriyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve Nizamnâme.	-	-	1331
385	Kıyafet-i Askerîye Kararnamesi	-	-	1340 (1924)
386	Kızıl Ordu ve Baltık Cumhuriyetleri Estonya, Litvanya, Letonya Orduları 2. Kısım	Tahsin İsmail	-	1339 (1923)
387	Kıçner ve Harp	Sir Georges Arthur	Sabit	1926
388	Kolordu ve Redif Müfettişlikleri ve Nizamiye ve Redif Fırkaları İdare Heyetlerinin Vezâifini Müşir Nizamnâme Müsvedde Hâlinde	-	-	1323 (1910)
389	Kolordularla Fırkalar ve Kilâ' Erkân-i Harbiyesinin Vezâif-Umumiye ve Müşterekeleri Hakkında Tâlîmat	-	-	1327 (1911)
390	Köprücülük Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde Kısım: 1-Nehirler Etrafında Muharebe 2-Çabuk Köprüler 3-Yardımcı Köprüler 4-Yardımcı Ağır Köprüler	-	-	1928
391	Krokilerde Kullanılacak İşaretler	-	-	1928
392	Kudüs-i Şerif ve Civarıyla Kudüs Tahkimatını Gösterir Haritadır	-	-	1337
393	Kumanda Kitabı	-	Hamdi Mustafa Mirgünlü	1334 (1918)
394	Kuva-yı Havaiye Rehberi	Muzaffer	-	1926

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
395	Kuvve-i Umumiyeler Hakkında Tâlîmat	-	-	1333 (1917)
396	Küçük Çaplı Mavzer Tüfenkleri	Mehmed Şevket	-	1311
397	Küçük Zâbit İhtiyat Mekâtibi Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1334 (1918)
398	Küçük Zâbit Mektebi ve Küçük Zâbit İbtidai Mektebi Nizamnâmesi	-	-	1326 (1910)
399	Küçük Zâbit Mektebi ve Küçük Zâbit İbtidai Mektebi Nizamnâmesi	-	-	1327 (1911)
400	Lehistan, Romanya ve Bulgaristan Orduları	Tahsin İsmail-A. Süleyman	-	1339 (1923)
401	Leyli Eytam İbtidai Askerî Mekâtibi Hakkında Tâlîmat-1 Muvakkate	-	-	1335 (1919)
402	Litvanya ve Korland da Alman Süvarisi	Von Pozek	Sami Sabit Paşa	1926
403	Liyej ve Namur Kalelerinin Sureti Zapti	-	Mehmed Nihad	1334 (1918)
404	Mahfil: İlmî, Edebî, İçtimâî ve Şimdilik Şehrî Mecmuadır	-	-	1338
405	Makamât ve Kitaât-î Askerîye Muamelât-1 Tahririyesine Dair Tâlîmat	-	-	1331 (1915)
406	Makasçı, Manevracı ve Baskıcılar Tâlîmatnâmesi	-	-	1328
407	Makineli Tüfek Ateşleri ve Ateş Kumandaları	-	Ömer Cemâl	1335 (1919)
408	Makineli Tüfek Bölüklerine Mahsus Endaht Nizamnâmesi	-	-	1325 (1909)
409	Makineli Tüfek Bölüklerine Mahsus Endaht Nizamnâmesi	-	-	1337 (1921)
410	Makineli Tüfenk Kitaâtının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek	-	-	1333 (1917)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
	Malzemesinin Suret-i İstîmâli Nokta-i Nazarından Tâlîm ve Terbiyesi Hakkında Mütalaât			
411	Makineli Tüfenkler İçin Tayyare Nişan Tertibatının Kullanılmasına Dair Tâlîmat	-	-	1927
412	Makineli Tüfenklerde İstîmâl Olunan Nişan Kontrol Aletleri ve Tarama ve Kerte Tâlîmleri ve Kerte Levhaları ve Oda Cebhanesinden Suret-i İstifade	Ömer Cemâl	-	1334 (1918)
413	Makineli Tüfenklerle Usûl-i Endaht	Krkşmar	Emin Fuad Timur Zade	1335 (1919)
414	Maksim Makineli Tüfenginin İnkıta'ları ve Suret-i İzalesi	Ahmed Tevfik	-	1337 (1921)
415	Malulin-i Guzata Muavenet Heyet-i Merkeziyesi Tâlîmatnâme-i Dahilisi	-	-	1335 (1919)
416	Manevralarda Jandarma Vezâifi Hakkında Tâlîmat	-	-	1327 (1911)
417	Manevraların Suret-i İcrasına Dair Tâlîmat-ı Muvakkate	-	-	1330 (1914)
418	Manga	Von Liliyen Ştren	-	1338 (1922)
419	Manyeto	Salahaddin	-	1337 (1921)
420	Marş-ı Sultani	Guiseppe Donizetti	-	1333
421	Matbaa-i Askerîye Kitap Fihristi	-	-	1341 (1925)
422	Matbaa-i Askeriyye Hakkında Tâ'limât-nâme	Ahmed İzzet		1334
423	Matbaa-i Askeriyye Hakkında Tâ'limât-nâme	Zıyaeddin		1337
424	Mecmûa-i Fünûn-i Askerîye	-	-	1326
425	Mecmûa-ı Askerî Tarih Kısmı	Alâaddin	-	1926

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
426	Mecmûa-i Askerîye Tarih Kısmı	-	-	1927
427	Mecmûa-i Askerîye Tarih Kısmı (Umdetü'l-Hakaik II)	-	-	1928
428	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 3, 5, 6, 7, 8, 9)	-	-	1335
429	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 12, 13, 14)	Erkân-ı Harbiye Umûmiyesi	-	1336
430	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 20-24 Ortak Sayı)	-	-	1337
431	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 37, 42)	-	-	1338
432	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 50, 51)	-	-	1339
433	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 53, 54, 55)	-	-	1340
434	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 58, 59)	-	-	1341
435	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 60, 61, 62, 63)	-	-	1926
436	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 65, 67)	-	-	1927
437	Mecmûa-i Askeriyye (Sayı 68, 69, 70)	-	-	1928
438	Mekkâri Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1330 (1914)
439	Mekteb-i Âli-i Askerî Tedrisat Tâlîmatı No. 1	-	-	1339 (1923)
440	Memâlik-i Ecnebiyyeye Tahsîle Gidecek Zâbitâna Âit Talîmât.	-	-	1327
441	Memâlik-i Harreye Sevk Olunacak Efrâd Hakkında İttihâz Edilecek Tedabir-i Sıhhiyyeye Dair Tâlîmat	-	-	1326 (1910)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
442	Memâlik-i Mahrusa-i Şâhâne Ehalisinden Mükellefiyet-i Askerîyeye Dahil Olupda Nizamen Kısım-ı Sânde Kalacak Olan Efrâddan Haftada Bir Gün Tâlîm ile Mükellef Olanlara Mahsus Nizamnâmedir	-	-	1306 (1889)
443	Memâlik-i Osmâniye ve Karadağ Hududu	-	-	1307 (1890)
444	Memurîn-i Mülkiye ve Mâliyenin Seferberlikteki Vezâifini Mübin Tâlîmatın Beşinci Maddesine İlave	-	-	1327
445	Menzil Hidemâtı Nizamnâmesi Proje hâlinde	-	-	1327 (1911)
446	Memurîn-i Mülkiye ve Mâliyenin Seferberlik Esnasındaki Vezâifini Mübeyyin Tâlîmat	-	-	1327 (1911)
447	Mevad-ı Nariye ve İnfilâkiye Muhtırası	M. Azmi	-	1341 (1925)
448	Mevaiz ül-Cihad ved-Din li-Asâkir il-Müvahhidln Tashih Eden: Receb Vahyi	İzzet Elhac Hafız	-	1331 (1913)
449	Mevki-i Müstahkem ve Mevzi Muharebelerinde Muhabere Hututu ve Muhabere Merkezleri	-	Mehmed Ali	1341 (1925)
450	Mevzi Harbinde Müdafaa Def ve Tard	-	-	1337 (1921)
451	Mevzi İnşası Hakkında Kavaid-i Umumiye	İsmail Hakkı	-	1335 (1919)
452	Mevzi Muhaberatına Dair Tecrübeler	-	-	1332 (1916)
453	Mevzi Muharebatı	-	-	1334 (1918)
454	Mevzi Muharebatı Hakkında Sunûf-ı Muhtelifiye Mahsus Tâlîmatnâmelerden 2. Kısım- Vesait-ı Tenviriyeye	-	-	1332 (1916)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
455	Mevzi Muharebeleri Hakkında Sunûf-ı Muhtelifiye Mahsus Tâlîmatnâmeler I. Kısım Mevzi İnşası Mahremdir Kaydını Taşır.	-	-	1332 (1916)
456	Mevzi Muharebelerinde Düşman Taarruzlarını Tard Hakkında Kavaid-i Umumiye	İsmail Hakkı	-	1335 (1919)
457	Mısır ve Ordusu	Yusuf Rıza	-	1330 (1914)
458	Milli Ordu Zafer Marşı	Besteleyen: Mehmed Ali Feridun	-	1338 (1922)
459	Mir'at-ı Şikeste	Nureddin Semin	-	1336 (1920)
460	Mitralyöz Endaht Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1328 (1912)
461	Motor Amelî ve Nazarî Şoför Rehberi	Salahaddin	-	1338 (1922)
462	Muahede-i Sulhiyenin Mevad-ı Umumiyesini ve Hangi Devaire Ait Olduğunu Gösterir Hulasa Cedveli	-	-	1336 (1920)
463	Muayene ve İmtihan Nizamnâmesi 1. Kısım Seyyar Topçu Sınıfına Mahsus	-	-	1318 (1900)
464	Muhâberât-ı Kâle	Muhammed Emîn	-	-
465	Muhabere Tabiyesi ve Tatbikatı	Şemseddin	-	1926
466	Muhafaza-i Asayiş ve Emniyete Memur Kuvve-i Müsellahanın Suret-i Hareketlerine Dair Tâlîmatnâmedir	-	-	1326 (1910)
467	Muhafaza-i Asayiş ve Emniyete Memur Kuvve-i Müsellahanın Suret-i Hareketlerine Dair Tâlîmatnâmedir 3. Baskı	-	-	1327 (1911)
468	Muharebat-ı Berriye Kavânîn ve Adâta Müteallik Nizamnâme	-	-	1327 (1911)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
469	Muharebe	-	-	1327 (1911)
470	Muharebe Arabası, Tayyare, Topçuluk ve Zehirli Maddeler Hakkında Bilinmesi ve Efrâda Öğretilmesi Lâzım Gelen Malûmat	-	-	1927
471	Muharebe Gazileri ve Vesait ve Tedabir-i Tahaffuziye ile Gaz Hastalığının Mebhas ül-Emraz ve Tedavisi	Fuad Kâmil Muallim	-	1333 (1917)
472	Muharebe Gazlerinden Korunma Malzemesinin Hazar Vaktinde Muhafaza ve Bakımına Dair Tâlîmat Müsvedde Hâlinde	-	-	1927
473	Muharebe Gazlerinden Korunma Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1927
474	Muharebe Gazlerinden Korunma Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 2. Baskı	-	-	1928
475	Muharebe Gurubunun Muharebesi	M. Şoke	A. Yümni	1927
476	Muharebede Efrâd ve Zâbitânın Endaht, Emniyet ve Keşf Hidemâtına Ait Kavaid-i Ameliye	-	-	1328 (1912)
477	Muharebede Tabur	-	S. Niyazi	1926
478	Muhtasar Usûl-i Defteri 2. Baskı	-	Süleyman Asaf	1304 (1887)
479	Muhtasar Vezâif-i Fenn-i Baytariyye Nakliye Küçük Zâbit Mektebi Talebelerine Mahsus	Remzi	-	1334 (1918)
480	Muhtelif İrkâb ve İhraç İstasyon ve İskelelerinde Bulunacak Sevk Komisyonlarının Vezâifine Dair Tâlîmat Mahremdir Kaydını Taşır	-	-	1328 (1912)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
481	Muhtelif Sınıflar İçin Fennî Hizmetler Talîmnâmesi	-	-	1927
482	Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1926-1928
483	Mukavemet-i Ecsam ve Müvazenet-i Tersimiye 1. Cilt	(Mehmed) Fikri Muallim ve Mühendis	-	1338 (1922)
484	Musul-Şam: Ba İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişâhi Süleymaniye Cami-i Şerifi Civarında Kain Sarachane-i Amire İttisalinde Mukaddemce İnşasına Mübaşeret Olunarak Saye-i Umran-Vaye-i Hazret-i Mülûkanede Bu Kere İkmal Olunmuş Olan Matba-i Askerîyenin Dahilini İrae Eder Resmidir			1299
485	Musul-Van ve Musul-Haleb Seyahatleri	Yusuf Rıza	-	1331 (1915)
486	Muvakkat İngiliz Süvari Tâlîmnâmesi Muharebe Kısmı	-	Cemâl	1341 (1925)
487	Muzıka Bölükleri Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1327 (1911)
488	Mübareze Arabaları [Zırhlı Otomobiller ve Tanklar]	-	Necmeddin	1339 (1923)
489	Müdafaa Hakkında Konferans	-	-	1334 (1918)
490	Mükâfât İ'ânât-ı Nakdiye ve Tevdi'at Hakkında Lâhika	-	-	1330
491	Mükellefiyet-i Askerîye Kanun-i Muvakkati Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu	-	-	1332 (1914)
492	Mülkiyet Nehcinin Vehc-i Tekâmülü	Haşan Edib Serdengeçti Zade	-	1339 (1921)
493	Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ	Ahmed Remzi Akyürek	-	1336

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
494	Münakaşatın Tarzı İcrası ve Mukavelenamelerin Usül-i Tanzimi Hakkında Bazı Mütalâatı Havi Tâlîmatnâme	-	-	1340 (1924)
495	Müntahabat[dan] Ferahfeza Faslı	Tertib ve Tashih Eden: Kemeñeci Haşan Fehmi	-	-
496	Müntahabat[dan] Şevk Efza Faslı	Tertib ve Tashih Eden: Kemeñeci Haşan Fehmi	-	-
497	Müntefî ve Daimî Temevvücât ile Telsiz Telgraf ve Telefon	-	-	1341
498	Müttefikin ile Bulgaristan Arasında Mün'akid Nöyyi Muahedesinin Askerî Kısmı	-	-	1338 (1922)
499	Nakliye Tâlîmnâmesi	-	-	1331 (1915)
500	Nazarî ve Sinaî Elektrik Hakkında Amelî Dersler	M. Hardy	Şemsi	1928
501	Neşriyat-ı Askerîye Tâlîmatnâmesi	-	-	1339 (1923)
502	Nişancılık ve Tahmin-i Mesafe ile Binicilikde Akran ve Emsaline Tefevvuk Eden Piyade ve Süvari ve Topçu Efrâd ve Küçük Zâbitânına Mahsus Olmak Üzere Kabul Edilen Mükâfat Alâmetleri Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1328 (1912)
503	Numuneler ¹⁸	-	-	1330
504	Nümuneler (Osmanlı Güç Derneklerine Ait)	-	-	1330 (1914)
505	Ordu Marşı; Askerî Musiki Bandoları Notası. No.5	Hakkı Bey	-	1332

¹⁸ Aynı eser not eklenmiş haliyle listede mevcuttur.

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
506	Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabibleri ve Kıtaât Etibbası Vezâifine Dair Nizamnâme	-	-	1327 (1911)
507	Ordu Sunûf-ı Muhtelif Müfettişleri Vezâifi Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1339 (1923)
508	Ordu ve Donanmada Telsiz Telgraf Usûl-i Muhaberesine Dair Tâlîmatnâme	-	-	1340 (1924)
509	Orduda Ecnebi Dillerinin Öğrenilmesine Dair Tâlîmat	-	-	1926
510	Orduda Emrazı Sariye-i Hayvaniyeye Ait Zâbitâ-i Sıhhiye Tâlîmatnâmesi	-	-	1328 (1912)
511	Orduda İlim ve İrfan Teşkilâtı ve Gençliğin Askerliğe İhzarı Usûlleri	-	-	1339 (1923)
512	Orduda Taaruz Fikrinin Takviyesi	Hüseyin Hüsnü Emir	-	1341
513	Orduda Terfiat	-	-	1334 (1918)
514	Ordugâh İnşası Tâlîmnâmesi	-	-	1326 (1910)
515	Ordumuzda Terakki Umdeleri	Ahmed Sedad (Paşa)	-	1340 (1924)
516	Orduya Arzihâl	Mustafa Fevzi	-	1331 (1915)
517	Ordu-yı Hümâyün Hidemât-ı Sıhhiye-i Hazariye Nizamnâmesi Kısım: 1 Hidemât-ı Hazariye Teşkilât-ı Umumiyesi	-	-	1330 (1914)
518	Ordu-yı Hümâyunda Mehter Takımlarının Teşkiline Dair Tâlîmatnâme	-	-	1333 (1917)
519	Ordu-yı Hümâyunlar Topçu Müfettişlerinin Vezâif-i Esâsiyelerini Muhtevi Tâlîmatdır	-	-	1307? (1891)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
520	Ordu-yı Hümâyunun Muamelât [Muhaberat]-1 Tahririyesine Dair Tâlîmat Harbiye Dairesi Kavânîn Kısmı	-	-	1330 (1914)
521	Orman Hariklarına Karşı İttihâzı Lazım Gelen Tedâbire Dâ'ir	-	-	1333
522	Osmanlı Sahne-i Harplerinde Piyade Mevzilerinin İnşası Hakkında Nikat-ı Esâsiye	-	-	1333 (1917)
523	Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi Acentelerinin Salahiyet ve Vezâifine Mûteallik Tâlîmatnâmedir	-	-	1332 (1916)
524	Osmanlı Seyyar Matbahlarına (Mutfaklarına) Mahsus Tâlîmatnâmedir Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi	-	-	1332 (1916)
525	Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensub Hasta ve Mecruh Üseray-ı Harbiyenin Mübadelesine Dair Şerait	-	-	1334 (1918)
526	Otomobil Alet ve Muhtelif Parçalarının Türkçe İsimlerini Gösterir Tarifnamedir	-	-	1926
527	Otomobil Hidemâtı	-	-	1338 (1922)
528	Öküz Arabalı Kollara ve Cer Müfrezelerine Ait Tâlîmat	-	-	1332 (1916)
529	Piyade Bölüğünün Tâlîm ve Terbiyesi Hakkında Tâlîmat	-	-	1330 (1914)
530	Piyade Efrâd ve Kıtaâtının Tedris, Tâlîm ve Terbiyesine Ait Müfredatlı Program	-	-	1326 (1910)
531	Piyade Endaht Mektebinin Hidemât Programı	-	-	1327 (1911)
532	Piyade Endaht Tâlîmnâmesi	-	-	1337 (1921)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
533	Piyade Keşif Kolu	-	Hamdi Mustafa (Mîrgünlü)	1334 (1918)
534	Piyade Sınıfının Münfebid Tâlîm ve Terbiye Programı	Asım paşa	-	1926
535	Piyade Tâlîmnâmesi	-	-	1328 (1912)
536	Piyade Tâlîmnâmesi (1340 tarihli) Müsvedde Hâlinde	-	-	1340 (1924)
537	Piyade Tâlîmnâmesi (1926 tarihli) Müsvedde Hâlinde	-	-	1926
538	Piyade Tâlîmnâmesi (1926 tarihli) Müsvedde Hâlinde 2. Baskı	-	-	1926
539	Piyade Tâlîmnâmesinin Dördüncü Kısım Müsvedde Hâlinde	-	-	1328 (1912)
540	Piyade Tâlîmnâmesinin Dördüncü Kısım Müsvedde Hâlinde	-	-	1337 (1921)
541	Piyade Topçuluktan Ne Bilmelidir	Trekîye	Ahmed Cevad	1926
542	Piyade Zâbitân ve Küçük Zâbitânın Tâlîm ve Terbiyesi	-	-	1328
543	Piyadenin Muharebe Tâlîm ve Terbiyesi	Abdurrahman Nafiz	-	1341 (1925)
544	Piyadeye Mahsus Hidemât-1 Dahiliye Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde 2. Kısım	-	-	1327 (1911)
545	Piyadeye Mahsus Hidemât-1 Dahiliye Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde 2. Kısım	-	-	1332 (1916)
546	Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfenkle Mübareze Tâlîmnâmesi	-	-	1325 (1909)
547	Plevne Müdafaası	(Mahmud) Talat	-	1927

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
548	Projektör Tâlîmatnâmesi 1. Kısım: Projektörlerin Suret-i İstîmâli	-	-	1338 (1922)
549	Pusula ve Pusula ile Seyri Havaî Usûlleri	Tank Ali	-	1339 (1923)
550	Redif Debboyları Kanunnâme-i Hümâyunu	-	-	1302 (1886)
551	Rehnümâ-yı Kavâbil	Kâtibzâde, Mehmed Nuri el-Birgivî	-	1297
552	Resm-i Tazim Tâlîmatı	-	-	1928
553	Risalet ül-Besmele	Ahmed Nazif Naim Zade	-	1341 (1925)
554	Rubu Dairenin Esas ve Usûl-i Tersimi	Ahmed Ziya (Akbulut)		1339 (1921)
555	Rubu Dairenin Suret-i İstîmâli	Ahmed Ziya (Akbulut)		1339 (1921)
556	Rus Esaretinden Firar Eden 16. Hanower Dragon Alayı 21. Sahra Tayyare Bölüğü Rasitlerinden Mülazım Hertvolu ile Avusturya ve Macar 41. Erst Herzog Ojen Piyade Alayı Mülazımlarından Dr. Muzaffer Rays'ın Raporu	-	-	1334
557	Rus Kızıl Ordu ve Donanmasının Tensîki	-	-	1334 (1918)
558	Rus Muvakkat Süvari Tâlîmnâmesi	-	Sadık	1926
559	Rus Ordusunun Teşkilatı Seferiyesine ve Usûl-i İstihkâmiyesiyle Harbine Müteallik Malûmatı Mücmelayi Camidir	-	İhsan	1330 (1914)
560	Rus Tüfenklerine Mahsus Tarifname Esliha Tecrübe ve Muayene Heyeti	-	-	1334 (1918)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
561	Rus-Leh Seferi	-	Hüseyin Rahmi Babaeskili	1341 (1925)
562	Rusya'dan Mevsuk Malûmat	-	-	1334 (1918)
563	Rusya'yı Tanıyan Bir Zat Tarafından Rapor	-	-	1333 (1917)
564	Sabit ve Mütelharrik Elektrik Muhavvileleri, Elektrik Mesaha Aletleri	-	Reşid Zeki	1341 (1925)
565	Sahra İstihkâmatı Tâlîmnâmesi	-	-	1326 (1910)
566	Sahra İstihkâmatının Tekâmül ve İnkişafı	Ali Galib	-	1339 (1923)
567	Sahra Köprücülüğü Tâlîmnâmesi	-	-	1330 (1914)
568	Sahra Mevazının İnşası Hakkında Muhtıra	-	-	1332 (1916)
569	Sahra Şimendüfer İnşa ve İşletme Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1332 (1916)
570	Sahra Tahkimat Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1926-1927
571	Sahra Tahkimatı ve Hidemât-ı Fenniyesi	Rober Normand	Mahmud Beliğ	1341 (1925)
572	Sahra Tahkimatına Dair Tearib-i Harbiye	-	-	1331 (1915)
573	Sahra Topçu Endaht Tâlîmnâmesi	-	-	1310 (1892)
574	Sahra Topçu Endaht Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1334 (1918)
575	Sahra Topçu Endaht Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 2. Baskı	-	-	1339 (1923)
576	Sahra Topçu Endaht Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde Tayyare Endaht Kısmı	-	-	1336 (1920)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
577	Sahra Topçu Seri Ateşli Tâlîmnâmesi 5. Kısım Muayene Nizamları ve Resm-i Geçîdler, Resm-i Tâzimler	-	-	1326 (1910)
578	Sahra Topçu Tâlîmnâmesi	-	-	1312 (1894)
579	Sahra Topçu Tâlîmnâmesi Tâdilâtı Kısım: 4	-	-	1330 (1914)
580	Sahra Topçusu, Ağır Topçu, Dafi-i Tayyare Toplar, Bomba Topları	-	-	1337 (1921)
581	Sahra ve Ağır Sahra Bataryalarının Asrî Cer ve Nakil Vasıtalarıyla Teçhizine Dâir Tedkik Ve Mütâla'alar ve Zeyl	S. Niyâzi	-	1928
582	Salnâme-i Askerî 1308	-	-	1308
583	Salnâme-i Askerî 1326	-	-	1326
584	Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye 1313	-	-	1313
585	Sansür Tâlîmatnâmesi	-	-	1330 (1914)
586	Sa'y ve Tetebbu' (Edirne Matbaa)	-	-	-
587	Seferberlikte Cihet-i Askerîyece Vaziyet Edilecek Emvâl-i Gayr-ı Menkule Hakkında Kanun	-	-	1332 (1916)
588	Seferde Hidemât-ı Sıhhiye Nizamnâmesi	-	-	1326 (1910)
589	Seferde Zâbitân ve Efrâd Zayıatının Suret-i Kayd ve Tahkiki İçin Kitaât, Hastahaneler ve Ahz-i Asker Şubeleriyle Harbiye Nezareti Sıhhiye Merkez İstihbarat Kaleminin Vezâifine Dâir Tâlîmat	-	-	1332 (1916)
590	Seferi Karargâhlarda Hidemât-ı Erkân-ı Harbiye	Hüseyin Hüsnü Emir	-	1337 (1921)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
591	Seferiye Nizamnâmesi	-	-	1332 (1916)
592	Selman-ı Pâk Meydan Muharebesi Ktesifon ve Zeyli 9-19 Teşrin-i Sâni 1331 21 Teşrin-i Sani-1 Kânun-ı Evvel 1915	Mehmed Emin	-	1337 (1921)
593	Seri' Ateşli Cebel Topçu Tâlîmnâmesi 2. Kısım	-	-	1326 (1910)
594	Seri' Ateşli Sahra Topçu Tâlîmnâmesi 1. Kısım Yaya Tâlîm	-	-	1325 (1909)
595	Seri' Ateşli Sahra Topçu Tâlîmnâmesi 4. Kısım Muharebe	-	-	1330 (1914)
596	Seyyar Mutfakların Tabiye Nokta-i Nazarından Suret-i İstîmâli Hakkında Tâlîmat	-	-	1332 (1916)
597	Seyyar Topçu Tâlîmnâmelerine Zeyl	-	-	1326 (1910)
598	Sıcak Hava Cereyanıyla Tathir Fırını	-	-	1332
599	Sıhhiye Hidemâtı	V. Hofman	Hüseyin Hüsnü Emir	1337 (1921)
600	Sıhhiye Zâbitânı Hidemât Çantası	Hüseyin Hüsnü Emir	-	1336 (1920)
601	Simârü'l-Esmâr (Terceme-i Kelîle ve Dimne)	Alâaddin Ali Çelebi b. Sâlih el-Vâsi'î el-Filibevî	-	1256
602	Sis Ta'biyesi	Vural	-	1341
603	Sorde Süvari Kolordusunun Vakayi-i Tarihiyesi	Bvşeri	Sami Sabit Paşa (Karaman)	1341 (1925)
604	Suların Tasfiyesi Hakkında Tâlîmat	-	-	1327 (1911)
605	Sulb Müvellid Ül-Humuza ve Müvellid Ül-Humuza Müvellidi	-	-	1335 (1919)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
606	Sunûf-1 Merbutanın Sevk ve İdare ve Muharebesi	-	-	1338 (1922)
607	Sunûf-1 Muhabere Katod Lambaları	-	Reşid Zeki	1341 (1925)
608	Sunûf-1 Muhtelif Kıtaâtı Beynindeki İrtibata Ait 28 Kânun-ı Evvel 1917 Tarihli Tâlîmatnâme	-	Necmeddin	1338 (1922)
609	Sunûf-1 Muhtelif Tâlîmnâmeleri Miftahı Matbaa-i Askerîye Marifetiyle Neşr Olunan Muharebe Namındaki Mecmuaya Mahsustur	-	-	1327 (1911)
610	Sunûf-1 Muhtelifenin Kâffesi Hakkında Mer'î Tüfenk, Filinta ve Hafif Makineli Tüfenk ve 0.8 Modeli Tabanca, 18 Modeli Makineli Tabanca Endaht Tâlîmatnâmeler	-	Hamdi Mustafa (Mirgünlü)	1339 (1923)
611	Süleyman Paşa Muhakemesi 1293 Osmanlı-Rus Muharebesinden	-	-	1928
612	Süleyman Paşa Ordusunun Balkandaki Harekâtı 1293-1294 Osmanlı Rus Harbinin Plevne'nin Sukutundan Sonraki Netice-i Kat'îye Devresinde	Ali Fuad	-	1340 (1924)
613	Süvari Binicilik ve Tatbikat Mektebi Vezâifi ve Hidemât-ı Dâhiliyesine Dair Tâlîmatnâme	-	-	1340 (1924)
614	Süvari Bölüğünün Tâlîm ve Terbiyesi Hakkında Tâlîmat	-	-	1330 (1914)
615	Süvari Endaht Tâlîmnâmesi	-	-	1326 (1910)
616	Süvari Endaht Tâlîmnâmesi	-	-	1331 (1915)
617	Süvari Hidemât-ı Fenniye Tâlîmnâmesi Tahrib Kısmı	-	-	1326 (1910)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
618	Süvari Muharebe Meseleleri	Brandt	Sami Sabit Paşa (Karaman)	1341 (1925)
619	Süvari Sınıfına Mahsus Edvar-ı Tâlîmiye ile Bu Devirlerde Tâlîm ve Terbiye ve Tedrisin Suret-i Cereyanını ve Muayenelerin Usûl-i İcrasını ve Zâbitâna Ait Vezâifi Havi Programdır	-	-	1327 (1911)
620	Süvari Sınıfının Münferid Tâlîm ve Terbiye Programı	Süvari Müfettişliği	-	1927
621	Süvari Tâlîmi Nizamnâmesi	-	-	1328 (1912)
622	Süvari Tâlîmnâmesi 1. Cilt	-	-	1308 (1891)
623	Süvari Tâlîmnâmesi 2. Cilt	-	-	1308 (1891)
624	Süvari Tâlîmnâmesi	-	-	1315 (1897)
625	Süvari Tâlîmnâmesi	-	-	1325 (1909)
626	Süvari Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1341 (1925)
627	Süvariyanaya Mahsus Silah Tâlîmnâmesi	-	-	1315 (1897)
628	Şakuli Telemetrenin Tarifnamesiyle Usûl-i İstîmâli	-	-	1333 (1917)
629	Şark Cephesi Alman Cenub Ordusu Kumandanı Graf Von Bvtmer Tarafından Kıtaâta Tamimen Tebliğ Olunan Bazı Evamir Tercümeleri	-	-	1332 (1916)
630	Şark Şehit Yavruları Tarafından Verilen Müsamerelelerin Marş ve Şarkılı İbretleri	-	-	1339 (1923)
631	Şehitler Sırtı Destanı	Ömer İbrahim Oğlu	-	1332 (1916)
632	Şerhu'l-Kebâ'ir	İsmail Hakkı Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa el-Bursevî el-Celvetî	-	1257

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
633	Şınayder Fabrikası Mamulâtı 7.5 Santimetrelik Yunan Cebel Toplarına Mahsus Tarifname	-	-	1340 (1924)
634	Şimendüfer Hareket Bölüklerinin Acemi Efrâdına Mahsus Risaledir	-	-	1326 (1910)
635	Şimendüfer Kıtaâtı Tarafından Tesis Olunacak Geniş Demiryol Hututunun Kısım-i Tahtani İnşaatına Mahsus Muhtıra	-	-	1329 (1913)
636	Şimendüferlerde Telefon Hidemâtı Nizamnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1338 (1917)
637	Şüheda ve Saire Evlâdının Leylî Mekâtib-i İdadiye-i Askerîyeye Kayd ve Kabulü Hakkında Nizamnâmedir	-	-	1331 (1915)
638	Şüheda Vesaire Evlâdının Leylî Mekâtib-i İdadiyye-i Askeriyyeye Kaydü Kabulü Hakkında 20 Zilkade Sene 1333 ve 16 Eylül Sene 1331 Tarihli Nizamnâmenin Birinci Maddesini Muaddel Nizamnâmedir	-	-	1331 (1915)
639	Şvarçloze Makineli Tüfenginin Tertibatıyla Suret-i İstîmâline Dair Tarifname	-	-	1332 (1916)
640	Taarruz Hakkında Konferans	-	-	1334 (1918)
641	Taarruz ve Müdafaada Manganın Sevk ve İdaresi	-	Cemâl	1341 (1925)
642	Tabiiyet-i Osmâniye Kanunnâme-i Hümâyununun Altıncı Maddesi Sureti	-	-	1333 (1917)
643	Tabiye Efkârının Tekâmülü	Lucas	Mehmed Sami	1926
644	Tahrib Tâlîmnâmesi (Haziran 1927 Tarihli) Müsvedde Hâlinde	-	-	1927

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
645	Tahrib Danelerinin İhtirakli Tapa ile ve Ağır Toplarla Endahtinde Nazar-ı Dikkate Alınması Lâzım Gelen Hususat	-	-	1333 (1917)
646	Tahrib Tâlîmnâmesi	-	-	1326 (1910)
647	Takımın Muharebesi	Abdurrahman Nafiz Paşa	-	1928
648	Takvim-i Sâl 11 Receb 1339-22 Receb 1340	Hüseyin Hilmi Münecim Baş	-	1339 (1921)
649	Takviye Edilmiş Piyade Alayında Tabiye Meseleleri	Offenevorte	Kemal Uhrili	1926
650	Takviye Olunmuş Piyade Tabur ve Alayı İçin Yeni Tabiye Meseleleri ve Hâlleri	Von Haufel	Rasim	1926
651	Tâlîm ve Terbiyeden Gaye	-	-	1329 (1913)
652	Tank Muharebesi	Hüseyin Hüsnü Emir	-	1337 (1921)
653	Tarihte Osmanlı Neferi	Ahmed Refik (Altınay)	-	1331 (1915)
654	Taşra İaşe Komisyonları Muamelat-ı Kaydiyesine Dair İzahname	-	-	1333 (1917)
655	Tatbikat ve Manevralarda Hakem Hidemâtı 2. Baskı	Erkân-ı Harbiye-i Umumiye	-	1928
656	Tayyare Keşfi	Ahmed Midhat	-	1339 (1923)
657	Tayyare Talebelerine Muhtıra	-	-	1335 (1919)
658	Tayyareler Üzerine Endaht İçin Muvakkat Tâlîmatnâme	-	-	1331 (1915)
659	Tedariki Vesait-i Nakliye-i Askerîye Kanunnâmesi	-	-	1306 (1889)
660	Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Bahriye Kanunu	-	-	1332 (1916)
661	Teftişler ve Tenkidler Hakkında Tâlîmat	-	-	1330 (1914)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
662	Teftişler ve Tenkidler Hakkında Tâlîmatnâme	-	-	1340 (1924)
663	Tekerlek Kemeri Tarifnamesi	-	-	1334 (1918)
664	Telefon Kıtaâtının Hat İnşa ve Muhabere Rehberi	Cavid	-	1339 (1923)
665	Telefonlar Hakkında Malûmatı Umumiye	Memduh	-	1333 (1917)
666	Telgraf Kıtaâtı Tedrisat-1 Nazariye Rehberi	-	-	1332 (1916)
667	Telli Muhabere Hidemâtı Müsvedde Hâlinde 2-İnşa ve İşletme	-	-	1926
668	Telli Muhabere ve Sunûf-1 Muhtelif Kıtaâtının Muhabere Teçhizat-ı Seferiye Nizamnâmesi	-	-	1339 (1923)
669	Telsiz Lambası	Reşid Zeki	-	1341 (1925)
670	Telsiz Telgraf	-	Şemseddin	1341 (1925)
671	Telsiz Telgraf, Telsiz Telefon, Telemekani Hakkında Ders Kitabı	Zıyaeddin	-	1333 (1917)
672	Telsizle Muhabere Tâlîmnâmesi	-	-	1928
673	Temel İnşaatı İnşaat Dersleri 10. Kısım	Prevost	Rıfat	1928
674	Terhis Tâlîmatnâmesi	-	-	1334 (1918)
675	Tersim Cedvelleri	Hüseyin bin Hacı Osman	-	1333 (1917)
676	Tertib-i Sâni Elifbayı Cedid 4. Baskı	Ahmed Nazif	-	1336/1339 (1920)
677	Teshin ve Tenvir Hidemâtı Hakkında Konferanslar	Levi	Ferid	1926
678	Teskereci ve Muavin Teskercilerin Vezâif-i Umumiye ve Suret-i İstihdamlarına Dair Tâlîmnâme	-	-	1326 (1910)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
679	Teşkilat-1 Sıhhiye Nizamnâmesi	-	-	1326 (1910)
680	Teşkilat-1 Sıhhiyede Harp Tecrübeleri	-	Tahsin İsmail	1339 (1923)
681	Tevhid Sahra Telefonu Tarifnamesi	-	-	1333 (1917)
682	Tombaz Köprücülük Tâlîmnâmesi	-	-	1325 (1909)
683	Tombaz Köprücülük Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde	-	-	1334 (1918)
684	Top ve Mermi Sadaiyatı ve Ses ile Mevzi Tayini Aletleri	Ernest Tesklangon	Reşid Süreyya	1928
685	Top ve Mühimmatın Muamelesi Hakkında Mukarrerat ve Umûr-1 Esâsiye-i Mühimme Hülâsası	-	-	1334 (1918)
686	Topcu Tâlîmatnâmesi Müsvedde Hâlinde 14 Sahil Topuyla Tâlîm	-	-	1927
687	Topçu Atış Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 1-Mevad-1 Müveccihe-Yaya Tâlîm ve Terbiye	-	-	1341 (1925)
688	Topçu Atış Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 2-Tayyare ve Balon Tarassudiyle Atış	-	-	1926
689	Topçu Atış Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 4-Atış Tatbikatı	-	-	1927
690	Topçu Atış Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 5-Hususi Tesirler ve Hava Tesirleri	-	-	1927
691	Topçu Endaht Tâlîmnâmesi Zeyli Tayyareye Endaht Kısmı Müsvedde Hâlinde	-	-	1336 (1920)
692	Topçu ile Tayyarenin Beraber Çalışması Hakkında Kavaid-i Umumiye	-	İsmail Hakkı	1335 (1919)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
693	Topçu Malzeme-i Harbiyesinin Muhafazaları ve Hüsn-i Hâlde Tutulmaları Hakkında Tâlîmat	-	-	1330 (1914)
694	Topçu Sınıfının Münferid Tâlîm ve Terbiye Programı	-	-	1928
695	Topçu Sınıfının Tâlîm ve Terbiyesine Dair Tâlîmatnâme	-	-	1340 (1924)
696	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [1] Mevad-1 Müveccihe, Taya Tâlîm ve Terbiye	-	-	1341 (1925)
697	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [1] Mevad-1 Müveccihe, Taya Tâlîm ve Terbiye	-	-	1928
698	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [2] Koşulmamış Topla Tâlîm A	-	-	1341 (1925)
699	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [2] Koşulmamış Topla Tâlîm B	-	-	1927
700	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [2] Koşulmamış Topla Tâlîm	-	-	1926
701	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [3] Koşulmamış Topla Tâlîm	-	-	1928
702	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [3] Koşulmamış Topla Tâlîm	-	-	1927
703	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [4] 11,12,13	-	-	1928
704	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde [5 A] 14 ve 17 Çap santimetrelilik Krup obüsleri	-	-	1927
705	Topçu Tâlîmnâmesi Müsvedde Hâlinde 6 16 Muharebe Tâlîm ve terbiyesi	-	-	1926

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
706	Topçu Tâlimnâmesi Müsvedde Hâlinde Muharebe Tâlim ve Terbiyesi	-	-	1928
707	Topçu Tayyarecisinin Vazife ve Fa'aliyeti	-	Ahmed Midhat	1339 (1923)
708	Topçu Tensîkatına Dair Nizamnâmedir	-	-	1306 (1889)
709	Topçunun Muharebe Tâlim ve Terbiyesi	Bosser	Ömer Lutfi	1340 (1924)
710	Topçunun Sureti Umumiyyede İstihdamı	-	-	1334 (1918)
711	Topçuya Mahsus Hidemât-ı Dahiliye Nizamnâmesi 2. Kısım Müsvedde Hâlinde	-	-	1327 (1911)
712	Toprak Telgrafı, Arend Merkezi ve Siper Telsiz Telgrafı	-	Mehmed Ali	1340 (1924)
713	Toprak, Hava, Su Telgrafları ve Dinleme ve Mukabil Tedbirler, Gizli Telgraf ve Gizli Telefon	Şemsi	-	1927
714	Trablus Garb İçin Zâbit Muhtırası	-	Şevki	1328 (1912)
715	Tüfenklerin Muhafaza ve Tathirine Dair Tâlimatnâme	-	-	1326 (1910)
716	Türk İli Kış ve Dağ Ahvali	Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Coğrafya Encümeni	-	1927
717	Türk Ordusu Silah Rehberi ve Şartnamesi	-	Abdurrahman	1341 (1925)
718	Türk Verdün'ü Gazi Ayıntab (Anteb)	M. Abadie	Necmeddin	1339 (1923)
719	Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Nizamnâme-i Esasi ve Dahilisi	-	-	1338 (1922)
720	Türkiye'de Beş Sene	Liman Von Sanders	Heyet	1337 (1921)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
721	Umdetü'l-Hakayik	Süleyman Paşa		1928
722	Umdetü'l-Hayit: Tuna Şarki Ciheti Muharebatı	-	-	1928
723	Umum Askerî Mütেকaidin ve Eytam ve Erâmîlî Kanunnâme-i Hümâyunu	-	-	1324 (1906)
724	Umum Kolordu Mıntıkları Dahilinde İnşa Olunacak Mebani-i Mütenevvia-i Askerîye İçin İstîmâl Olunacak Malzeme ve Tatbik Olunacak Tarzı İnşa Hakkında Tarifât-ı Umumiye'dir	-	-	1341 (1925)
725	Usûl ve Adâb-ı Muaşeret	-	-	1327 (1911)
726	Üç Risale Bir Risale Şeklinde Kanaat-i İmaniye Yolları, Kitap ve Sünnet emirleri, İlahiyat ve Nasayih-i Dinîye Manzumesi	Mehmed Hayri Şeyh İbn-i Mehmed Nazif	-	1336/1338 ? (1920)
727	Üçüncü Fransız Ordusunun Mukabil Taarruzu	-	-	1339
728	Üçüncü Kolordu'nun Birüssebi' Muharebesinden Bir Gün Evvelki 30 / 10 / 1333 Vaziyeti Gösterir Krokidir (3. Kolordu Kumandanının Raporuna Merbut Krokiden Kopya Edilmiştir)	-	-	1337
729	Üseray-ı Harbiye ile Sivil Üseraya Dair İngiltere Hükümeti ile Hükümet-i Osmâniye Beyninde Mün'akid İtilafname	-	-	1334 (1918)
730	Vakt-i Hazarda Etıbbay-ı Askerîyenin Erkân Ümera ve Zâbitân ve Mensubîn-i Askerîye ile Ailelerinin ve Efrâd-ı Askerîyenin Tedaisi Hususundaki Vezâifine Dair Nizamnâme	-	-	1327 (1911)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
731	Vakt-i Seferde Hidemât-ı Sıhhiye Hakkında Tâlîmat Proje Hâlinde	-	-	1327 (1911)
732	Vakt-i Seferde Hidemât-ı Sıhhiye Nizamnâme-i Hümâyunu	-	-	1318 (1900)
733	Vakt-i Seferde İnşa Edilecek Şimendüfer Hututu Güzergâhının Suret-i Tayini İçin Muhtıra	Vehbi	-	1329 (1913)
734	Van, Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistiği	J. Mayeski	Mehmed Sadık	1330 (1914)
735	Vezaif-i Asâkir-i Sıhhiye	-	-	1319 (1901)
736	Veba Esbabı, Arazı ve Mücadelesi	Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi	-	1333 (1917)
737	Veba Tâlîmatı	Terbiye Nezâreti, Sıhhiye Dairesi	-	1335
738	Vesait-i Tayeran	Hazım Şakir	-	1341 (1925)
739	Yakından Muharebe Vezaifi Bölük, Takım, Manga, Nöbetçi, Keşif Kolu ve M.T. ler İçin	Mihahelles-Gantser	Emin Fuad Timur Zade	1335 (1919)
740	Yakından Muharebe Vesaiti Meyanına Dahil Müteşehhib Zıyalı Projektör Takımı	-	Ali Galib	1335 (1919)
741	Yanya Müdafaası	Emin Paşa	-	1927
742	Yaya Kıtaâtın Harpte Tâlîm ve Terbiyesine Dair Tâlîmnâme Müsvedde Hâlinde	-	-	1337 (1821)
743	Yemendeki On Dördüncü Kolordu ile Hicaz Fırkasına ve Necd ve Fizandaki Kıtaât-ı Askerîyeye Tayin Olunacak Sunûf-ı Muhtelif Ümera ve Zâbitânının Suret-i Tayin ve Müddet-i İstihdamlarına Dair Kanun Suretidir	-	-	1327 (1911)

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
744	Yeni Mükellefiyet-i Askerîye Kanununun Suret-i Tatbikine Dair Tâlîmatdır	-	-	1330 (1914)
745	Yeni Türk Alfabeti-İmlâ ve Tasrif Şekilleri	Dil Encümeni	-	1928
746	Yıldırımın Akıbeti	Ahmed Sedad Paşa	-	1927
747	Yunan Asyay-ı Sugra Ordusu Kumandanı General Papulas'ın Hatıratı	Papuias General	-	1927
748	Yunan Fecayine Mütellik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hulasa	-	-	1335 (1919)
749	Yunandan Müktenem Fransız İmâli Topların Tarifnamesi	-	-	1340 (1924)
750	Zâbitân ve Efrâd Namlarına Gönderilen Emanâtın Suret-i Tesellüm ve Teslimini Mübeyyin Tâlîmatnâmedir	-	-	1331 (1915)
751	Zâbitân ve Efrâd Namlarına; Gönderilen Emanâtın Suret-i Teslim ve Tesellümünü Mübeyyin Tâlîmatnâmenin Beşinci ve Dokuzuncu Maddelerinin Tâdil ve Tezvili	-	-	1331 (1915)
752	Zâbitân-ı Sıhhiyenin Vakt-i Hazarda Mülkiye Memuriyetlerinde Bulunmalarına Hangi Şerait Tahtında Müsaade Edilebileceğine Dair Nizamnâme	-	-	1325 (1909)
753	Zâbitânın Terfi-i Rütbe Kanunnâmesi	-	-	1326 (1910)
754	Zâbitin Harp Çantası 3. Baskı	Mehmed Nihad	-	1341 (1925)
755	Zamanımız Muharebatının Muhtelif Safahatında Telsiz Mevkilerinin Meydana	Fedetoff	Yakub	1927

-	Eser Adı	Müellif	Mütercim	Basım Yılı
	Çıkarılması ve Muhaberenin Mürakaba Usûlü			
756	Zamanımızda Topçu	Halil Kemal	-	1927
757	Zamanımızda Usûl-i Harp Kısım-ı Evvel Sevkulceyş	Victor Derrecagals	Rıza Paşa	1306 (1889)
758	Zaviye Tâdil Kavisleri Tarifnamesi 2. Baskı	-	-	1339 (1923)

Sonuç

İçinde bulunduğu çağa ayak uydurmak adına düzenli olarak kendini geliştiren ve dönüştüren Türk ordusu, faaliyetlerini aksatmadan sürdürebilmek için kendi içinde Tâlîmatnâme, Kanunnâme, Tâlîmnâme, Nizamnâme vb. yayınlar üretmiştir. Bu noktada ordunun basım faaliyetleri için bir matbaa gereksinimi oluşmuştur. Bu ihtiyaç, Matba'a-i Askeriyye'nin ortaya çıkmasına vesile olmuş ve matbaa, birtakım süreçlerden geçerek ordunun ihtiyaç duyduğu basım işi için aktif olarak görev almıştır.

Matbaanın 1840-1928 yılları arasındaki basım faaliyetlerine bakıldığında, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi batılı ülkelerle ilişkiler kapsamında birçok eser ürettiği görülmektedir. Bunlar, ordunun düzenlenmesi, modernize edilmesi gibi önemli konularda yapılan iş birliğinin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Sağlıktan eğitime; harekâttan coğrafyaya kadar birçok konuda eser basılması, Türk ordusunun kendini yenilemeye ve gelişime açık olduğunun bir göstergesidir. Literatürde, Matba'a-i Askeriyye'nin yayımladığı eserlerin toplam sayısına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmada 1840-1928 arası dönemde matbaanın 758 adet eser yayımladığı tespit edilmiş ve araştırmacılara bu hususta bir farkındalık kazandırılmıştır.

Bu çalışma, özellikle Türk askerî tarihi üzerine araştırma yapacaklara kaynak tespiti noktasında fayda sağlamaktadır. Aynı zamanda Matba'a-i Askeriyye'nin yayımladığı eserleri değerlendirme bölümünde yer alan, eserlerin hangi alanlarda ve konularda yoğunlaşmış ve seyrekleştiği hususu, bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için önem arz etmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

In the 19th century, publishing life in the military field in the Ottoman Empire was more in recession compared to the civilian realm. The perception of threat and the security of the military, military publication was restricted. This matter later led to the printing of military publications at Matba'a-i Askeriyye. As the amount of works printed by this institution increased, it became necessary to record each one of them. Since the bibliographies of the works were published in the 1920s-1930s, there was no attempt to revise and give a framework about the updates. The main purpose of this study is to create a bibliography of the works printed by the printing house until 1928. In this study, this date was chosen because it represented the year of transition to Latin letters.. This study was created by examining Atatürk University Library Seyfettin Özege Collection, Istanbul Research Institute Library, Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library, Istanbul University Library, Marmara University Library Rare Works Collection, National Library, National Defence University Land War College Rare Works Collection, Turkish Historical Society Library, Turkish Grand National Assembly Library and Turkish Manuscripts Institution Presidency Database. In addition, the Ottoman Archives in Turkey was used. Matba'a-i Askeriyye is not only a printing house but also a state institution with a historical background. In addition to military publications, there were also printing activities such as calendars and arms certificates. In the evaluation section of the study, the works printed in Matba'a-i Askeriyye are criticised based on the relationship between year and quantity, the countries they are related to, their subject distribution, types of military classes and authors. The first work printed in Matba'a-i Askeriyye is dated to 1840. From this year until 1909, a few works were printed in the this house. The number of works has increased since that period. The number of the editions of the works is shown graphically in the study. The number of artifact increased and decreased sometimes. This situation can be attributed to various reasons such as the outbreak of war, earthquake and the renovation of the printing house. Some of the works printed in Matba'a-i Askeriyye were related to the armies of different countries. Some other works published on subjects such as the military organization, operational style and military history of the related countries are translated and some are copyrighted. There are studies on the armies of Germany, France, England, Iran, Greece, Bulgaria, Azerbaijan and Iraq. When we look at the subject distribution of the works, it is seen that the majority of the works included the subjects of operations, battles, wars and campaigns. Various instructions and decrees were issued for the

modernisation of the army. These can be considered as the reflections of the cooperation on important issues such as the organization and modernization of the army. The works generally belonged to the military classes such as artillery, infantry, cavalry and gendarme. Information about the authors of the works is also given in the study. The author in the most works (19) is Mehmed Nihad Bursalı. Ali Galib and Hamdi Mustafa (Mirgünlü) were the next names. They published each six works . The bibliography of the works is given in the last part of the study. The table is designed depending on the alphabetical order of the titles in the Seyfettin Özege Catalogue. Researchers can easily access the book they are looking for if they check the first letter of the relevant work name in the table. All the details mentioned above, especially the titles of the works, were added to the table by preserving the original version of the works in the catalogs. In other words, errors in the names of some books, such as spelling and translation mistakes, were not consciously corrected. With this method, the aim was to prevent the difficulties that researchers who wanted to access the works.. If the names of these works were arranged according to today's spelling rules, no successful results could be obtained in catalogue searches. 758 artefacts were totally identified. The publication of works on many subjects ranging from health to education, from operations to geography indicates that the Turkish army is open to reform and development. This study is especially useful for those who will conduct researches on the Turkish military history at the point of identifying sources. At the same time, the section on the evaluation of the works published by Matba'a-i Askeriyye, in which areas and subjects the works are detected, is important for those who want to work in this field and are looking for a subject.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri:

a. (BOA) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C. AS. (Cevdet, Askerîye), 438/18230.

ML.EE.M. (Maliye Nezareti Emlak-i Emiriye Müdüriyeti), 1341/6.

ŞD. (Şura-yı Devlet), 672/12; 632/5.

Y.A.RES. (Yıldız, Resmî Maruzat), 112/34.

2. Kütüphaneler ve Veri Tabanlar:

Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.
Marmara Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu.
Millî Kütüphane.
Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Nadir Eserler Koleksiyonu.
Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi.
Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Veri Tabanı.

3. Telif Eserler:

- Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne- Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul: Eren Basımevi, 1995.
- Borlat, Barış, “Bursalı Mehmed Nihad Bey’in Askerî Tarih Yazıcılığı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, II/2, (2021), 117-136.
- Doğan, Ayhan, Sadık Çetin ve Emrah Berkant Patoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı’da Bir Kıtlık Türü: Kâğıtsızlık, Kâğıtsızlığın Etkileri ve Matbaa-i Amire Müdürü İsmail Hamit Bey’in Faaliyetleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 50, (2020), 303-323.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar ve Gülcan Gündüz, *Osmanlı Askerlik Literatür Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I-II, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2004.
- Karaman, Mehmet Ali, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askerî Matbûatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.
- Küçükalioğlu Özkılıç, Sema, *1894 Depremi ve İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Matba‘a-i Askeriyye Hakkında Ta‘limât-nâme*, İstanbul: Askerî Matbaa, 1334.
- Mete, Ali Serdar, “Tüccarzade İbrahim Hilmi’nin Osmanlı Askerî Literatürüne Katkısı”, *Turcology Research*, 74, (2022), 371-381.
- Naci Efendi, *Balkan Savaşı’nda Edirne Kuşatması’na Ait Harp Ceridesi*, çev. Hülya Toker, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Özege, M. Seyfettin, *Eski Eserlerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I-V Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971.
- Şirin, Veli, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002.
- Yazıcı, Nesimi, “Matbuat Tarihimiz ve Kamu Yayıncılığı Üzerine Özlü Bir Değerlendirme”, *Din ve İnsan Dergisi*, III/6 (2023), 1-26.

Zeki Paşa, *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıratım (Orjinal Metin ile Birlikte)*, çev. Halit Fesih Kalkan, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013.

4. Online Kaynaklar

<https://archive.org/details/dulturk?sort=-downloads>

https://saltresearch.org/discovery/search?vid=90GARANTI_INST:90SALT_VU1

Koleksiyoncu Gazeteci Reşid Halid Gönç (1892- 1966)

*Collector and Journalist Reşid Halid Gönç
(1892-1966)*

Kasım HIZLI*

ÖZ

Reşid Halid Gönç, altı yüz kişilik fotoğraf ve imza koleksiyonu sebebiyle "Bâbîâli'nin Kütüğünü Tutan Adam" olarak bilinmektedir. Gönç'ün gölgede kalan diğeri özelliği ise gazeteciliğidir. Çocukluk yıllarında Ebüzziya Tevfik'in yönlendirmesiyle matbuat âlemine heves eden Gönç, elli yaşından sonra Telefon Şirketi'ndeki görevinden istifa ederek gazeteciliğe başlamıştır. Gazetecilik yıllarında yakın dönem tarih, edebiyat, basın ve mûsiki çalışmalarına katkı sağlayacak röportaj ve tefrikalar yayınlamıştır. Bu alışmada, Reşid Halid Gönç'ün biyografisi, koleksiyonerliği ve az bilinen gazetecilik yönleri incelenmiştir. Ayrıca bir dönem Bâbîâli üst kademelerinde görev almış aile fertlerinin hikâyelerine Reşid Halid Bey'in biyografisiyle bütünlük arz edecek şekilde yer verilmiştir. Çalışmanın amacı, Türk basınında koleksiyonu ve çarpık çenesiyle hatırı sayılır bir üne sahip olan Reşid Halid Gönç'ün biyografisi, gazetecilik ve koleksiyonculuk yönlerini ortaya koymaktır. Çalışmanın birincil kaynaklarını

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
18 Eylül/September 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
8 Kasım/November 2024

* Dr., T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet
Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-7265-5522

E-posta/E-mail: kasimhizli@gmail.com

Atıf/Citation: Kasım Hızlı, "Koleksiyoncu
Gazeteci Reşid Halid Gönç (1892-1966)",
Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi,
1 (Aralık 2024), s. 177-219.

başta arşiv belgeleri olmak üzere Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi basını oluşturmaktadır. Gönç'ün koleksiyonu ve şahsı hakkında yazılanlar ikincil kaynaklarla ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Reşid Halid Gönç, Mehmed Galib, Ebüzziya Tevfik, koleksiyonerlik

ABSTRACT

Reşid Halid Gönç is famous person for his collection of six hundred photographs and autographs. He is known as 'The Man Who Keeps the Record of Journalists' thanks to his keen for collecting. Another characteristic of Reşid Halid is his journalism. In his childhood, Gönç had an enthusiasm to be a member of the press with the guidance of the eminent journalist Ebüzziya Tevfik. After he got 50, he resigned from his job at the Telephone Company and started a new career as a journalist. He published interviews and series of articles that contributed to recent history, literature, press and musicology. In this article, the biography of Reşid Halid Gönç, his curiosity for collecting and printing were examined. Moreover the stories of his family members who served in the higher departments of the Sublime Porte were included in a method that enabled a complementary aspect to understand the whole biography of Gönç. There is no doubt that Gönç has a considerable reputation in the Turkish press owing to his collection and talkativeness. The primary sources of this article are composed of basically archival documents, Ottoman and Republican press. The collection of Reşid Halid Gönç and the information about his personlity are clarified through the secondary sources.

Keywords: Reşid Halid Gönç, Mehmed Galib, Ebüzziya Tevfik, collectorship

Giriş

İnsan hayatına yön veren alışkanlıkların temelinde genellikle çocukluk yıllarına ait ilgiler yatar. Bu ilgi ve eğilimler hayatın akışına göre silinip gidebildiği gibi yıllarca bekledikten sonra filizlenip dal budak da salabilir. Reşid Halid Bey'in çocukluk yıllarına ait ilgileri gençlik yıllarında hobi olarak devam etmiş, mesleki kariyerinin zirvesinde tutkuya dönüşerek hayatının yegâne meşgalesi hâline gelmiştir.

Çocukluğunda tanıdığı Ebuuzziya Tefvik'in etkisiyle gazeteciliğe heves eden Reşid Halid Gönç, amcası Mehmed Galib Bey'in yazılarını *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesine getirip götürürken Babıâli'nin tozunu yutmuştur. Küçük yaşta Bâbîâli çevresinden edindiği tanıdık simalar, kendisinde gazeteciliğe karşı derin bir merak uyandırmıştır. Ancak çok istemesine rağmen uzun yıllar basın dünyasına adım atamamıştır.

Bir diğer merakı ise nasıl başladığını kendisinin de bilmediği fotoğraf ve imza koleksiyonerliğidir. Esasında koleksiyon merakı, gazetecilik merakıyla bağlantılı bir meşgaledir. Çünkü bulabildiği her fırsatta imza ve fotoğraf toplamak için gazetecilerle temas geçmiştir. Koleksiyon toplama vesilesiyle temas kurduğu gazeteci ve yazarlar, Reşid Halid Gönç'e giremediği matbuat âlemine ucundan kenarından da olsa tutunma imkânı sağlamıştır.

Gazetecilik ve koleksiyonerlik merakı yıllar ilerledikçe artan Reşid Halid Gönç, mesleki kariyerinin zirvesinde radikal bir karar alarak Telefon Şirketi'ndeki görevinden istifa etmiş ve elli yaşında gazeteciliğe adım atmıştır. Bu şekilde hem çocukluğundan beri hayalini kurduğu mesleği icra etmeye başlamış hem de fotoğraf ve imza koleksiyonu için bolca vakit kazanmıştır. 1943 yılında başladığı yazı hayatının sonunda otuza yakın biyografi ile eski İstanbul hayatına dair hatıra ve gözlemlerini yayımlamıştır. Koleksiyonuna dâhil ettiği resim ve imza sayısı ise altı yüzü bulmuştur.

Reşid Halid Gönç, elli yaşından sonra gazeteciliğe atılınca meslektaşları tarafından haberlere konu edilmeye başlanmış, türlü vesilelerle koleksiyon macerası kamuoyuna aktarılmıştır. Koleksiyonu hakkında Türk basınında çıkan ilk yazı, *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından M. Turhan Tan'a aittir. Turhan Tan, "Kıymetli Ölüler Nasıl Diriltilir?" başlığı altında Reşid Halid Gönç'ün koleksiyon merakından bahsetmiştir.¹ İlk röportaj ise *Akşam* gazetesi yazarlarından Cemalettin Bildik tarafından gerçekleştirilmiştir.² Bir başka röportaj ise "Koleksiyonerler Arasında" üst başlığıyla Türkiye'deki koleksiyonerlerle

1 M. Turhan Tan, "Kıymetli Ölüler Nasıl Diriltilir?", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1937, s. 5; Reşid Halid Gönç, "Neler Yazdılar- III", *Vakit*, 7 Aralık 1943, s. 4.

2 Cemalettin Bildik, "Kaybettiğimiz Kıymetlerin Neşredilmemiş Yazıları", *Akşam*, 10 Aralık 1949, s. 6.

seri mülakatlar gerçekleştirerek koleksiyonerlik tarihine önemli bir katkıda bulunan Aysel Okan'a aittir.³ Reşid Halid Gönç hayattayken koleksiyonunu konu alan bir başka yazı ise Kapsız'a aittir.⁴

Ölümünün hemen ardından hayat hikâyesi ve koleksiyonu, son çalıştığı gazete olan *Her Gün*⁵ ve *Milliyet*⁶ gazetesinde genişçe yer bulmuştur. Genç yaşlarında Reşid Halid'le çalışan ya da tanışan gazeteciler, mazide kalan Bâbiâli'yi ve eski günleri yâd etmek için bu ilginç koleksiyoner hakkında yazılar yazmışlardır.⁷ Gazeteciler Cemiyeti, Reşid Halid Bey'in koleksiyonuna ait fotoğraf ve imza fotokopilerinden bir kısmını 1984-1988 yıllarında üç cilt olarak yayınlamıştır.⁸

Koleksiyonu sebebiyle “Bâbiâli'nin Kütüğünü Tutan Adam” olarak tanınan Reşid Halid Gönç, bu sıfatın hakkını yazdığı biyografilerle de vermiş bir kültür adamıdır. Kişisel biyografisi, ömrünü verdiği

- 3 Aysel Okan, “Reşit Halit Gönç Babıali'den Fotoğraf, Yazı ve İmza Toplamış”, *Akşam*, 20 Ocak 1963, s. 3.
- 4 Kapsız, “Babıali'nin Kütüğünü Tutan Adam”, *Resimli Hayat*, Sayı 28, Ağustos 1954, s. 24-25.
- 5 “R. Halid Gönç'ü de Kaybettik...”, *Her Gün*, 1 Şubat 1966, s. 1, 5; “R. Halid Gönç'ü Toprağa Verdik”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 1; Ertuğrul Şevket, “Ardından”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6; Cihad Dilerge, “Arkadaşları Onu Anlatıyor: Kahven Benden!”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6; Emin Edis, “Ölmeyeceğim Derdi”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6; “Büyük Mevlid”, *Her Gün*, 11 Mart 1966, s. 2.
- 6 “Babıali'nin Kütüğünü Tutan Adam Reşid Halid Gönç Dün Vefat Etti”, *Milliyet*, 2 Şubat 1966, s. 7; Adnan Tahir, “Koleksiyonu İçin Yaşıyordu”, *Milliyet*, 4 Şubat 1966, s. 6; Refii Cevad Ulunay, “Reşid Halid ve Hatıralar”, *Milliyet*, 3 Şubat 1966, s. 2; Altan Erbulak, “Reşid Halid Bey...”, *Milliyet*, 4 Şubat 1966, s. 6.
- 7 Adnan Tahir, “Akıl ve Baş”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1971, s. 6; Oktay Akbal, “Babıali'nin Anı Defteri”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1985, s. 2; Burhan Arpad, “Babıali Üzerine”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1985, s. 2, 11; Mehmet Kasım, “Babıali'nin Anı Defteri”, *Milliyet Sanat*, Sayı 201, 1 Ekim 1988, s. 53; İlhan Selçuk, “Hatıra Defteri”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1989, s. 2; Hasan Pulur, “Hep Kitap Yüzünden”, *Milliyet*, 1 Mayıs 1998; Sunay Akın, “Koleksiyon Aşkısı”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 2003, s. 15; Hâfi Kadri Alpman, “Reşid Halid Gönç”, *Portreler*, (İstanbul: Sile Matbaa ve Mukavva Kutu Fabrikası, 1972), s. 101; Çetin A. Özkırım, *Düş Erimi*, (İstanbul: Karacan Yayınları, 1982), s. 39; Altan Deliorman, “İki Düşüş Arasında”, *Sessiz Bir Ses*, (İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım), 1997, s. 138; *Mazide Kalan Koleksiyonerler*, der. Rifat N. Bali, (İstanbul: Libra Yayınları, 2020), s. 125-133.
- 8 *Reşid Halid Gönç Koleksiyonu'ndan-Babıali'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, Cilt I, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984), s. 160; *Reşid Halid Gönç Koleksiyonu'ndan-Babıali'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, Cilt II, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1988, s. 160 ; *Reşid Halid Gönç Koleksiyonu'ndan-Babıali'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, Cilt III, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1988), 154 s.

koleksiyon ve gazete yazılarının ortaya çıkmasını sağlayan sancı ve dinamikleri de içinde barındırmaktadır. Bu sebeple ayrı bir önem ve ilgiyi hak etmektedir. Ancak koleksiyonunun sağladığı kısmî üne ve “Bâbîâli'nin Kütüğünü Tutan Adam” olarak hatırı sayılır bir nâma sahip olmasına rağmen hakkındaki bilgiler yetersiz ve dağınık vaziyettedir. Bu makalede Reşid Halid Gönç'ün geniş biyografisi ortaya konulduğu gibi koleksiyoner, gazeteci ve biyograf yönlere ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Biyografisi

Asıl adı Mehmed Reşid'dir. 25 Ocak 1892 tarihinde İstanbul Laleli'de dedesi Said Efendi'nin Mesih Paşa-yı Atık Mahallesi, Cami-i Şerif Sokağı'nda bulunan 1 numaralı konağında doğmuştur.⁹ Babası Mehmed Halid Bey, annesi Fatma Reşide Hanım'dır. Refika isminde bir kız kardeşi vardır.¹⁰

Çocukluğu Tanzimat ricalinden dedesi Said Efendi'nin Laleli'deki konağında geçmiştir.¹¹ Mekteb-i Osmanî'deki ilk eğitimin ardından Koska'daki Burhan-ı Terakkî-i Hamidî Mektebi'nin rüşdiye kısmında eğitim görmüştür. Lâleli'de Koca Ragıp Paşa türbesinin karşısında, Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın konağında faaliyet gösteren Burhan-ı Terakki-i Hamidî Mektebi, döneminin gözde hususi mekteplerinden biridir. Hocaların seçimi, okulun dizaynı ve müfredatı

⁹ Reşid Halid Gönç'ün biyografisi yazılırken Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* için hazırladığı otobiyografisinden istifade edilmiştir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin “Gönç (Reşid Hâlid)” maddesi, ansiklopedinin yarım kalması üzerine yayınlanamamıştır. Ekim 2024'te Kadir Has Üniversitesi ve Salt Araştırma işbirliğiyle *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayınlanamayan maddelerine ait materyallerin dijitalleştirilip erişime açılmasıyla birlikte “Gönç (Reşid Hâlid)” maddesine erişim sağlanmıştır. Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi – Salt Araştırma, Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi, G3015; ; Otobiyografi için bkz. EK-I.

¹⁰ Reşid Halid Gönç'ün alt ve üst soy bilgilerine, babası Mehmed Halid Bey'in vefatı üzerine vârislerin tespiti için hazırlanan dosyadan ulaşılmıştır: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Nezareti Belgeleri (ZB), 344/104 (30 Aralık 1907); Ayhan Yetkiner, “Bir Reşid Halid Gönç Vardı”, *Babialî'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984), s. 9

¹¹ Osman Nuri Ergin, Reşid Halid Gönç'ün dedesi Said Efendi'ye atfen konağın bulunduğu sokağın ismini “Said Efendi Sokağı” olarak değiştirmiştir. Sokak ismi bugün “Saitefendi Sokağı” olarak mevcudiyetini sürdürmektedir (İstanbul İli, Fatih İlçesi, Mesihpaşa Mahallesi, Saitefendi Sokağı).

zamanının zihniyetinin çok ötesindedir. Reşid Halid Bey'in muallimleri arasında Muallim M. Cevdet gibi devrinin kıymetli maarifçileri bulunmaktadır.¹²

Resim 1: Reşid Halid Gönç'ün çocukluğu (*Her Gün*, 2 Şubat 66, s. 6)

Okul arkadaşları arasında Cumhuriyet devrinin ünlü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, kimyager ve Kırşehir mebusu Fuad Çobanoğlu ile İstanbul Üniversitesi Kadın Hastalıkları uzmanı İbrahim Sadık Berkman bulunmaktadır. Başarılı bir öğrenci olan 137 Reşid Halid, okul birinciliğini 94 Muharrem (eski surre eminlerinden Doktor Mustafa Paşa'nın oğlu) ve 116 Şefik'le (Mahmud Yesari'nin ağabeyi, Emlak ve Eytam Bankası memuru) paylaşmıştır.¹³

On bir yaşında iken bir Rum dişçinin çene kemiğini kırması üzerine ortaya çıkan hastalık, hayatının geri kalan kısmı üzerinde maddi ve manevi tesir bırakacak bir arızaya dönüşmüştür. Hastalık çene kemiğini sarmış, İstanbul'da yapılan operasyondan fayda görülemezince tedavinin Paris'te devam etmesine karar verilerek 1906 yılında Fransa'ya gönderilmiştir.¹⁴

¹² Muallim Cevdet'in Said Efendi ailesiyle olan bağı hakkında bkz. Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937), s. 297; Reşid Halid Gönç, "Muallim M. Cevdet", *Vakit*, 18 Şubat 1944, s. 5.

¹³ Reşid Halid Gönç, "Burhan-ı Terakki-i Hamidî Mektebi", *Vakit*, 26 Haziran 1944, s. 5.

¹⁴ Reşid Halid Gönç'ün dedesi Said Efendi'nin pasaport için Dahiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçe:

Tedavi için Paris'e gidiş iznini fırsata çeviren Reşid Halid Bey İstanbul'a hemen dönmemiş, Fransa'da iki buçuk yıl kalmıştır. Paris'teki tedavi sırasında tahsiline Faure mektebinde devam etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönmüş, eğitimini Kadıköy'deki Fransız Frères Mektebi'nde (Saint Joseph Koleji) sürdürmüştür.¹⁵

Resim 2: Reşid Halid Gönç, çocukluğunda at sırtında (*Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6)

Reşid Halid Bey'in babası rütbe-i ûlâ ricalinden Mehmed Halid Bey'dir. Ocak 1860'da İstanbul'da doğmuştur. Bayezid Rüşdiye Mektebi'yle Mahrec-i Aklâm'da eğitim görmüştür. Hususi hocalardan

“Devletlü efendim hazretleri,
Hafid-i acizî on üç yaşında Mehmed Reşid kölelerinin bir buçuk sene evvel dışında husûle gelen hastalık neticesinde çene kemiği üzerinde bir ameliye-i mühimme icra kılınıp fakat elyevm ifâkat-ı kâmile hâsıl olamamış ve pederi Halid Bey bendelerinin malum olan maraz-ı dil-hırâşında inzınam eden şu hâl-i esef-âverin biiznillahi teala tedavisi zımnında Reşid kölelerinin Paris'e izâmına mecburiyet elvermiş olduğundan usûlen iktizâ eden pasaportunun itâsı için daire-i aidesine emir ve mezûniyet-i celi-le-i cenâb-ı nezaret-penâhilerinin bî-diriğ buyurulmasını rica eylerim. Olbabda emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir. 17 Kanunievvel 1321 (30 Aralık 1905) Said” BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Belgeleri (DH.MKT), 1038/54.

¹⁵ Reşid Gönç, “Ebüzziya Tevfik'i Nasıl Tanımıştım?”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1943, s. 2; Yetkiner, “Bir Reşid Halid Gönç Vardı”, s. 9.

Arapça, Farsça ve Fransızca okumuştur. Sicilinde İngilizce'ye aşina olduğu da kaydedilmiştir. On yedi yaşında stajyer olarak Adliye Nezareti Mektupçu Odası'nda memuriyete adım atmıştır. 20 Temmuz 1880'de Encümen-i Adliye Başkitabeti'ne tayin edilmiştir. 8 Aralık 1887'de Dersaadet İlamât-ı Nizamiye İcra Memuriyeti'ne nakledilmiştir. 8 Ekim 1891'de Dersaadet Bidayet Mahkemesi müstantik azalığına tayin edilmiştir.¹⁶ Son görevi olan Adliye Nezareti İstinaf Ticaret Mahkemesi azalığı esnasında ağır bir hastalığa (ateh felci ve felc-i nısfı) yakalanarak malûlen emekli edilmiştir.¹⁷ İki sene çektiği hastalıktan kurtulamayarak erken denecek bir yaşta, 27 Şubat 1907 tarihinde vefat etmiştir. Reşid Halid Gönç, babasının içki düşkünlüğü sebebiyle cinnet geçirdiğini ifade etmiştir.¹⁸

Mehmed Halid Bey, Laleli'deki konaktan Mevlevi dedelerinin tekbir ve tehlilleriyle Beyazıd Camii'ne götürülmüş, cenaze namazının ardından Kadıköy Saraçlar Çeşmesi'ndeki aile mezarlığına defnedilmiştir.¹⁹ Saraçlar Çeşmesi mezarlığı, Karacaahmet'in uzantısı olup Tıbbiye arkasına düşen kısımda kalmaktadır. Said Efendi ailesine mahsus mezarlar bu kısmın son noktalarındaki büyük sofada kalmaktadır.²⁰ Bağdat menzili üzerindeki dinlenme alanında yolcuların saraciye ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için saraç esnafından ismini alan Saraçlar Çeşmesi, kahvesi ve mezarlığı 1960'larda yol inşaatına gittiğinden bugün bu aileye ve diğer şahıslara ait mezarlar yok edilmiştir.²¹

Mehmed Halid Bey'in ölümü üzerine Reşid Halid Bey ile annesi Fatma Reşide Hanım'a Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş

16 BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Defterleri (DH.SAİD.d), 14/411.

17 BOA, Şura-yı Devlet Belgeleri (ŞD), 1043/33; BOA, İrade Tekaüd Sandığı (İ.TKS), 17/31 (19 Mart 1906).

18 Kaynak: Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi – Salt Araştırma, Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi, G3015;

19 “İrtihal”, *İkdam*, 28 Şubat 1907, sy. 4579, s. 2; Cenazeye katılanların listesi için bkz. “Defin”, *İkdam*, 1 Mart 1908, sy. 4580, s. 2; “Tedfin”, *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Mart 1907, sy. 9303, s. 2-3.

20 Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, s. 297.

21 A. Süheyl Ünver, *Güzelnâme İbrahimağa Mahallesi*, haz. Gülbün Mesara, (İstanbul: Elma Basım, 2006), s. 111.

bağlanmıştır.²² Uzun yıllar oğlu Reşid Halid'le yaşayan Fatma Reşide Hanım 19 Ekim 1939'da İstanbul'da ölmüştür.²³

Mehmed Halid Bey'in babası Tanzimat ricalinden Dâhiliye Nazırı Mehmed Said Efendi'dir. Said Efendi, bürokrasi kalemlerinin birçoğunda çalışarak beylikçilik, sadaret müsteşar vekilliği, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye azalığı ve Hariciye Müsteşarlığı yapmıştır. 1870 yılında Dâhiliye Nazırı olmuştur. 1878'de ikinci defa Dâhiliye Nazırlığı ile Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapmıştır. II. Abdülhamid'le anlaşamadığından göreve gelişinin altıncı günü azledilerek emekli edilmiştir. Laleli'de doğduğu, sonra yanan konağın arsasına yaptırdığı konakta 6 Aralık 1907 tarihinde vefat etmiştir.²⁴

Said Efendi'nin kız kardeşi Züleyha Hanım, Maarif Nazırı ve tarihçi Mansurizâde Mustafa Nuri Paşa'nın ikinci eşidir. Aile arasındaki bu akrabalık bağı, Reşid Halid Bey'in çocukluk hatıralarında iz bıraktığı gibi, amcası Mehmed Galib Bey'in *Netayicü'l-Vukuat*'ın yayınına öncülük etmesinde etkili olmuştur.²⁵

Reşid Halid Gönç'ün amcası Mehmed Galib Bey, 1863 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Sultanî mezunudur. Viyana Sefareti'nde Sadullah Paşa'nın maiyetinde ikinci kâtiplik yapmış, Çetine Sefareti'nde başkâtiplik vazifesini icra etmiştir. Kastamonu vali muavinliği, Manisa mutasarrıflığı ve Trabzon valiliği yapmıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni azalığı yapmış, Sadullah Paşa'nın hatıralarını bastırmıştır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'le birlikte hatıralarını kaleme almıştır. Soyadı Kanunu'ndan sonra Gönç (varlıklı, zengin) soyadını almıştır. 7 Temmuz 1935'te İstanbul Göztepe'de vefat etmiş, Sahra-yı Cedid Kabristanı'na defnedilmiştir.²⁶

²² BOA, ŞD, 1059/55

²³ Ali Birinci, "Hariciye ile Mülkiye Arasında Mehmed Galib Bey", *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), s. 176.

²⁴ "Dâhiliye Nazır-ı Esbakı Merhum Said Efendi", *Servet-i Fünun*, 6 Kanun-ı Evvel 1323, Sayı 869, s. 165; Said Efendi hakkında ayrıca bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), C. XVI, s. 51-54; Ali Fuad Türk geldi, *Maruf Simalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013); Ali Rıza-Mehmed Galib, *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali-Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, haz. Fahri Çetin Derin, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977).

²⁵ Birinci, "Hariciye ile Mülkiye Arasında Mehmed Galib Bey", s. 188-189.

²⁶ "Eski Dâhiliye Nazırı, âyandan Said Efendi'nin oğlu, eski Tarih Encümeni üyelerinden ve Kastamonu ilbaylığından mütekait Mehmed Galib ölmüş, evvelisi gün de

Mehmed Galib Bey, Manastırlı Büyük Rıza Paşa'nın damadı olup Paris Büyükelçisi Çorluluzâde Salih Münir Paşa'nın bacanağıdır. Bu akrabalık ilişkisi, tedavi için Paris'e gönderilen Reşid Halid Bey'in yurtdışındaki ikameti esnasında işini oldukça kolaylaştırmıştır. Fransa'da geçirdiği iki buçuk yıl, Salih Münir Paşa'nın himayesinde pek müreffeh şekilde geçmiştir.²⁷

1907 yılı, Reşid Halid Bey'in geniş ailesi için büyük sarsıntı ve kayıplarla geçmiştir. Aile, aynı yıl içinde önce Mehmed Halid Bey'in, ardından Said Efendi'nin ölümü ile önde gelen iki ferdi kaybetmiştir. 1911 Aksaray Yangını aileye ikinci büyük darbeyi vurmuş, Laleli'deki konağın yanması üzerine aile İstanbul'un farklı semtlerine dağılmıştır.²⁸ Reşid Halid Bey'in çocukluğu Laleli'deki Said Efendi konağında, ilk gençlik yılları amcası Mehmed Galib Bey'in Kadıköy Uzunçayır üstündeki köşkünde geçmiştir. Reşid Halid Bey, Saint Joseph Koleji'nin son sınıfında iken Birinci Cihan Harbi başlamıştır. Harbin başlaması üzerine mektep kapanmış, Reşid Halid Bey Dârüleytâm'a memur olarak girmiştir. Dârüleytam aracılığıyla 1917'de Almanya'ya gitmiştir. Eğitimine Berlin Üniversitesi'nde devam etmek istemişse de Almanya savaşta yenilince İstanbul'a dönmüştür. 1919 yılında Beyoğlu Belediye Dâiresi'nde çalışmaya başlamış, akabinde Şehremâneti Şirketler Komiserliğinde görev almıştır.²⁹

Reşid Halid Bey, 11 Aralık 1926 tarihinde 70 lira aylıkla mülga Telefon Şirketi Vezne Servisi memurluğuna girmiştir. Maaşı 10 Şubat 1927'de 80 lira, 1 Mayıs 1929'da 95 liraya yükselmiştir. 1 Haziran 1940'ta Tahsilat Servisi şefi olmuştur. Maaşı 31 Mayıs 1944'te 120 liraya çıkmıştır.³⁰ Telefon Şirketi'nde çalışırken annesi Reşide Hanım'la tekrar Aksaray'a taşınmışlar, Harikzedegân (Tayyare) Apartmanları'nda

kaldırılarak gömülmüştür. Rahmetli iyi yazı yazarlardan ve tarih bilginlerindendi. Tanrı rahmet eylesin.” “Ölüm”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 193, s. 4.

27 Kasım Hızlı, *Sultanın Sefiri: Salih Münir Paşa*, (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2022), s. 234.

28 Reşid Halid Göncü, “Tevfik Fikret, Hatice Teyze ve Müberrer'in Hatıraları”, *Vakit*, 6 Mart 1944, s. 5.

29 Reşid Halid Göncü, “Ali Bey ile Nevres”, *Vakit*, 24 Nisan 1944, s. 5; Kaynak: Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi – Salt Araştırma, Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi, G3015;

30 Alpman, *Portreler*, s. 101.

yaşamışlardır. Burada kız kardeşi Refika Hanım'la komşu olmuşlardır. Refika Hanım, Yenişehirli Turhan Bey ahfâdından Avukat Nimeti Üstel'le evlenmiştir.³¹

Reşid Halid Gönç, annesi Reşide Hanım'ın 1939 yılındaki ölümü üzerine yalnız kalmıştır. Bir ara yanına İsmail Haseki adında bir uşak aldıysa da gazetecilikten para kazanmayınca uşağa yol vermiştir.³² Uşağın ayrılışıyla iyice yalnızlaşan ve ilgiye muhtaç hâle gelen Reşid Halid'in çok sevdiği yeğenleri, tespit edemediğimiz bir sebeple kendisinden uzaklaştırılmıştır. Bu durum Reşid Halid'i büsbütün hayattan koparmıştır. Annesinin ölümü ve akrabalarının kendisine sırt çevirmesi ile derin bir yalnızlığın içine düşmüştür. Bu yıllara ait hissiyatını *Yalnızlık* isimli kısa hikâyede anlatarak sitemini dostları ve akrabalarına iletmiştir.³³

1943 yılında Telefon Şirketi'ndeki görevinden istifa ederek Hak- kî Tarık Us'un *Vakit* gazetesinde yazmaya başlamıştır.³⁴ 1954 yılında Sedad Simavî'nin başkanlığını yaptığı Matbuat Cemiyeti'nin arşivini tasnifle görevlendirilmiştir. Kendisini nispeten rahata kavuşturan bu işten ayrılarak *Tan* ve *Zaman* gazetesinde çalışmıştır. Son görev yeri, uzun yıllar arşiv memurluğu yaptığı M. Faruk Gürtunca'nın *Her Gün* gazetesidir.³⁵

31 Reşid Halid Gönç, “Nimeti Üstel”, *Vakit*, 29 Mayıs 1944, s. 3; Nimeti Üstel'in ölüm ilanı için bkz. “Müessif Bir Ölüm”, *Cumhuriyet*, 13 İkincikanun 1937, s. 4; Refika-Nimeti Üstel çiftinin Zülâl isminde bir kızları olmuştur. Eczacı Tefik Üçkaya ile evlenen Zülâl Hanım'ın Fecir, İlkay, Nurtâb ve Yener isminde dört çocuğu vardır. Refika Üstel, ağabeyi Reşid Haild Gönç'ten önce -29 Ekim 1953 Cuma günü- ölmüş, Kızılltoprak'taki İclâliye Apartmanı'ndan alınarak Karacaahmet'teki aile mezarlığına defnedilmiştir. “Acı Bir Kayıp-Refika Üstel”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1953, s. 4; Refika Üstel'in ölüm ilanına Prof. Dr. Ali Birinci Koleksiyonu'ndaki bilgilerden hareketle ulaşılmıştır: BİSAV e-arşiv, Ali Birinci Koleksiyonu, 010790847007.

32 Kaynak: Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi – Salt Araştırma, Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi, G3015;

33 Reşid Halid Gönç, “Yalnızlık”, *Vakit*, 13 Mart 1945, s. 5.

34 Yetkiner, “Bir Reşid Halid Gönç Vardı”, s. 9.

35 Abbas Parmaksızoğlu, “Reşid Halid Gönç Hakkında”, *Babiali'nin Hatıra Defteri*, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984), c. I, s. 14; Niyazi Ahmet Banoğlu, “Reşid Halid'e Dair Bazı Anılar”, *Babiali'nin Hatıra Defteri*, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1988), c. III, s. 9.

Resim 3: Reşid Halid Gönç'ün en beğendiği karikatürü. Cemal Nadir imzalı. (Her Gün, 2 Şubat 1966, s. 6)

Çocukken geçirdiği çene rahatsızlığı hayatında derin izler bırakmıştır. Özel kliniklerde tedavi görse de sola çarpık şekilde ancak kaynatılabilen çenesi hayatının ayrılmaz parçası olmuş, karikatüristlerin verdiği kıvrımla hafızalara kazınmıştır.³⁶ Vücudunun en belirgin kısmında oluşan bu arıza, kendisini karamsarlığa sürükleyen aksaklıkların başında gelmektedir. Fakat ilerleyen yaşında bu arıza onun için tatlı bir mizah vesilesine dönüşmüştür.³⁷

Sosyal kökeninin sağladığı imkânlarla dönemin şartları içerisinde çok iyi eğitim almıştır. Sağlam bir kültür ve pürüzsüz Fransızca'sı vardır. Tiyatroya ve gazeteciliğe karşı ilgisi had safhadadır. Uzun yıllar Fransa ve Almanya'da yaşadığı halde İstanbul efendiliği ve çelebiliğini yitirmemiştir.³⁸

Hiç evlenmemiştir. İlerleyen yaşında hayatına hâkim olan yalnızlıktan kurtulmak için evlenmeye teşebbüs ettiyse de nikâha kısa süre kala yaşanan aksaklık sebebiyle evlilik gerçekleşmemiştir.³⁹ Son yıllarında evine dahi gitmez olmuş, çalıştığı gazete idaresinin klişe odalarında ya da sabahçı kahvelerinde gecelemeğe başlamıştır.⁴⁰

Varlıklı ve ünlü bir ailenin ferdi olan Reşid Halid Bey, Telefon Şirketi'nden ayrıldıktan sonra maddi olarak zor günler geçirmiştir. Ancak “saçının ucundan ayakkabısının burnuna kadar kendisini etkileyen bütün maddi yokluğa rağmen” yıllar yılı beyliğinden bir şey kaybetmemiştir.

³⁶ Adnan Tahir, “Koleksiyonu İçin Yaşıyordu”, *Milliyet*, 4 Şubat 1966, s. 6.

³⁷ Refii Cevad Ulunay, “Reşid Halid ve Hatıralar”, *Milliyet*, 3 Şubat 1966, s. 2.

³⁸ Hafı Kadri Alpman, “Reşid Halid Gönç”, *Babiali'nin Hatıra Defteri*, C. I, s. 11.

³⁹ Reşid Halid Gönç, “Yalnızlık”, *Vakit*, 13 Mart 1945, s. 5.

⁴⁰ Münir Süleyman Çapanoğlu, “Reşid Halid Gönç”, *Bayram Gazetesi*, 4 Nisan 1966, s. 9; 1946 yılından itibaren gazeteler bayram günleri yayın yapmamış, yerlerine dört günlüğüne Gazeteciler Cemiyeti tarafından Bayram Gazetesi yayınlanmıştır. 1995 yılında Sabah Gazetesi sahibi Dinç Bilgin'in gazeteyi bayram günleri çıkarmak istemesi üzerine bu uygulamaya son verilmiştir.

Kolalı yakası ve soydan gelen nezaketiyle “Reşid Halid Bey” olarak yaşamıştır.⁴¹

Hayata karşı dirençli duruşu, sevmediklerine makam ve mevkileri ne olursa olsun eyvalah etmeyişi kalender bir adam olarak anılmasını sağlamıştır.⁴² Sınırlı bütçesine rağmen genç çalışma arkadaşlarına ısmarladığı kahveler ve ettiği samimi sohbetler ise kendisinin mavi gözleri, eğri çenesi ve uzun yatık kulakları kadar asalet ve büyüklüğü ile hatırlanmasını sağlamıştır.⁴³

Gazetecilikten aldığı cüz’î parayla Hüdadat Lokantası’nda tek seferlik ziyafet çekip kalan günleri karın tokluğu ile geçirmiştir.⁴⁴ Derbeder görünümüne rağmen son günlerine kadar sağlığını yitirmemiştir. Bu duruma kendince bir izahı da vardır:

Az yiyorum, saatlerce de yol yürüyorum...

Eski İstanbullular için hayatın olağan durumlarından olan çok yürümek, Reşid Halid Bey’in çocukluğundan aşına olduğu bir alışkanlıktır. Az yemesine sebep parasızlığıdır. Akşam yemeği, Bâbiâli’de köşe başındaki Mezeci Sava’ya hazırladığı elli gram beyaz peynirle çeyrek ekmektir. Sabahları ise Sirkeci’de Acem’in sabahçı kahvesinde içtiği bir bardak demli çayla güne başlamıştır.⁴⁵ Bol yürüyüşün sağladığı zoraki idman, az yeme ile ortaya çıkan mecburi kür, yetmişlik

Resim 4: Reşid Halid Bey koleksiyonunu anlatıyor (Aysel Okan, “Reşit Halit Gönç Babialî’den Fotoğraf, Yazı ve İmza Toplamış”, *Akşam*, 20 Ocak 1963, s. 3)

41 Altan Erbulak, “Reşid Halid Bey...”, *Milliyet*, 4 Şubat 1966, s. 6.

42 Ertuğrul Şevket, “Ardından”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6.

43 Cihad Dilerge, “Arkadaşları Onu Anlatıyor: Kahven Benden!”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6.

44 Ertuğrul Şevket, “Ardından”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6.

45 Altan Deliorman, “İki Düşüş Arasında”, *Sessiz Bir Ses*, (İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım, 1997), s. 138; Parmaksızoğlu, “Reşid Halid Gönç Hakkında”, s. 13.

Reşid Halid Bey'e Suriçi'nden Bakırköy'deki dostlarına yürüyerek ziyarete gitmesini sağlayan bir dinçlik bahşetmiştir.⁴⁶

Fransa'da başlayan tiyatro tutkusu ömrü boyunca devam etmiş, son nefesini de bir tiyatrodan vermiştir. Ramazan Bayramı'nın ikinci günü (24 Ocak 1966) aldığı davet üzere, İngiliz kumaşı elbiselerini giyip Fransız yapısı kravatını takarak gittiği Aksaray'daki Avni Dilligil Tiyatrosu'nun merdivenlerinden düşmüş ve beyin kanaması geçirmiştir. Kaldırıldığı Cerrahpaşa Hastanesi'nde on gün komada kalmış, 1 Şubat 1966 Salı sabahı vefat etmiştir. Beyazıt Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Feriköy Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴⁷

Resim 5: Reşid Halid Gönç'ün cenazesi *Her Gün Gazetesi*'nin önünde
(*Her Gün*, 3 Şubat 1966, s. 1)

Ölüm haberini alan gazeteci dostları, kendilerine eski devrin mirası, daha doğrusu sahip çıkılması gereken emaneti olarak intikal

⁴⁶ Tahir, “Koleksiyonu İçin Yaşıyordu”, s. 6.

⁴⁷ “R. Halid Gönç’ü de Kaybettik...”, *Her Gün*, 1 Şubat 1966, s. 1, 5; “Babıalî'nin Kütüğü-nü Tutan Adam Reşid Halid Gönç Dün Vefat Etti”, *Milliyet*, 2 Şubat 1966, s. 7; “Reşid Halid Gönç’ü Kaybettik”, *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1966, s. 7; “Koleksiyoncu Gazeteci Reşid Halid Gönç Öldü (Şubat 1966)”, *Varlık Yıllığı 1967*, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1966), s. 347.

eden basın emekçisi hakkındaki samimi üzüntülerini vefatının hemen ardından dile getirdikleri gibi yıllar sonra Gazeteciler Cemiyeti tarafından yayınlanan koleksiyonu münasebetiyle de anmışlardır. Özellikle son görev yeri olan *Her Gün* gazetesinin sahibi M. Faruk Gürtunca, Reşid Halid Bey'in naaşını son defa Bâbîâli'ye getirerek gerekli tazimi ifa ettiği gibi ölümün kırkıncı günü merhumun arkasından Beyazıd Camii'nde okuttuğu “büyük mevlit”le bir ölünün ardından yapılacak manevi vazifeleri yerine getirme kadirşinaslığını göstermiştir.⁴⁸

Resim 6: Reşid Halid Gönç için *Her Gün* Gazetesi sahibi M. Faruk Gürtunca'nın çabalarıyla tertip edilen mevlid merasiminin ilanı (*Her Gün*, 11 Mart 1966)

Reşid Halid Bey'in hayatının “iki düşüş arasında” yaşadığı talih-sizliklerden mürekkep olduğunu bilen dostları, ölümüne sebep olan son düşüş haberini aldıklarında uşaklar elinde büyümüş bu yüksek zümre çocuğunun matbuat sevdası ile ne hallere düştüğünü acı bir hatıra olarak anmaktan kendilerini alamamışlardır:

“Bayramın ikinci günü tiyatrodan çıkarken ayağı kaymış, merdivenden düşmüş, derhal komaya girmiş, bir daha kendine gelememiş, evvelki gece de ölmüş, dediler. Ne münasebet? Reşid Halid Gönç, Bâbîâli'ye ilk düştüğü gün komaya girmiş, bir daha kendine gelememiş ve ölmüştür. Yazık, çok yazık, pek yazık.”⁴⁹

48 “R. Halid Gönç'ü Toprağa Verdik”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 1; “Büyük Mevlid”, *Her Gün*, 11 Mart 1966, s. 2.

49 Tahir, “Koleksiyonu İçin Yaşıyordu”, s. 6.

Basın Hayatı

Reşid Halid Bey'in okuma merakı çocukluğunda başlamıştır. Kitaplara olan bu ilginin farkına varan Ebuzziya Tevfik, “Reşid Bey oğlumuzun okumaya çok hevesli olduğunu görüyorum. Yazı yazarlar âlemine göre yetiştirelim” diyerek on sekiz yaşındaki Reşid Halid'in heyecan ve ilgisini artırmıştır.⁵⁰

Basın hayatına girmesinde fotoğraf ve imza koleksiyonu için edindiği çevrenin büyük etkisi olmuştur. İmzasını istediği yazarlar daha çok basın çevresinden olduğu için sık sık Babıali'ye gitmiş ve birçok gazeteci ve yazarla dostluk kurmuştur. Gazetecilerin de telefon şirketi şefi Reşid Halid Bey'le münasebeti vardı. Ödenmeyen faturalar sonucu gazete idarehanelerinin telefonları kesildiğinde gazete patronları idare memurunu, “Sen Reşid Halid Bey'e bir görün, açtırverirsin” talimatıyla Telefon Şirketi'ne göndermiş ve Reşid Halid Bey'in delaletiyle yarım saat içinde telefonlar açılmıştır.⁵¹

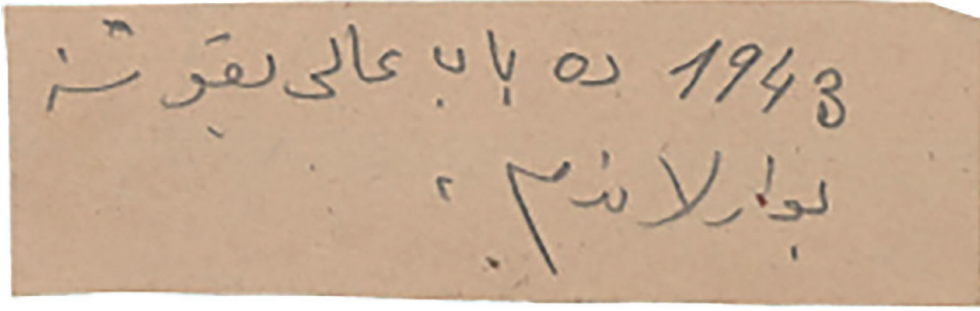
Reşid Halid Bey'in elli yaşından sonra büyük bir hevesle matbuat hayatına atılmasının yakın sebebiyse hayli ilginçtir. Telefon Şirketi'nde çalışırken bir gün daireye Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın yaveri İsmail Hakkı Pekcan gelmiştir. Pekcan ile oracıkta ahbap olan Reşid Halid Bey, hatıralarını anlatması konusunda yaver beyden söz almıştır. Yaptığı röportaj ve çektiği fotoğraflar *Vakit* Gazetesi Yazı İşleri Müdür Niyazi Ahmed Banoğlu'nun desteğiyle okurla buluşturulmuştur:

Resim 7: Reşid Halid Gönç'ün ölümünden iki hafta önce *Her Gün* muhabiri Kemal Cengiz'e verdiği son poz (Her Gün, 2 Şubat 1966, s. 6)

⁵⁰ Reşid Halid Gönç, bu bilgiyi Türk basınında çıkan ilk yazısı vesilesiyle vermektedir. Reşid Halid Gönç, “Gazi Osman Paşa'nın 109 Yaşındaki Yaveri ile Mülâkat”, *Vakit*, 17 Temmuz 1943, s. 2.

⁵¹ Tahir, “Koleksiyonu İçin Yaşıyordu”, s. 6.

Resim 8: "1943'de Bâbiâli Yokuşu'na Yuvarlandım.

"Reşid Halid Gönç'ün el yazısıyla gazeteciliğe başlama serüvenini anlattığı bu not, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yayınlanmak üzere hazırlanmıştır. (Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi – Salt Araştırma, Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi, G3015; <https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/915>)

"Reşid Halid Gönç, kendi tabiriyle koleksiyoncu Reşid Halid, 50 yaşını geçtikten sonra *Vakit* sütunlarında matbuata ilk yazısı ile giriyor. Fakat hakikatte o elli yıldır matbuat içindedir ve Türk matbuatının en kıymetli koleksiyonunu bir hazine gibi saklamaktadır. Reşid Halid, mesela Abdülhak Hâmid, Samipaşazâde Sezai gibi büyük simalardan başlayarak bugün yaşayan yazıcılara kadar beş yüz muharririn imzasını, el yazılarını, resimlerini ve imzalı fotoğraflarını toplamış bulunuyor. Birçok röportajcı arkadaşlarının ısrarlarına rağmen kendi eserleri için bir satır yazı yazdırmak istemeyen Reşid Halid, bugün kendisi bir röportajla matbuat hayatına fiilen atılmaktadır. Reşid Halid'in bugün 109 yaşında bulunan Gazi Osman Paşa'nın yaverlerinden İsmail Hakkı Pekcan'la yaptığı mülâkatı büyük bir zevk ve alâka ile okuyacaksınız. Bu röportaj, büyük Plevne kahramanının bütün hususiyetlerini en ince teferruatına kadartanıtacaktır."⁵²

Reşid Halid Bey'in büyük bir iştihakla hazırladığı röportaj, bu duyurunun ertesi günü *Vakit* sütunlarında tefrika edilmeye başlanmıştır. Hüseyin Cahid Yalçın'ın deyişiyle "*matbuat mikrobi*"⁵³ Reşid Halid Bey'in kanına bu röportajın oluşturduğu heyecanla girmiştir. Röportajın yayınlandığı nüshadan 20-30 tanesini alarak dostlarına dağıtmış, müdürlüğe namzet olduğu rahat ve bol maaşlı Telefon Şirketi'nden ayrılarak *Vakit* gazetesinde klişe memurluğuna başlamıştır.

⁵² Gönç, "Gazi Osman Paşa'nın 109 Yaşındaki Yaveri ile Mülâkat", s. 2.

⁵³ "Atâ Bey, Maliye Nezareti'nde yüksek bir vazifesi olduğu halde kanına matbuat mikrobi karışmış, bu gayr-ı kâbil-i tedavi illete uğramış bir zattı." Hüseyin Cahid Yalçın, *Edebî Hatıralar*, (İstanbul: Akşam Kitaphanesi, 1935), s. 84.

Resim 9: Reşid Halid Gönç'ün Gazi Osman Paşa'nın 109 yaşındaki yaveri İsmail Hakkı Pekcan ile gerçekleştirdiği mülakatın duyurusu (*Vakit*, 16 Temmuz 1943, s. 1.)

Matbuat hayatına girmesinde çocukluktan gelen ilgi ve merakı kadar “medenî hâli” de etkili olmuştur. Hayatını kaplayan büyük boşluğu yazarak doldurmak, hatıraların sıcaklığına sarılmak, eski günlerin tatlı anılarını düşünmek yazı âlemine atılmasındaki en önemli etkenlerden biridir:

“Bekâr bir adamım. Anneciğimi kaybettikten sonra yapayalnız kalmıştım, okumak en yakın bir dostumdu. Böyle bir zamanımda yazı yazmak gibi ikinci bir arkadaş yoluma çıkıyordu. Bu ilk yazımın gazetesinde çıkmasına müsaade eden Hakkı Tarık Us'a en derin saygılarımı ve teşekkürlerimi sunmayı bu yazımı bitirirken en büyük bir borç biliyorum.”⁵⁴

Gazeteciliğe atıldıktan sonra kendisine yardım edenlerin başında *Vakit* Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Niyazi Ahmed Banoğlu gelmiştir. Röportajlar konusunda verdiği tüyolar ve teşviklerle basın dünyasına intibakını kolaylaştırmıştır. Aradaki dostluk, ikilinin birbirine yaptıkları ithaflarda da görülmektedir. Niyazi Ahmed Banoğlu, *Bektaşî Kız*⁵⁵ isimli romanını Reşid Halid Gönç'e ithaf etmiş,⁵⁶ Reşid Halid

⁵⁴ Reşid Halid Gönç, “Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Paşa'nın Yaveri Anlatıyor-IV”, *Vakit*, 20 Temmuz 1943, s. 2.

⁵⁵ Niyazi Ahmed Banoğlu, *Bektaşî Kız*, (İstanbul: *Vakit* Matbaası, 1945), 67 s.

⁵⁶ “Yeni Neşriyat-Bektaşî Kız”, *Vakit*, 17 Ağustos 1945, s. 5.

Resim 10: Altan Erbulak'ın çizimiyle
Reşid Halid Gönç
(*Milliyet*, 4 Şubat 1966, s. 6)

Gönç de Gazi Osman Paşa'nın yaveri İsmail Hakkı Pekcan'la yaptığı röportajı, içinde Niyazi Ahmed Banoğlu'nun da yer aldığı bir gruba ithaf etmiştir.⁵⁷ Reşid Halid Bey, gazetecilik yıllarında ayrıca Reşad Ekrem Koçu'nun meşhur *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazılarıyla katkıda bulunmuştur.⁵⁸

Gazeteciliğe geçişinin bir sebebi de koleksiyonunu tamamlamak için bolca vaktinin olacağı düşüncesidir.⁵⁹ Gazi Osman Paşa'nın yaveri ile yaptığı röportajların ardından *Vakit* gazetesinde farklı üst başlıklarla yazı dizileri kaleme almaya

başlamıştır. Bu yazılarda mekân genel olarak dedesi Said Efendi'nin Uzunçayır'daki geniş bağı ya da Lâleli'deki konağıdır. Dönemin kültür ve sanat erbabının uğrak mahallerinden biri olan ve amcası Mehmed Galib Bey'e intikal eden, Reşid Halid Bey'in yazılarında “Uzunçayır üstünde” şeklinde tarif ettiği köşkün tam adresi, Üsküdar ilçesi Bulgurlu köyü (bugün mahalle) Üçpınar mevkiinde 80 dönüm arsa içindeki köşktür.⁶⁰

Dedesi ve amcasının geniş çevresi sayesinde tanıdığı kişileri, özellikle Uzunçayır'daki köşkte icra edilen saz ve söz fasıllarını unutturmuştur. Ses sanatkârı Nasib Hanım ve Udî Hasan Bey'in icraları ile şenlenen Uzunçayır'daki köşkteki eski İstanbul âdetleri ile Ebuziya Tefik Bey'den Leyla Saz Hanım'a uzanan misafirlerle yaşadığı

⁵⁷ Gönç, “Gazi Osman Paşa'nın 109 Yaşındaki Yaveri ile Mülâkat”, s. 2.

⁵⁸ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960), C. III-IV, Jenerik sayfası.

⁵⁹ Banoğlu, “Reşid Halid'e Dair Bazı Anılar”, s. 9.

⁶⁰ Köşk ve misafirleri hakkında bk. Kasım Hızlı, “Uzunçayır Üstündeki Köşk: Bir Kültür ve Musikî Meclisi Olarak Mehmed Galib Bey'in Evi”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 23 (Bahar 2024), s. 71-89.

hatıraları, gazeteciliğe başladıktan sonra derin bir nostaljiyle anlatarak devrinin sosyal hayatına dair önemli bilgiler bırakmıştır. Reşid Halid Bey, bu olayları anlatırken ve kişiler hakkında bilgi verirken uzun yıllar tuttuğu günlük ve hatıra defterlerinden yararlanmıştır.⁶¹

Biyografliği

Yazdığı biyografiler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan zaman diliminde yaşamış devlet adamı, şair, yazar ve sanatkârlar ile az bilinen Babıali memurları ve sosyal hayattan arabacı, sinemacı gibi simaları kapsamaktadır.ERCÜMEND Ekrem Talu aracılığıyla tanıdığı ve geniş hâl tercümesini veremediği için üzüldüğü Şevket Bey'in biyografisi bunlardan biridir. Bir iftar vesilesiyle misafir olduğu Şevket Bey'in evinin düzeninden, kütüphanesinden, ayaklı kütüphane denecek kadar okumaya düşkünlüğünden, İstanbul'un kibar ailelerinin bütün şecerelerini ezbere bilmesi gibi hususiyetlerinden bahsetmiştir.⁶²

Biyografi yazımında, tanıdıklarının şahit olduğu ya da duyduğu hususiyetlerine odaklanmış, yazar ve şairlerin sanatı hakkında fikir yürütmemiştir. Biyografisini yazdığı ancak sanatı hakkında söz söyleme konusunda kendisinde yetkinlik görmediği kişilere ait dosyaları konunun uzmanları ile paylaşarak malzemeyi kendisine saklamamıştır. Mesela, diplomat Ahmed Cazim'in şiir sanatındaki yönünü değerlendirmesi için topladığı şiirleri ve hâl tercümesini Sadettin Nüzhet Ergun'a vererek yayınlamasına katkıda bulunmuştur.⁶³

Saz ve söz sanatkârlarının akrabalarıyla görüşerek biyografik bilgi derlemesi, Reşid Halid Bey'in mesleğini icra ederken profesyonel bir tavır sergilediğini göstermektedir.⁶⁴ Nasib Hanım gibi ses ve saz sanatkârları hakkında yaptığı tefrikalarla sadece siyaset ve edebiyat alanında şöhret bulmuş insanları değil, kültür ve sanat hayatına katkı

61 Reşid Halid Gönç, "Ebüzziya Tevfik", *Vakit*, 9 İkincikanun 1944, s. 3; Reşid Halid Gönç, "Abdülhak Hamid", *Vakit*, 19 İkincikanun 1944, s. 3.

62 Reşid Halid Gönç, "Şevket Bey'in İftarı", *Vakit*, 19 Eylül 1944, s. 5.

63 Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, (İstanbul: Suhulet Basımevi, 1936), c. II, s. 910; Reşid Halid Gönç, "Ahmet Cazim", *Vakit*, 1 Mayıs 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, *Neler Yazdılar- IV*, *Vakit*, 13 Ekim 1943, s. 5.

64 Reşid Halid Gönç, "Nadir Yetişen Ses Sanatkârı: Nasib Hanım", *Vakit*, 11 Birincikanun 1944, s. 3-4.

sağlayan kişi ve grupları, bunların icra mekanlarını ayrıntısı ile kayıt altına almıştır.

“Eski İstanbul'dan Yapraklar” üst başlığıyla yayınladığı eski İstanbul'un sosyal hayatına ışık tutan yazılarında içinde büyüdüğü İstanbul konaklarının yaz ve kış hazırlıkları, toplu sünnet düğünleri, Boğaziçi eğlenceleri, kahvehaneleri, mektepleri, mağazaları ve günlük hayattan insan manzaralarına yer vermiştir. Okurun ilgisini çekmek için açık seçik bir üslup kullandığı, Tanzimat devrinin önemli simalarından Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın “yasak aşkını” konu edindiği “Dilber Rânâ” yazısı,⁶⁵ Yusuf Kamil Paşa'ya yakınlığı ile bilinen İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından “*hâtır ve hayâle gelen her şeyi yazarak tarihin malı olmuş bir zatın hayatını romancık*” haline koyduğu iddiası ile eleştirilmiştir.⁶⁶

Koleksiyonerliği

Türkiye'de meşhur adamların yazı ve fotoğraflarını toplama çabası Reşid Halid Gönç'e mahsus bir haslet değildir. Midhat Cemal Kuntay, idadi öğrencisiyken bir deftere Osmanlı meşhurlarının el yazılarını toplamaya çalışmıştır. Maarif Nazırı Münif Paşa'yla ilgili bir mektubu sayesinde bu koleksiyonundan haberdar oluyoruz.⁶⁷ Ali Fuad Türkgeldi'nin mirasçılarında Osmanlı Arşivi'ne intikal eden belgeler arasında Osmanlı şair, edip ve devlet adamlarına ait el yazılar bulunmaktadır. Tanzimat ricalinin biyografilerini yazan Ali Fuad Türkgeldi'nin özel bir merakının da el yazısı koleksiyonu oluşturmak olduğu anlaşılıyor.⁶⁸ Ayrıca yazı hayatında elli yılını dolduran yazarlar için Hakkı Tarık Us öncülüğünde 1943 yılında düzenlenen jübileye katılan elli dokuz kişinin fotoğraf, yazı ve imzası Hakkı Tarık Us tarafından güzel ve itinalı bir baskıyla yayınlanmıştır.⁶⁹

⁶⁵ Reşid Halid Gönç, “Dilber Rânâ”, *Vakit*, 6 Haziran 1944, s. 5.

⁶⁶ İbnülemin Mahmud Kemal, “Üstad İbnülemin Mahmud Kemal Diyor Ki”, *Vakit*, 7 Haziran 1944, s. 2.

⁶⁷ M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politekniki: Münif Paşa*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 17.

⁶⁸ BOA, Şahıslardan İntikal Eden (Hibe-Satın Alınan-Devredilen) Arşiv Malzemesi-Ali Fuad Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT), 15/281.

⁶⁹ Hakkı Tarık Us, *50 Yıl (Elli Yıl)*, [İstanbul 1943]; Yazı ve fotoğraf toplama yanında, muhtelif vesilelerle bir araya getirilmiş el yazısı koleksiyonlarının kültür adamlarınca

Resim 11: Reşid Halid Gönç koleksiyonu başında
(Kapsız, "Bâbîâli'nin Kütüğünü Tutan Adam",
Resimli Hayat, Sayı 28, Ağustos 1954, s. 24)

Reşid Halid Gönç'ü yukarıda ismini verdiğimiz koleksiyonerlerden ayıran en önemli özellik ise Reşid Halid Bey'in koleksiyonerliği hayatının tek meşgalesi haline getirmesidir. Diğer koleksiyonerler için bu iş ek bir meşgale iken Reşid Halid Gönç tarafından kırk yıl boyunca (1926-1966) büyük emek verilmesi ve sahibine "Bâbîâli'nin Kütüğünü Tutan Adam" gibi haklı

bir şöhreti kazandıracak seviyede icra edilmesidir.

Reşid Halid Gönç, fotoğraf ve imza koleksiyonu toplamaya hangi sebeple başladığını hatırlamamaktadır. "Bismillah" deyip yola çıktığı ilk gün, yaptığı işin ne kadar zor ve meşakkatli olduğunu anlamıştır. Gazetecilik, muharrirlik, şairlik, avukatlık, tarihçilik, doktorluk, aktörlük, mûsikişinaslık gibi mesleklere mensup olup da yazı yazan küçük büyük herkesin resim ve el yazısını ayrı ayrı kartonlarda toplamaya çalışmıştır.⁷⁰

"Bir resminizi ve el yazınızı istiyorum beyefendi. Ne zaman lütfedersiniz? Ben Reşid Halid..."⁷¹ sözleriyle muhataplarına meramını ifade etmiştir. Telefon Şirketi'ndeki mesaisinden dolayı koleksiyon toplamaya sadece pazar günlerini ayırabilmiştir. Haftanın bu tek günü koleksiyonunu tamamlaması için yeterli gelmemiştir. Üstüne bir de yapılan işin

toplandığı da vâkidir. II. Abdülhamid dönemi devlet adamlarından Abdurrahman Nureddin Paşa'nın bir mazûliyet döneminde zarurete düştüğü sırada kütüphanesinde bulunan "Osmanlı padişahlardan bazılarının hatlarından müteşekkil pek kıymetli bir mecmuayı" Hazine-i Hassa Müsteşarı Halis Efendi'ye sattığı bilinmektedir. Bu mecmuayı satın almak isteyip de alamayan İbnülemin Mahmud Kemal İnal'in de uzun yıllara yayılan mesaisinin semeresi olarak hüsn-i hat ve el yazılarından oluşan kıymetli bir fotoğraf ve yazı koleksiyonu olduğu bilinmektedir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), c. VI-X, s. 1345.

⁷⁰ Reşid Halid Gönç, "Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-I" *Vakit*, 23 Ağustos 1943, s. 2.

⁷¹ Oktay Akbal, "Babialî'nin Anı Defteri", *Cumhuriyet*, 24 Mart 1985, s. 2.

ehemmiyetini anlamayan, Reşid Halid Bey'i hadsizlikle itham edenlerin kaba tavrı eklenince koleksiyonerin işi iyiden iyiye zorlaşmıştır. Ömrünü basın dünyasının içinde geçirmesi sebebiyle meydana gelecek koleksiyonun Türk kültürüne yapacağı hizmeti takdir etmesi beklenen Ahmed İhsan Tokgöz, Reşid Halid Bey'e en sert tepkiyi veren kişi olmuştur.⁷²

Reşid Halid Bey'in karşılaştığı en sık muamele ise alay edilmektir. İki satır yazı koparabilmek için durup dinlenmeden peşinden koştuğu birçok dostu yaptığı işi basit görse de o ülkeye hizmet olabileceği düşüncesiyle başladığı bu iş uğurunda maruz kaldığı alaylara, zorluklara önem vermeden işine devam etmiştir. Çantası kolunda matbaa matbaa dolaşıp önüne çıkan her yazara müracaat etmiştir. Tanımadığı kişilere tavsiye mektubu ile ulaşmaya çalışmıştır. Gazete ve dergilerle kitapçı dükkânlarının vitrininde gördüğü kitaplardan yazarların isimlerini toplamıştır. Yazarlara ulaşma konusunda telefon rehberi işini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde adresleri tespit ettiği gibi telefonla görüşme imkânı bulmuştur.⁷³

Koleksiyon toplamak için evden çıktığı ilk gün (12 Aralık 1926) uğradığı durak, *Akbaba* gazetesinin Meserret Oteli karşısındaki idarehanesi olmuştur. İlk ziyarete bir dostla başlamıştır. Kendi deyimiyle “kartonu doldurma birinciliği” eski dostu Yusuf Ziya Ortaç'ın olmuştur. İkincilik ise tesadüfen Akbaba İdarehanesi'nde bulunan Selim Sırrı Tarcan'a nasip olmuştur. Üçüncülük *Vakit* gazetesi yazarlarından Nurettin Artam'ındır.⁷⁴

Bu arada, Reşid Halid Bey'in tek merakı imza ve fotoğraf toplamak değildir. İtinayla topladığı bir gazete ve dergi koleksiyonu da vardır. Ancak bu koleksiyonu daha hayatında iken -kendi ifadesiyle- bir kadirbilmezin elinde mahvolup gitmiştir.⁷⁵

Reşid Halid Bey, böyle durup dinlenmeden tam kırk yıl boyunca (1926-1966) koleksiyonunu zenginleştirmeye çalışmıştır. Fırsat buldukça İstanbul dışına giderek koleksiyonuna fotoğraf ve imza

⁷² Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-II”, *Vakit*, 24 Ağustos 1943, s. 2.

⁷³ Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-I” *Vakit*, 23 Ağustos 1943, s. 2.

⁷⁴ Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-II”, s. 2.

⁷⁵ Bildik, “Kaybettiğimiz Kıymetlerin Neşredilmemiş Yazıları”, s. 5.

Resim 12: Reşid Halid Bey'in koleksiyonuna olan düşkünlüğü
(Her Gün, 2 Şubat 1966, s. 6)

aramıştır. Bir Ankara seyahatinde Aka Gündüz'ün imzasını almak için gittiği Dikmen'de köpeklerin saldırısına uğramıştır.⁷⁶

Ömrünün sonuna kadar dinip uğraştığı koleksiyonunu büyük bir ihtimamla korumuştur. Yangın ve hırsızlık tehlikesine karşı kimi zaman çanta içinde yanında taşıdığı “Bâbîâli'nin Kütüğü”nü kolay kolay kimseye göstermediği gibi basından gelen tekliflere de yüz vermemiştir. Matbuat hayatına atıldığı 1943 yılında koleksiyonunu nasıl topladığını ve koleksiyonunda neler bulunduğunu tefrika ederek kamuoyuyla paylaşmıştır. Ölümünden birkaç yıl önce iyi bir bedel mukabilinde koleksiyonu satın almak isteyen Millî Eğitim Bakanlığı'nın teklifini, yaşadığı yoksulluğa rağmen kabul etmemiştir. Zira bir ideali de koleksiyonunu bizzat kendisinin sergilemek ve yayınlamak istemesidir.⁷⁷

Koleksiyon merakı çok defa küçümsenmiş ve alaya alınmıştır: “Yazı altına imza edenlerin imzalarını toplayacağına çek altına imza edenlerin imzalarını toplasaydın daha çok işe yarardı”⁷⁸ sözleriyle yapılan işi beyhude bir uğraş olarak gören “aziz dostu” Hulûsi İsmet'e muvakkaten işe yarayacak para yerine ebediyen pâyidar olacak bir iş yaptığını nazik bir dille hatırlatmakla yetinmiştir:

76 Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-V”, *Vakit*, 28 Ağustos 1943, s. 2.

77 Alpman, “Reşid Halid Gönç”, s. 99-100.

78 Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar-XI”, *Vakit*, 30 Kasım 1943, s. 5.

“Evet şeker kardeşim, onu senin gibi herkes gibi ben de bilirim ama ne fayda ki öyle yapsam bile tutmasını bilmedikten sonra hangi işe yarar. Onu yapsaydım elimde durmazdı. Şimdi yerinde yeller eserdi. Hâlbuki bu imzalar ebediyen pâyidâr olacak daha çok faydalı olmayacak mı?”⁷⁹

Birçok azarlar, küçük düşürmeler, alaycı bakışlar arasında koleksiyonu için övgü ve takdir dolu sözler de sarf edilmiştir. Bunlar arasında Reşid Halid Gönç'ün en beğendiği, Abdülfeyyaz Tevfik'e ait olandır:

“Reşid Halid,

Hayatın dikenli samimiyetlerinden uzak kalmayı tercih eden ruhunuza ne nezih bir meşguliyet bulmuşsunuz. Zaten her ibtilâ tabii mecrasında inkişâfına müsaade edilmeyen aşkların birer istihâlesinden ibaret değil midir? Aşkın içtimai muhabbete kalbettiğiniz bu en günahsız şekliyle iktifa etmekte gösterdiğiniz asil kanaate tükenmez hürmetler.”⁸⁰

Yapılan işin kıymetini takdir eden kültür adamları Reşid Halid Bey'i yüreklendirmekten geri durmamışlardır. Agâh Sırrı Levend, “Arzuların ve ihtirasların en asili, bediî ve menfaatten en uzak olanıdır. Siz bu merakınızla bunun en yüksek örneğini göstermiş oluyorsunuz. Tebrik ederim”⁸¹ sözleriyle yapılan işin hakkını teslim ederken İlmiye Salnâmesi ve Huzur Dersleri için Osmanlı müderrislerinin biyografilerini derleyen Ebulûlâ Mardin de işin içinden biri olarak daha geniş bir değerlendirmeye Reşid Halid Bey'in moralini yükseltmiştir:

“Azizim Reşid Halid...

1334 Hicri senesi için tedvinine çalıştığım İlmiye Salnâmesi'ne Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık eden zevatın el yazılarından birer nümune koymayı arzu etmiştim. Bu işi başarmak çok güç oldu. Fetvalara tarih atmamak usûlden olduğu cihetle aynı ismi taşıyan şeyhülislamın adedine göre yazıları değişik fetvalar elde edildiği halde bunlardan hangisinin hangisine aidiyetini kestirmek kabil olamıyordu. Şu müşkül karşısında ne yapacağımı tamamen şaşırtdım

⁷⁹ Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar-XI”, *Vakit*, 30 Kasım 1943, s. 5; “Yazı ve resim toplama hususundaki müşkülâtı, para toplamada göze almış olsaydım belki ben de zenginler arasında ismi sayılanlardan olurum. Emin olunuz ki bu merakımın yanında para çok küçük ve kıymetsiz kalıyor.” Cemaleddin Bildik, “Kaybettiğimiz Kıymetlerin Neşredilmemiş Yazıları”, *Akşam*, 10 Aralık 1949, s. 6.

⁸⁰ Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar-IX”, *Vakit*, 18 Kasım 1943, s. 5.

⁸¹ *Babiali'nin Hatıra Defteri*, c. I, s. 107.

Resim 13: Âgah Sırrı Levend:

“Arzuların ve ihtirasların en asili, bedîi ve menfaatten en uzak olanıdır. Siz bu merakınızla bunun en yüksek örneğini göstermiş oluyorsunuz. Tebrik ederim. 27.9.1936”

bir anda kütüphanelerimizden birinde zatiâllileri gibi hayırlı bir zatın topladığı el yazılarından müteşekkil koleksiyon tarzındaki kitabı istimdadıma yetiştii. İlim sahasında mesbuk bir sa‘yin mükâfatı asırlardan sonra bu şekilde de iktitaf olunabiliyor. Kim bilir hayırlı, muhalled eseriniz de birkaç asır sonra hiç hatır ve hayale gelmeyen sahalarda ne feyizli izler bırakacaktır. Hayrû'n-nâs men yenfeu'n-nâs⁸², değil mi azizim efendim.”⁸³

İmza ve fotoğraf taleplerine verilen cevaplar arasında kendiliğinden mizaha dönüşmüş olanlar da vardır. Hasan Âli Yücel, Reşid Halid Gönç'ün talebine şu cümlelerle karşılık verir:

“Muhterem efendim,

Yazım ve resmimin takdimini, kendimce lüzum görmediğim için arzunuzu yerine getiremeyeceğim. Afvımı dilerim, efendim.” 27. 02. 1932.

⁸² İnsanların en hayırlısı, insanlara faydası dokunandır, mealindeki hadis-i şerif.

⁸³ Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar-VII”, *Vakit*, 6 Kasım 1943, s. 5.

Bu satırları Hasan Âli Yücel'e ait bir fotoğrafa ekleyen Reşid Halid, şu notu düşmüştür:

“Dikkat! Gönderdiğim kartonun arkasına yazınızı yazmak, tarihi koymak, imzayı da atmak suretiyle recâmı, söylediğiniz gibi red değil yerine getirmiş oluyorsunuz.”⁸⁴

Koleksiyonu, ömrünün son yıllarında kendisini hayata bağlayan yegâne şey, onu sergileyebilmek ise ölmeden önceki biricik amacı hâline gelmişti:

“Ölmeyeceğim, koleksiyonumu sergileyeceğim sonra rahatça gözlerimi kapatacağım.”⁸⁵

Reşid Halid Bey çok istediği hâlde koleksiyonunu sergileyemese de Gazi Osman Paşa'nın yaveri İsmail Hakkı Pekcan'la yaptığı röportaj⁸⁶ yayınlandıktan bir ay sonra o güne kadar hakkında hiçbir yayın yapmadığı koleksiyonunu seri yazılar halinde kamuoyu ile paylaştı. Topladığı yazıları hayatta kaldıkça neşretmek niyetinde olmayan Reşid Halid Bey, “Hayata gözlerimi kapadıktan sonra kimsesiz oluşumdan koleksiyonumun bu kartonlarının kapanın elinde kalarak darımadığın olmayacağını kim temin edebilir”⁸⁷ endişesiyle baştan savma yazıları bir kenara bırakarak edebiyat numunesi olacak tarzdaki yazıların gazete sütunlarına geçmesi için “Koleksiyonuma Neler Yazdılar” başlığı altında bir seri yazı hâlinde bir kısmını yayımlamıştır.⁸⁸ Bu yazılarda koleksiyonu toplamaya nasıl karar verdiğini, hangi usulü takip ettiğini, imza peşinden koşarken yaşadığı ilginç olaylarla yazılanlardan örnekler sunmuştur.

Resim 14: Reşid Halid'in karikatürlerinden bir diğeri.
Çizen: Sadi Dinç

⁸⁴ Mehmet Nuri Yardım, *Edebiyatımızın Güler yüzü*, (İstanbul, Yağmur Yayınları, 2012), s. 240-241.

⁸⁵ Emin Edis, “Ölmeyeceğim Derdi”, *Her Gün*, 2 Şubat 1966, s. 6.

⁸⁶ Gönç, “Gazi Osman Paşa'nın 109 Yaşındaki Yaveri ile Mülâkat”, s. 2.

⁸⁷ Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-VI”, *Vakit*, 6 Eylül 1943, s. 2.

⁸⁸ Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar I-XI”, *Vakit*, 4 Ekim 1943-30 Kasım 1943.

1949 yılında koleksiyonuna dâhil ettiği karton sayısı 572'ye ulaşan⁸⁹ Reşid Halid Gönç, sadece yurt içi ile yetinmemiştir. Koleksiyonuna yurt dışından numuneler de temin etmiştir, hem de kolaylıkla. Mesela İsviçreli ünlü antropolog M. Eugène Pittard,⁹⁰ Reşid Halid Bey'in mektubuna yurттаşlarından daha hızlı cevap vermek nezaketini göstermiştir:

“Anadolu'nun medeniyet tarihinde en kat'ianlardan birini teşkil ettiği hakkındaki intibaim gitgide kuvvetlenmektedir. Bu an Avrupa'nın mesolithique paleolithico devredeki [Orta Taş Devri, Yontma Taş Devri] mevcudiyetinden neolithique hayata [Cilalı Taş Devri] geçtiği sıradır. Bu hususta istikbal bize şüphesiz büyük hakikatler öğretecektir ve biz Türk âlimlerinden çok şeyler bekliyoruz.”⁹¹

“Türk dostu” Claude Farrère'in 1931 yılında gerçekleştirdiği İstanbul seyahatini fırsat bilen Reşid Halid Bey, yolladığı mektuba aşağıdaki cevabı almıştır:

“Çıplak hakikati görmeye sezâ pek az kimse vardır. Onun için görmeye tahammül edemeyecekleri şeyleri zayıflara göstermemek bir eser-i şefkattir.”⁹²

Reşid Halid Bey'in koleksiyonerliği günümüzde de zaman zaman gazete haberlerine konu olmaktadır.⁹³ Çoğunlukla da Ercümen Ekrem Talû'nun 1931 yılında sarf ettiği nükteli sözüyle:

“Kardeşim Reşid Halid'e muhabbetle... Yazı ve resim toplamaktansa para toplamak daha iyi... Hatta aklını başına toplamak hepsine müreccaktır. 17.3.1931.”⁹⁴

⁸⁹ Cemaleddin Bildik, “Kaybettiğimiz Kıymetlerin Neşredilmemiş Yazıları”, *Akşam*, 8 Aralık 1949, s. 5.

⁹⁰ 1937 yılında Türk Tarih Kongresi'ne iştirak etmek üzere Türkiye'ye gelen M. Eugène Pittard, Reşid Halid Gönç'ün koleksiyonunu topladığı yıllarda Türkiye kamuoyunca bilinen bir isimdi. Türk Tarih Kongresi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün Güneş Dil Teorisi'nin mahiyeti ve tatbikatı hakkındaki araştırmalarını dinleyerek birtakım açıklamalarda bulunmuştur. “İstanbul'a Gelen Büyük Âlim-Atatürk, Dün Profesör Pittard'ı Kabul Etti”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1937, s. 1-5.

⁹¹ Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar- III”, *Vakit*, 7 Aralık 1943, s. 4.

⁹² Gönç, “Neler Yazdılar- III”, s. 4.

⁹³ Adnan Tahir, “Akıl ve Baş”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1971, s. 6; Oktay Akbal, “Babıali'nin Anı Defteri”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1985, s. 2; Burhan Arpad, “Babıali Üzerine”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1985, s. 2, 11; İlhan Selçuk, “Hatıra Defteri”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1989, s. 2; Sunay Akın, “Koleksiyon Aşkı”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 2003, s. 15.

⁹⁴ *Babıali'nin Hatıra Defteri*, c. I, s. 140

Reşid Halid Gönç'ün el yazısını topladığı kişilere ait kartonların bugün nerede ve kimde olduğu bilinmemektedir.⁹⁵ Gazeteciler Cemiyeti, elde ettiği fotokopileri 1984-1988 yıllarında üç cilt olarak yayınlamıştır.⁹⁶

Sonuç

Koleksiyonerlik, istisnaları olmakla birlikte varlıklı insanlara has bir meşgaledir. Yapılan işin doğasında satın alma, toplama, koruma ve sergileme gibi masraf gerektirici işler vardır. Bu durum koleksiyoneri, yaptığı koleksiyonun türüne göre mütevazı de olsa bir bütçe ayırmaya sevk eder. Ancak koleksiyon işindeki asıl ve esaslı sermaye, uzun yıllara yayılacak toplama ameliyesini devam ettirme merakı ve azmine sahip olmaktır. Para ve maddi kısıtlarla ölçülemeyecek bir haz bahşeden koleksiyon oluşturma işinin püf noktası, ne pahasına olursa olsun merakının peşinden gitmektir.

Reşid Halid Bey, fotoğraf ve imza toplamak için ilk adımı attığında mütevazı bir serveti olsa da asıl sermayesi, yazıyla meşgul olan küçük büyük herkesin resim ve el yazısını ayrı ayrı kartonlarda toplamaya çalışma hevesiydi. Bu heves, mütevazı servetini kaybedip büyük bir yokluk içine düştüğü yıllarda hiç eksilmeden, bilakis artarak ve kendisini hayata bağlayan yegâne meşgale haline gelerek devam etmiştir.

Koleksiyonerliğe, çocukluğundan beri hayalini kurduğu ancak bir türlü dâhil olamadığı gazetecilik hevesini dindirmek için başlamıştır. Koleksiyonerlik onun için matbuat âlemine sızmanın, gazete sütunlarında arz-ı endam eden yazar-çizer takımıyla sık sık bir araya gelmenin en kolay yoluydu. Bu bakımdan koleksiyonu için 1926

⁹⁵ Ayhan Yetkiner, "Bir Reşit Halit Gönç Vardı...", *Bayram Gazetesi*, s. 14 Aralık 1975, s. 7; Alpman, "Reşid Halid Gönç", s. 99; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi müdür yardımcısı Nedim Kavuk ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti İdare müdürü Cem Çapanoğlu ile 26 Mayıs 2021'de yaptığımız görüşmede koleksiyonun cemiyette bulunmadığı, eldeki fotokopilerden hareketle 1984-1988'deki üç ciltlik yayının yapıldığı bilgisi verilmiştir.

⁹⁶ *Reşid Halid Gönç Koleksiyonu'ndan-Babialî'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, Cilt I, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1984, 160 s; *Reşid Halid Gönç Koleksiyonu'ndan-Babialî'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, Cilt II, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1988, 160 s; *Reşid Halid Gönç Koleksiyonu'ndan-Babialî'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, Cilt III, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1988, 154 s.

yılında yola çıktığında ilk imzayı bir gazeteciden, Bâbîâli'nin ünlü siması Yusuf Ziya Ortaç'tan alması tesadüf değildi.

İlk fotoğraf ve imzaları kolaylıkla alsa da yaptığı işin hiç de kolay olmadığını kısa zaman içinde fark etmiştir. Telefon Şirketi'ndeki görevinden dolayı çektiği vakit sıkıntısına, çoğu zaman koleksiyonun önemini anlamayanların kaba tavrı eşlik etmiştir. Fotoğraf ve imza talebinde bulunan Reşid Halid Gönç'ün karşılaştığı en sert muamele, ömrünü matbuat âleminin içinde geçirmesi sebebiyle ortaya çıkacak koleksiyonun Türk kültürüne yapacağı hizmeti takdir etmesi beklenen Bâbîâli'nin asır-dâde siması Ahmed İhsan Tokgöz'den gelmiştir. İki satır yazı koparabilmek için durup dinlenmeden peşinden koştuğu birçok dostu kendisiyle alay etmiş, mizah sütunlarında sık sık adı geçmiştir. Karşılaştığı moral bozucu durumlara ve engellere aldırılmayarak idealinin peşinden koşan Reşid Halid Bey, nadide bir koleksiyon toplamayı başarmıştır.

Reşid Halid Bey'in koleksiyonu, Türkiye'de hak ettiği değeri bulamamıştır. En büyük isteği olan sergileme hayali, ne hayatında ne de ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Koleksiyonun aslının kimde ve nerede olduğunun bilinmemesi, bugün gerçekleşmesi muhtemel olan sergi imkânını hepten ortadan kaldırmıştır. Bâbîâli'nin bu emektar mensubu, koleksiyonunun albenisi sayesinde göze çarptığı takdirde ara ara gazete köşelerinde birkaç satır yazıyla anılmaktan öte bir ilgiye mazhar olmamaktadır.

Reşid Halid Bey'in koleksiyonerlik haricindeki diğer özelliği ise gazeteciliğe başladığı 1943 yılından itibaren tefrika etmeye başladığı biyografi yazıdır. Biyografi yazılarında tıpkı bir sicil memuru gibi yazarın ailesi, doğumu, eğitimi ve memuriyetlerini kaydetmiş, ele aldığı şahısla ilk karşılaşma ve tanışmanın heyecanını tattırmıştır. Yaşadığı hatıraları, dostlarına karşı son görev olarak kabul ettiği cenaze merasimine katıldığı anlara ait duyguları aktarmıştır. Reşid Halid Gönç, kaleme aldığı otuz küsur biyografiyle “biyograf” sıfatını hak eden bir yazardır.

Biyografisini yazdığı kişilerin yakınlarıyla görüşerek biyografik bilgi derlemesi, Reşid Halid Gönç'ün mesleğini icra ederken profesyonel bir tavır sergilediğini göstermektedir. Nasib Hanım gibi devrinde iz bırakmış ancak hakkında az bilgi bulunan bir hânende

hakkında yaptığı tefrikayla yakın devrin sanat dünyasına katkı sağlayan kişi ve gruplarla, bunların icra mekanlarını kayıt altına almıştır.

Reşid Halid Bey'in bugün hatırlanmasına vesile olan faaliyeti, ömrünün kırk yılına mâl olan koleksiyonerliği ile son yirmi üç yılını verdiği matbuat hayatıdır. İçindeki gazetecilik ukdesini gerçekleştirmek ve koleksiyonuna daha fazla zaman ayırmak için Telefon Şirketi'nde kendisini müdürlüğe götüren dolgun maaşlı memuriyeti terk etmesi, içinde bulunduğu müreffeh hayatı da bir kenara itmesine sebep olmuştur. Fakat ömrünün son çeyrek asrını derbeder ve düşünün geçirmesine sebep olan bu tercih, kendisinin bugün anılmasına vesile olan yazı ve koleksiyonerlik hizmetini icra etmesi için aradığı fırsatı vermiştir.

EXTENDED ABSTRACT:

Reşid Halid Gönç was born in Istanbul in 1892. His grandfather was Said Efendi, who served as the Minister of Interior in the Ottoman Empire. When his father died at a young age, he lived with his mother for many years. He was treated in France in 1906 due to a disease in his jawbone. He lived in France under the patronage of Ottoman Ambassador Salih Münir Pasha. . He did not return to the country immediately after his treatment and chose to study for a while. After the Young Turk Revolution, he returned to Turkey and continued his education at Saint Joseph College in Kadıköy.

He spent his youth with his uncle Mehmed Galib Bey. This man was a former bureaucrat and journalist. He was also a friend of the famous literary critic and journalist Ebüzziya Tevfik Bey. This friendship increased Reşid Halid's interest in journalism since his youth. The cultural and musical societies held at his uncle's house in Kadıköy between 1908 and 1911 helped him to create an environment full of artists and intellectuals. He published his memories with the people he met in this mansion in the following years.

In 1945, Reşid Halid resigned from his position at the Telephone Company with a radical decision. In this way, he started to practice the profession he had been dreaming of since his childhood and gained plenty of time for his photograph and autograph collection activities. He started his writing career in 1843 and published nearly thirty biographies as well as his memories and observations on the events and living atmosphere of old Istanbul. The number of photographs and

autographs he included in his collection reached six hundred.

The network he acquired for his photograph and autograph collection had a great influence on his preference for journalism. Since the authors whose autographs he wanted were mostly from the press circle, he made friends with many journalists and writers.

Reşid Halid Gönç is not the only a person who collects the writings and the photographs of famous people in Turkey, but also makes collecting his sole business in life. While collecting was seen as a secondary business for other collectors, Reşid Halid Gönç meticulously continued for a long period like forty years (1926-1966). For this reason, he was called "The Man Who Keeps the Journalists' Log".

Although he easily collected the first photographs and signatures, he soon realized that his job was not simple. The time constraints he experienced due to his job at the Telephone Company were accompanied by rude behavior from those who did not understand the importance of the collection. The harshest treatment Reşid Halid Gönç encountered, surprisingly, came from the master journalist Ahmed İhsan Tokgöz. Moreover, he was ridiculed by his friends and his name was frequently mentioned in the newspapers. Despite the demoralizing situation and obstacles, Reşid Halid Bey, who followed his ideal, managed to set a rare collection aside.

Reşid Halid Bey's collection did not find the value it deserved in Turkey. His dream of an exhibition was not achieved either during his lifetime or after his death. Today, it is not known who has the collection and the place where it is kept.

Reşid Halid Bey also wrote biographies of people he knew. His works basically include the life stories of statesmen, poets, writers and artists who lived from the period of Tanzimat to the Republic. In addition, they incorporate neglected officials of the Sublime Porte in the literature and figures from the social life such as coachmen and filmmakers. Halid Bey focused on the characteristics of his acquaintances that he witnessed or heard, and did not speculate on the artistic characteristics of writers and poets.

Under the title of 'Memories from Old Istanbul', he published the social life of the capital city during the imperial period. In these articles, he revealed the summer and winter preparation of Istanbul mansions, Bosphorus entertainments, coffee houses, schools, shops and human landscape from daily life. These articles reflect the longing for the peaceful life of his childhood.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Mektûbâ Kalemî Belgeleri (DH.MKT), 1038/54.

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyesi Defterleri (DH.SAİD.d),
14/411; 23/275.

Şahıslardan İntikal Eden (Hibe-Satın Alınan-Devredilen) Arşiv Malzemesi-Ali
Fuad Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT), 15/281.

İrade Tekaüd Sandığı (İ.TKS), 17/31.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD), 1043/33; 1059/55.

Zabtiye Nezareti Belgeleri (ZB), 344/104.

Dijital Arşivler

BİSAV e-arşiv, Ali Birinci Koleksiyonu.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf
Albümleri.

Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi.

Salt Araştırma

Sürelî Yayınlar

Akşam

Bayram Gazetesi

Cumhuriyet

Her Gün

İkdam

Malumat Mecmuası

Milliyet

Resimli Hayat

Servet-i Fünun

Son Posta

Tercüman-ı Hakikat

Vakit

Yedigün

Makale ve Kitaplar

Ali Rıza-Mehmed Galib: *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali-Geçen Asırda Devlet Adam-
larımız*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.

- Alpman, Hâfi Kadri: *Portreler*, İstanbul: Sile Matbaa ve Mukavva Kutu Fabrikası, 1972.
- Babıali'nin Hatıra Defteri*, haz. Ayhan Yetkiner, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey: *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Banoğlu, Niyazi Ahmed: *Bektaşî Kız*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1945.
- Birinci, Ali: "Hariciye ile Mülkiye Arasında Mehmed Galib Bey", *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Deliorman, Altan: *Sessiz Bir Ses*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım, 1997.
- Ergin, Osman: *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937.
- Ergun, Sadettin Nüzhet: *Türk Şairleri*, İstanbul: Suhulet Basımevi, 1936.
- Hızlı, Kasım: *Sultanın Sefiri: Salih Münir Paşa*, İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2022.
- Hızlı, Kasım: "Uzunçayır Üstündeki Köşk: Bir Kültür ve Musikî Meclisi Olarak Mehmed Galib Bey'in Evi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 23 (Bahar 2024), 71-89.
- Gövsâ, İbrahim Alaaddin: *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat, (Tarihsiz).
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal: *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Kapsız: "Babıali'nin Kütüğünü Tutan Adam", *Resimli Hayat*, 28, (Ağustos 1954), 24-25.
- Koçu, Reşad Ekrem: *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960.
- Mazide Kalan Koleksiyonerler*: Der. Rıfat N. Bali, İstanbul: Libra Yayınları, 2020.
- Pakalın, Mehmed Zeki: *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Özgül, M. Kayahan: *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknîği: Münîf Paşa*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Özkırım, Çetin A.: *Düş Erimi*, İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.
- Türkgeldi, Ali Fuad: *Maruf Simalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Us, Hakkı Tarık: *50 Yıl (Elli Yıl)*, [İstanbul 1943].
- Ünver, A. Süheyl: *Güzelimname İbrahimağa Mahallesi*, haz. Gülbün Mesara, İstanbul: Elma Basım, 2006.
- Varlık Yıllığı 1967*: İstanbul: Varlık Yayınevi, 1966.
- Yalçın, Hüseyin Cahid: *Edebî Hatıralar*, İstanbul: Akşam Kitaphanesi, 1935.
- Yardım, Mehmet Nuri: *Edebiyatımızın Gülüyüzü*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2012.

EKLER

Ek-I: Reşid Halid Gönç'ün Otobiyografisi:

“Tanzimat devri ricâlinden Said Efendi'nin oğlu Mehmed Hâlid Bey'in oğluyum, anamın adı Reşide Hanım'dır. 25 Ocak 1892'de Lâleli'de Bizans'dan kalma Bodrum Camii'nin tam karşısında Said Efendi'nin konağında doğdum, o konak Meşrutiyet'te büyük Aksaray Yangını'nda yanmıştır. Önce Mektebi Osmânî'de, sonra Burhânı Terakkii Hamidî Mektebi'nde okudum, rüşdiye derecesinde bir mekteb idi. Münevver bir adam, çok nâzik ve bana karşı çok şefkatli olan babam içki düşkünlüğü ile tecennün etti. 14 yaşında idim, dedem beni bir hariciye memurumuzun yanına katarak Paris'e tahsile yolladı, orada üç sene Faure mektebinde yatılı olarak okudum, dedemin ölümü üzerine 17 yaşında İstanbul'a dönmeye mecbur oldum. Bir dişimi çekerken bir Rum dişçi çene kemiğimi kırdı ve o güzel yaşımda çenem eğri kaldı, onun içindir ki İstanbul'a gelirken başımda bere ile Paris'te çektiğim bir çocukluk resmimi hiç görmek istemem, kaç defa yok etmek istedim, onu da yapamadım, onu bu küçük otobiyografimle birlikde İstanbul Ansiklopedisi arşivine veriyorum, o büyük kütükte hal tercememe konmasını mutlaka isterim. Sakatlığım bahtsızlığımın ilk basamağı oldu, bir merdiven ama aşağıya doğru inen bir merdiven. İstanbul'da yine yatılı talebe olarak Moda'da Fransız papazlarının Saint Joseph Koleji'ne devam ettim, son sınıfında iken Birinci Cihan Harbi başladı, Fransız mektebi kapandı, ben de İsmail Mâhir Efendi'nin kurduğu Dârüleytam'a memur olarak girdim. Dârüleytam çocuklarının bir kısmı Almanya'da askerî fabrikalara tahsile gönderilirken beni de beraberlerinde giden memurların arasına kattılar, bu sûretle 1917'de Almanya'ya gittim. Berlin Üniversitesi'ne devam etmek istedim, 1918'de harb Almanya'nın ve müttefiki olan Türkiye'nin mağlubiyeti ile sona erince memleketime döndüm, 1919'dan 1943 yılına kadar geçen 24 yıl içinde Beyoğlu Belediye Dairesi'nde, Şehir Emâneti şirketler komiserliğinde, yirmi yıl kadar da

önce telefon şirketinde, sonra o şirketin hükûmete devrinde Telefon İdâresi'nde çalıştım, vezne servisinde şefliğe kadar yükseldim. 1943 de aylığım 120 lira idi. Annemle birlikde Lâleli'de Harikzedegân (Tayyâre) Apartımanlarının bir dâiresinde oturuyordum. Hiç evlenmedim, evlenmeyi hattâ hiç düşünmedim. Annemi kaybedince yapayalnız kaldım. Bir ara yanıma İsmail Haseki adında 17-18 yaşlarında bir genç uşak aldım, bana hem can yoldaşlığı yapar, hem de okutur adam ederim diyordum, delikanlı çamaşırım yıkadı, elinden geldiği kadar yemek de yaptı, evimizi tertemiz tuttu, fakat okumadı. Bir taraftan koleksiyonumu tamamlama peşinde dolaşıyordum, bir taraftan da Bâbîâli'ye atılmak, gazeteci olmak aşkı içinde çırpınıyordum. Koleksiyonum dolayısı ile o muhitde pek çok kimse tanımıştım. İşimden ayrılmamamı söyleyenler çok oldu, teşvik edenler de çıktı. *Vakit Gazetesi*'nde “Koleksiyonumu Nasıl Topladım” başlığı altında ilk yazılarım çıkınca kendimi o âleme girmiş sandım ve 1943'de Telefon İdâresi'nden istifâ ettim, bir iki ay sonra apartıman kiramı veremeyince önce sadık İsmail Haseki'ye, kendisine hitab ettiğim şekilde “Haseki Sultan'a” yol vermek zorunda kaldım, kendim de bir otel odasına sığındım. *İstanbul Ansiklopedisi* arşivine İsmail'in de bir resmini veriyorum. Gün günden sefil oldum, *Vakit Gazetesi*'ne yazdığım hatıra yazılarımdan aldığım para ile ancak otel odası parasını temin edip aç kalmayacak kadar bir gıda sağlıyordum. 1954'de Sedad Simâvi Bey beni Matbuat Cemiyeti arşiv memurluğuna aldı, oradan da yine arşiv memurluğu ile *Her Gün* gazetesine girdim. Şu oto biyografimi yazdığım günlerde yatağım bile yokdur, üç yıldan beri gazete koleksiyonları üstüne uzanıp uyumaktayım. Hayatımdan hoşnudum, ama bir hakikattir ben Bâbîâli'ye girmedim, 1943 de Bâbîâli Yokuşu'na yuvarlandım, bu cümlelerin de kendi el yazımıyla *İstanbul Ansiklopedisi*'ne konmasını mutlaka isterim..”

Kaynak: Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi – Salt Araştırma, Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi, G3015;

Ek-II: Reşid Halid Gönç'ün Basında Çıkan Yazıları:

Biyografi Yazıları:

Reşid Halid Gönç, “Ebüzziya Tevfik”, *Vakit*, 9 İkincikanun 1944, s. 3; Reşid Halid Gönç, “Ebüzziya Tevfik Şerefine Bir Saz Âlemi”, *Vakit*, 25 Birinciteşrin 1944, s. 5; Reşid Gönç, “Ebüzziya Tevfik'i Nasıl Tanımıştım?”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Abdülhak Hamid”, *Vakit*, 19 İkincikanun 1944, s. 3; Reşid Halid Gönç, “Recaizâde Mahmud Ekrem”, *Vakit*, 24 İkincikanun 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Cenab Şahabeddin”, *Vakit*, 4 İkincikanun 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Samipaşazade Sezai”, *Vakit*, 7 Şubat 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Hüseyin Kâzım (Şeyh Muhsin-i Fânî)”, *Vakit*, 11 Şubat 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Şair Leylâ Saz Hanımefendi”, *Vakit*, 14 Şubat 1944, s. 5-6; Reşid Halid Gönç, “Ubeydullah Efendi”, *Vakit*, 16 Şubat 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Muallim M. Cevdet”, *Vakit*, 18 Şubat 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Tevfik Fikret, Hatice Teyze ve Müberrer'in Hatıraları”, *Vakit*, 6 Mart 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Mehmed Rauf”, *Vakit*, 10 Mart 1933, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Bursalı Mehmed Tahir”, *Vakit*, 13 Mart 1944, s. 2-4; Reşid Halid Gönç, “Ali Fuad Türkgeldi”, *Vakit*, 17 Mart 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Emin Bülemd Serdaroğlu”, *Vakit*, 21 Mart 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Müfid Râtib”, *Vakit*, 24 Mart 1944, s. 3; Reşid Halid Gönç, “Müfid Râtib Merhum”, *Son Posta*, 16 Kasım 1943, s. 4-7; Reşid Halid Gönç, “Balıkhan Nazır Ali Rıza Bey”, *Vakit*, 8 Nisan 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Ahmed Rasim”, *Vakit*, 15 Nisan 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Mehmed Galib-Eski Tarih Encümeni Azasından”, *Vakit*, 21 Nisan 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Ahmet Cazim”, *Vakit*, 1 Mayıs 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Mansurizâde Mustafa Paşa”, *Vakit*, 10 Mayıs 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Salih Münir Çorlu”, *Vakit*, 15 Mayıs 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Ömer Ferid Kâm”, *Vakit*, 26 Mayıs 1944, s. 3; Reşid Halid Gönç, “Nimeti Üstel”, *Vakit*, 29 Mayıs 1944, s. 3; Reşid Halid Gönç, “İbrahim Fazıl Pelin”, *Vakit*, 5 Birincikanun 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Tanzimat Ricalinden Said Efendi”, *Vakit*, 26 ikincikanun 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Said Efendi'nin Bağı”, *Vakit*, 3 Temmuz 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Nadir Yetişen Ses Sanatkârı: Nasib Hanım”, *Vakit*, 11 Birincikanun 1944, s. 3-4; Reşid Halid Gönç, “Udî

Hasan Bey”, *Vakit*, 12 Haziran 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Neyyire Neyir Ertuğrul”, *Vakit*, 22 Ağustos 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Ali Bey ile Nevres”, *Vakit*, 24 Nisan 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Kavuklu Hamdi”, *Vakit*, 22 Haziran 1944, s. 5.

Gazi Osman Paşa'nın Yaveri İsmail Hakkı Pekcan'la Yaptığı Nehir Söyleşi:

Reşid Halid Gönç, “Gazi Osman Paşa'nın 109 Yaşındaki Yaveri ile Mülakat”, *Vakit*, 16 Temmuz 1943, s. 1; Reşid Halid Gönç, “Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Paşa'nın Yaveri Anlatıyor”, *Vakit*, 17 Temmuz 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Paşa'nın Yaveri Anlatıyor-II”, *Vakit*, 18 Temmuz 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Paşa'nın Yaveri Anlatıyor-III”, *Vakit*, 19 Temmuz 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Paşa'nın Yaveri Anlatıyor-IV”, *Vakit*, 20 Temmuz 1943, s. 2.

Eski İstanbul Yazıları:

Reşid Halid Gönç, “Lüpçü Affan!”, *Vakit*, 29 Mart 1944, s. 6; Reşid Halid Gönç, “Yarım Asır Evvelki Kış Hazırlıkları ve Konaklar”, *Vakit*, 19 Birincikanun 1943, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Eski Konakların Yaz Hazırlıkları”, *Vakit*, 3 Nisan 1944, s. 3-4; Reşid Halid Gönç, “Valide Paşa'nın Saz Âlemleri”, *Vakit*, 12 Nisan 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Burhan-ı Terakki-i Hamidî Mektebi”, *Vakit*, 26 Haziran 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Dilber Rânâ”, *Vakit*, 6 Haziran 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Yağlıkçı Reşide Hanım”, *Vakit*, 10 Temmuz 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Salepçi Hacı Raif Ağa”, *Vakit*, 7 Ağustos 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Sarafim'in Kıraathanesi”, *Vakit*, 31 Temmuz 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Pigmalyon ve Vapiyon Mağazaları”, *Vakit*, 27 Eylül 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Eski Konak Hizmetkârlarının Flörtleri”, *Vakit*, 21 Şubat 1944, s. 8; Reşid Halid Gönç, “Arabacı Kardeşler” *Vakit*, 17 Temmuz 1944, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Yalnızlık”, *Vakit*, 13 Mart 1945, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Mahmud Nedim Paşa Yalısı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1944, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Laleli'nin Meşhur Küçük Hanımı”, *Vakit*, 8 Şubat 1945, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Tüfeği Hiç Patlamayan Av Meraklısı Sporcu-Ali Sami Yen Anlatıyor”, *Vakit*, 27 Mayıs 1946, s. 4.

Koleksiyonu Hakkında Yazdıkları:

Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-I” *Vakit*, 23 Ağustos 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-II”, *Vakit*, 24 Ağustos 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-III”, *Vakit*, 25 Ağustos 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-IV”, *Vakit*, 26 Ağustos 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-V”, *Vakit*, 28 Ağustos 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Koleksiyonumu Nasıl Topladım?-VI”, *Vakit*, 6 Eylül 1943, s. 2; Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar-I” *Vakit*, 4 Ekim 1943, s. 3-5; Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar-II”, *Vakit*, 7 Ekim 1943, s. 3-4; Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar- III”, *Vakit*, 7 Aralık 1943, s. 4; Reşid Halid Gönç, Neler Yazdılar- IV, *Vakit*, 13 Ekim 1943, s. 5; Reşid Halid Gönç, “Neler Yazdılar-V”, *Vakit*, 6 Ocak 1943, s. 5.

Ek-III: Reşid Halid Gönç'ün Koleksiyonunda Fotoğrafi ve İmzası Bulunanların Listesi

Birinci Cilt:

Abbas Parmaksızoğlu, Abdi İpekçi, Abdülbaki Gölpınarlı, Abdülhak Hamid Tarhan, Abidin Daver, Adnan Adıvar, Adnan Tahir Güntan, Adnan Veli Kanık, Advıye Fenik, Âgah Sırrı Levend, Agop Arad, Ağaoğlu Ahmet, Ahmed Emin Yalman, Ahmed Hidayet Reel, Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Şükrü Esmer, Ahmet Haşım, Aka Gündüz, Alaeddin Berk, Ali Gevgilili, Ali Utku, Altan Erbulak, Altan Öymen, Asım Us, Ayhan Yetkiner, Aysel Okan, Aziz Nesin, Azmi Nihat Erman, Bedii Faik Akın, Bedirhan Çınar, Behçet Kemal Çağlar, Burhan Arpad, Burhan Felek, Cahid Sıtkı Tarancı, Can Kaya İsen, Celaleddin Çetin, Cemal Nadir Güler, Cemil Sait Barlas, Cenab Şahabeddin, Cevat Fehmi Başkut, Cihat Baban, Çetin A. Özkırım, Çetin Altan, Deniz Banoğlu, Dinçer Güner, Doğan Can, Doğan Nadi, Ercümen Ekrem Talu, Esad Mahmud Karakurt, Esen Yalçın, Ethem İzzet Benice, Fahreddin Kerim Gökay, Falih Rıfkı Atay, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fasih İnal, Halid Fahri Ozansoy, Halid Kıvanç, Halid Ziya Uşaklıgil, Halide Edib Adıvar, Halil Lütfü Dördüncü, Hasan Hilmi Yılmaz, Hasan Pulur, Hasan Tuncay Eröz, Hayri Alpar, Hikmet Bil, Hikmet Feridun Es, Hüseyin Cahid Yalçın, İbrahim Alaeddin Gövsa, İbrahim Hoyi, İbrahim Minnetoğlu, İbrahim Örs, İslam Çupi, İsmail Sivri, İzzet Sedes, Kadircan Kafı, Kadri Kayabal, Kemal Deniz, Kemal Savcı, Kemal Zeki Gençosman, Kerime Nadir, M. Asaf Ayçil, Mehmed Kemal, Melih Cevdet Anday, Midhat Perin, Murat Kayahanlı, Mustafa Niyazi İspartalı, Mustafa Ragıp Esatlı, Münif Fehim Özarman, Münir Süleyman Çapanoğlu, Nadir Nadi, Nail Güreli, Nazım Hikmet, Necati Zincirkıran. Necib Fazıl Kısakürek, Necmeddin Sadak, Necmi Erkmen, Necmi Onur, Necmi Rıza Ayça, Neriman Hikmet, Niyazi Ahmet Banoğlu, Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu, Nurullah Ataç, Nusret Safa Coşkun, Oktay Akbal, Orhan Erınç, Orhan Kemal, Orhan Özkırım, Orhan Veli Kanık, Özcan Eralp, Peride Celal, Peyami Safa, Ratıp Tahir Burak, Recep Bilginer, Refii Cevad Ulunay, Refik Halid Karay, Reşad İleri, Reşad Nuri Güntekin, Ruşen Eşref Ünaydın, Sabahaddin Âli, Sabiha Zekerıya Sertel, Said Faik Abasıyanık, Said Kesler, Sedat Ağralı, Sedat Simavi, Selahaddin Hilav, Selahaddin Şar, Selami Akpınar,

Selami Turgut Genç, Semih Balcıoğlu, Server İskit, Suat Derviş, Tanju Cılızoğlu, Tarık Buğra, Tekin Erer, Tefik Fikret, Vâlâ Nureddin (Vâ-Nu), Vasfiye Özkoçak, Yahya Kemal Beyatlı, Yakub Kadri Karaosmanoğlu, Yaşar Kemal Gökçeli, Yunus Nadi Abalıoğlu, Zekeriya Sertel.

İkinci Cilt:

Ahmed Uran Baran, Alaaddin Kutlu, Alaeddin Ören, Ali Başarel, Ali Canib Yöntem, Ali Cem Fenik, Ali Erdoğan Mengü, Ali Karakurt, Altan Deliorman, Arif Oruç, Aslan Tufan Yazman, Aydın Apaydın, Aydoğna Önol, Ayhan Hünel, Ayten Uygur, Baki Süha Ediboğlu, Bedri Koraman, Burhan Cahid Morkaya, Cahid Poyraz, Cahid Uçuk, Cahid Üzen, Cavid Yamaç, Cem Atabeyoğlu, Cemal Refik Delibaş, Cemaleddin Bildik, Cemil Cahid Cem, Cemil Sena Ongun, Cihat Arman, Dr. Tarık Özerengin, Eflatun Cem Güney, Ekrem Altınkaynak, Elif Naci Elif, Enis Behiç Koryürek, Erdoğan Kıral, Ergin Konuksever, Erol Dallı, Esin Talû Çelikkan, Eşref Şefik Atabey, Fahir Erdil, Faik Sabri Duran, Faruk Demirtaş, Fazıl Ahmed Aykaç, Ferdi Öner, Feridun Fazıl Tülbentçi, Feridun Osman Menteşoğlu, Fikret Adil, Halide Nusret Zorlutuna, Halil Bedii Yönetken, Haluk Durukal, Haluk San, Hıfzı Topuz, Hikmet Münir Ebcioğlu, Hilmi Yavuz, Hilmi Ziya Ülken, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hüsnü Zeki Söylemezoğlu, İlhan Turalı, İsmet Güleç, İzzet Aykol, Kâmi Suveren, Kasım Yargıcı, Kayhan Türkçü, Kazım Nami Duru, Kemal Sülker, Lütfü Arif Kenber, M. Fahreddin Pakkan, M. Faruk Gürtunca, Mahmud Erhan, Mehmed Ali Yalçın, Mehmed Emin Yurdakul, Mekki Said Esen, Melih Yener, Mesud Özdemir, Mustafa Baydar, Muzaffer Aşkın, Muzaffer Celasun, Nahid Sırrı Örik, Naim Tirali, Nazım Ulusay, Necdet Baytok, Necdet Evliyagil, Nejat Akçadurak, Nejat Altav, Nejat Çerman, Neyzen Tefik Kolaylı, Nihal Atsız, Nureddin Oryan, Nurettin Artam, Odhan Baykara, Oğuz Aral, Oğuz Özdeş, Oğuz Toktamış, Oktay Rifat, Orhan Birgit, Orhan Ural, Ömer Rıza Doğrul, Ömer Sami Coşar, Özkan Şahin, Ramazan Gökalp Arkın, Remzi Tozanoğlu, Reşad Enis Aygen, Reşad Mahmud Yanardağ, Reşid Saffet Atabinen, Sabri Esad Siyavuşgil, Sacid Demircan, Sadeddin Işık, Sadi Borak, Sami Teziş, Selahaddin Güler, Selami İzzet Sedes, Selami Münir Yurdatap, Selçuk Çandarlı, Selim Sırrı Tarcan, Semih Benli, Semih Tuğrul, Sermet Muhtar Alus, Sezai Solelli, Suad Yalaz, Şahab Balcıoğlu, Şemsi Mısırs, Şemsi Sılkım,

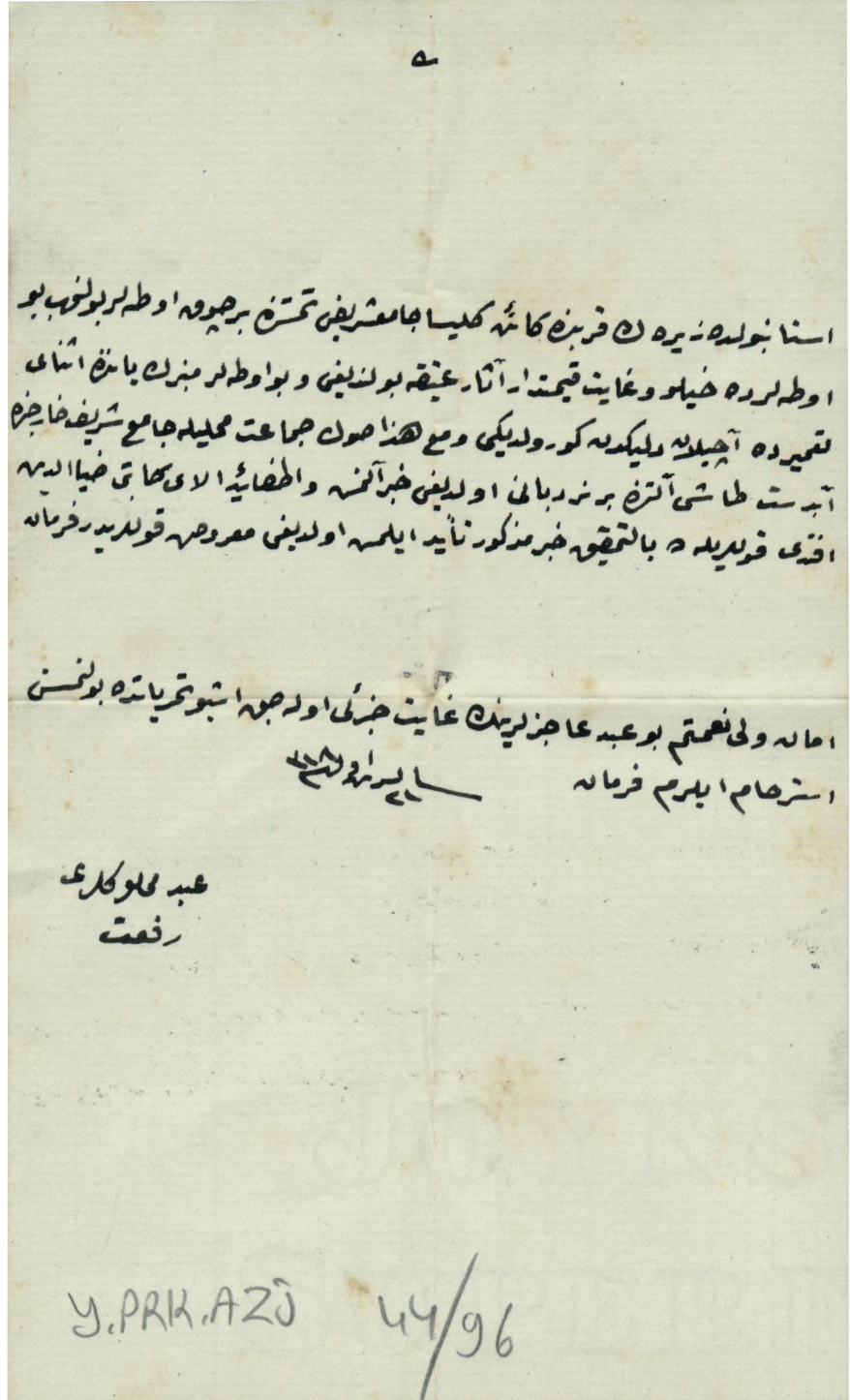
Şevket Rado, Tahsin Demiray, Tahsin Öztin, Talat Midhat Hemşeri, Turhan Aytul, Turhan Bayraktar, Türkân Türker, Ubeydullah Efendi (Hatiboğlu), Ümit Deniz, Vahdet Gültekin, Yalçın Çetin, Yalçın Kılan, Yaşar Nabi Nayır, Yurdağün Göker, Yusuf Akçura, Zahir Güvemli, Zeyyat Gören, Ziya İşküstün.

Üçüncü Cilt:

Adnan Ataöver, Afif Yesari, Agâh Güçlü, Ahmed Halid Yaşaroğlu, Ahmed Hilali Sıyman, Ahmed Muhib Dranas, Ahmed Rasim, Ali İhsan Barlas, Ali Kemal Meram, Altemur Kılıç, Aydın Bakanoğlu, Ayhan Erer, Celal Nuri İleri, Celâl Sılay, Cem, Cihad Dilerge, Demir Feyizoğlu, Doğan Katırcıoğlu, Dr. Abdullah Cevdet, Ebubekir Hâzım Tepeyran, Ecvet Güresin, Enis Tahsin Til, Enver Behnan Şapolyo, Ercüment Kalmık, Ercüment Kocatürk, Ertuğrul Akçaylı, Ertuğrul Polat, Ertuğrul Şevket Avaroğlu, Fahri Celal Göktulga, Faruk Fenik, Ferhan Devekuşuoğlu, Fethi Kardeş, Florinalı Nâzım, Fuad Köprülü, Gavsî Ozansoy, Gökhan Evliyaoğlu, Güzide Sabri (Ayşe Aygün), Hafi Kadri Alpman, Hakkı Süha Gezgin, Hakkı Tarık Us, Halil Nihad Boztepe, Haluk Cemal Beydeşmen, Halûk Şehsurvaroğlu, Hammamizâde İhsan, Hasan Ali Ediz, Hasan Âli Yücel, Hasan Amca, Hasan Rasim Us, Hikmet Saim Balkır, Hüseyin Kâzım Kadri, Hüseyin Ragıp Baydur, Hüseyin Rıfat Işıl, İbrahim Hilmi Çığıracan, İlhan Geçer, İsmet Hulusi İmset, İzzet Melih Devrim, Kâzım Üzen, Kemal Kınacı, Kemal Onan, Kenan Hulûsi Koray, Kerim Konak, M. Turhan Tan, Mahmud Sadık, Mehmed Ali Ermiş, Mehmed Ataker, Meral Gaspıralı, Meryem Abigadol (Turalı), Midhat Sertoğlu, Muhiddin Birgen, Murat Sertoğlu, Mustafa Demircioğlu, Mustafa Nimet Üyken, Muvakkar Ekrem Talû, Muzaffer Kayar, Muzaffer Soysal, Münir Hayri Egeli, Naci Sadullah Danış, Naşit Hakkı Uluğ, Necla Tonak Erbakır, Nurcihan Kesim, Nuri Ömer Ergene, Nurullah Barıman, Nurullah Tilgen, Oğuz Şeren, Onur Gürtunca Karakuş, Orhan Mete, Orhan Taşan, Osman Cemal Kaygılı, Osman Necmi Karaca, Osman Tuğrul, Özcan Ergüder, Ragıp Şevki Yeşim, Raif Necdet Kestelli, Rakım Çalapala, Raşid Dilerge, Reha Oğuz Türkkân, Reşad Feyzi Yüzüncü, Rıfat Ekinci, Rıfat Ilgaz, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Sabahattin Kudret Aksal, Sadri Ertem, Sadullah Usumi, Salih Erimez, Sâmi Nafiz Tansu, Satı Bey (Satı el-Hursî), Sedat Taylan, Selim Baban, Selim Y. Saltı, Seyfeddin Orhan Çağdaş,

Sinan Kurle, Şair Eşref, Şevket Evliyagil, Şükûfe Nihal, Tarık Mümtaz Göztepe, Turgut Fethi Erden, Uğur Gürtunca, Vahid Ramiz Hiç, Vecdi Bürün, Vedad Etensel, Vedat Nedim Tör, Vedii Evsal, Yekta Ragıp Önen, Yorgi Kaçamakoğlu, Yusuf Razi Bel, Yücel Hacaloğlu, Zahir Ferid Törümküney, Zeki Cemal Bakiçelebioğlu, Zeki Tükel.

ZEYREK TARİHİNE BİR DERKENAR
A HISTORICAL DOCUMENT ABOUT ZEYREK

Belge Çevirisi/

* Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi
Deniz Harp Enstitüsü, İstanbul/
Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-7988-742X
E-posta/E-mail: mkorkmaz10@gmail.com

Zeyrek'te bulunan Kilise Cami'nin tamiri sırasında caminin altında bulunan odalarda birçok değerli tarihi eserlerin görüldüğü haberlerini işiten ve tarihi eserlere ilgisi bulunan Rifat adlı şahsın eserlerin araştırılması içinde kendisinin de bulunması talebini dilegetirdiği arzuhâli

Çevirmen: Mehmet Korkmaz*

İstanbul'da Zeyrek kurbunda kâin Kilise Câmî-i Şerîfi tahtında birçok odalar bulunup bu odalarda hayli ve gâyet kıymetdâr âsâr-ı atîka bulunduğu ve bu odalar minberin yanında esnâ-yı ta'mîrde açılan deliklerden görüldüğü ve ma'a-hâzâ son cemâat mahalliyle câmî-i şerîf hâricinde âbdest taşı altında bir nerdübân olduğu haber alınmış ve İtfâiye Alay Kâtibi Ziyâeddin Efendi kulları da bi't-tahkîk haber-i mezkûr[u] teyîd eylemiş olduğu ma'rûz-ı kullarıdır fermân.

Amân velî-ni'metim bu abd-i âcizlerinin gâyet cüz'î olacak işbu taharriyâtta bulunmasını istihâm eylerim fermân.

21 Teşrîn-i Evvel [1]318 [3 Kasım 1902]

Abd-i Memlûkleri

Rıfat

BOA, Y.PRK.AZJ, 44/96

KITÂBIYAT
BOOK REVIEWS

Katja Hoyer, *Kan ve Demir Alman İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (1871-1918)*

Çev. Sinan Çakır, İstanbul:
Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024, 266 sayfa.

Abdurrahman AKDAĞ*

Kan ve Demir bir anekdotla başlar. 153 yıl önce 17 Ocak 1871'de Prusya Kralı I. Wilhelm, Paris'in dışındaki Versay Sarayı'nda Alman İmparatorluğu'nun ilanını gerçekleştireceği töreni beklemekteydi: "Yarın hayatımın en mutsuz günü olacak! Prusya monarşisinin cenazesine tanık olacağız ve Kont Bismarck, bu tamamen sizin hatanız!". İlanın Fransa'da yapılması 1870 savaşından sonra Fransa'nın burnunu sürtmenin bir yoluydu. Ama aynı zamanda Alman topraklarındaki herhangi bir konum seçilirse bir devletin diğerlerine göre kayırıldığı ve bu kırılğan birlik anının tehlikeye atılabileceği şüphelerini

Kitap Değerlendirmesi/Book Review

* Doktora Öğrencisi, Marmara
Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi, İstanbul/
Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-4895-2874

E-posta/E-mail: abdurrahmanakdag1@
gmail.com

doğurabilirdi. Anton von Werner'in 1885'te yaptığı ünlü tablosunda resmedildiği gibi (s. 62) törende Bismarck, Kayser, Prusyalı subaylar, soylular, Fransa-Prusya Savaşı'ndaki tüm Alman alaylarının temsilcileri bulunmakta ve askerî üniforma giymekteydi. Bu isimler o anda bir ulus devletin kuruluşunu kutlamaktaydılar. Katja Hoyer, *Kan ve Demir*'de 1848 Alman devrimini hatırlatarak şöyle diyor: “Bu liberallerin hayalini kurduğu demokratik birleşmeden çok uzaktı.” (s. 63) Alman İmparatorluğu'nun birleştiği tören işte bu iki nedenden ötürü dikkat çekiciydi.

Almanya'nın birliği ve güçlü bir devlet olarak ortaya çıkışı gibi dikkat çekici ve önemli bir konu hakkında Türkçe literatürde genel eserlerin içinde yer alan bölümler ve birkaç tez çalışması bulunmaktadır. İki büyük devlet adamı Bismarck ve II. Wilhelm hakkında ise Almanca ve diğer dillerde kaleme alınan literatürün genişliği yanında Türkçe literatürde yapılan çalışmalar son derece yetersizdir.¹ Hoyer'in eseri, Türkçe literatürde mevcut olan bu eksikliği bir nebze de olsa doldurmak için iyi bir başlangıç kitabı olarak kabul edilebilir.

¹ Alman Birliğine dair Turgut Türk, *Alman Birliği ve Bismarck: Bir Analiz Düzeyi Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017; Geniş Bismarck literatüründen Türkçeye kazandırılan sadece birkaç eser bulunmaktadır. Otto von Bismarck, *Düşünceler ve Hatıralar*, çev. Nijad Akipek (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1952); Jonathan Steinberg, *Bismarck*, çev. Hakan Abacı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015); Eberhard Kolb, *Bismarck: Demir Şansölye*, çev. Yusuf Ziya Altıntaş (İstanbul: Runik Kitap, 2021); (Osmanlı Türkçesinden) Ali Reşad-İsmail Hakkı, *Bismarck: Hususi ve Siyasi Hayatı* (İstanbul: Ötüken, 2018); Ayrıca Bismarck ve II. Wilhelm'e dair yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır.

2021 yılında İngiltere'de *Blood and Iron: The Rise and Fail of the German Empire (1871-1918)* adıyla basılan ve ilk baskısı kısa sürede tükenen kitap Dr. Sinan Çakır'ın² titiz çevirisiyle *Kan ve Demir Alman İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (1871-1918)* adıyla Türkçeye kazandırıldı. *Kan ve Demir*, adını modern Almanya'nın kurucu babası Otto von Bismarck'ın 30 Eylül 1862'de yaptığı ünlü konuşmasından alıyor: "...Devrin büyük meseleleri müzakerelerle ve çoğunluğun tercihleriyle değil demir ve kanla karara bağlanacak."³ (s. 15, 47). Bismarck haklı olarak kitabın büyük bir kısmının odağını oluşturuyor. Kitap bir Bismarck ve II. Wilhelm biyografisi gibi okunabilir, zira bu iki şahsiyetin hayatına dair oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Eser giriş, beş bölüm, sonuç ve dizin kısımlarından oluşmaktadır. Prusya Kralı I. Wilhelm'in 18 Ocak 1871'de imparatorluğu ilan edişindeki kriz anıyla başlayan Giriş bölümünde, Bismarck'ın Almanya için önemi, Wilhelm'in genç ulusu nasıl yıkımın eşiğine getireceğini ve I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın durumu kısaca anlatılır.

Hoyer, ilk bölümdeki (Yükseliş: 1815-1871) anlatısına 1871'de değil 1815 yılından başlamayı seçer. 1815 yılını Avrupa'nın geri kalanı için olduğu kadar Almanya için bir dönüm noktası olarak gören Hoyer, Alman milliyetçiliğinin ve siyasi birliğinin tohumlarını, Almanca konuşan halkların önemli bir rol oynadığı Napolyon'un yenilgisine kadar izler. İki Alman rakip olan Avusturya ve Prusya'nın 1815-1840 arası faaliyetlerini ele alan yazar aynı zamanda Alman ulusal duygularının ilk dönemlerini 1848 devrimleri ve Gümrük Birliği (*Zollverein*) gibi Alman iktisadi koordinasyonları üzerinden ele alır.

Hoyer, ikinci bölümde (Bismarck Reich'i⁴: 1871-1888) Almanya'nın diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında benzersiz bir tarihsel yol

² Halen çeviri çalışmalarına devam eden Çakır'ı Ali Akyıldız danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans ve doktora tezlerinden tanıyoruz. Sinan Çakır, 1870 Beyoğlu Yangını ve Sonrasındaki İmar Faaliyetleri, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.; 2023 yılında tamamlanan doktora tezini gözden geçirip geçtiğimiz aylarda neşretmiştir. Sinan Çakır, *Osmanlı'nın İlk Mebusları: I. Meşrutiyet Dönemi Mebusları Üzerine Prosopografik Bir İnceleme* (İstanbul: Timaş Akademi, 2024)

³ Otto von Bismarck, *Blood and Iron Speech* (20 Eylül 1862), İngilizce J. Riemer, *Reden 1847-1869* [Speeches 1847-1869], C.10, s. 139-140.

⁴ *Reich*=İmparatorluk.

izlediğini öne süren *Sonderweg* teorisine (s. 64) şüpheyle yaklaşmakta ve onun da ötesinde reddetmektedir. Aslında ona göre birçok tarihçi -köklü tarihçiler bile- hâlâ bu kavramı savunmaktadır. Hoyer, Almanya'nın 1871 yılından Nazizm'e doğru yol aldığı inancını, tarihsel bağlamların karmaşıklığını hesaba katmayan basit bir anlatı olarak görerek kolayca reddetmektedir. Aynı zamanda bu yaklaşımı, Alman tarihindeki olumlu sürekliliklerden ziyade olumsuz süreklilikleri vurguladığı gerekçesiyle de reddetmektedir.

Hoyer, entrikacı bir *realpolitikçi* (s. 117) ve *Alman Sezar'ı* (s. 80) olarak gördüğü Bismarck'ın yasaları geçirmek için ağlamaklı konuşmalardan zorbalığa ve adam kayırmaya varıncaya kadar uyguladığı taktiklerle genellikle parlamentoda üstünlüğü elinde tuttuğunu ve hiçbir ahlaki çekincesinin olmadığını dile getirir. Sık sık ona atfedilen “Yasalar sosis gibidir; en iyisi onların nasıl yapıldığını görmemektir” (s. 61) şeklindeki sözün onun parlamentoyu nasıl pasifize ettiğine dair çok iyi bir örnek olduğunu hatırlatır.

Kitabın öne çıkan özelliklerinden biri de ilgili bölümde Hoyer'in Almanya'nın ekonomik bir güç merkezi olarak yükselişini anlatmasıdır. (s. 90-97, 138-144) Ona göre serbest ticaretten korumacılığa geçiş yapan Almanya, Britanya ve Fransa gibi Batı Avrupalı komşularıyla rekabet etmeye başlayan modern bir sanayi devine dönüşmüştür. Ancak bu modern sanayi devinin de savaş ekonomisine diremediği görülür. Kitap ayrıca günümüzde var olan bazı kavram ve anlayışların tohumlarının II. Reich döneminde atıldığını ifade ederek geçmişten bugüne ışık tutar. Örneğin günümüzde 'Alman malı' (Made in Germany) denince akıllarda canlanan sağlam ve kaliteli mal anlayışının II. Reich döneminde Almanların geliştirdiği yüksek teknoloji sanayi ürünlerinin bir sonucu olduğu vurgulanır. Yine günümüzde var olan kavramlardan biri olan 'Alman gibi disiplinli' anlayışı da bu dönemlerde oluşmaya başlayan ve Bismarck'ın politikalarının meyvelerinden biridir.

Diğer bölümlere nazaran kısa olan üçüncü bölümde (Üç İmparator ve Bir Şansölye: 1888-1890) Kayser I. Wilhelm, III. Friedrich ve II. Wilhelm ile Bismarck arasındaki iki yıllık ilişkiye değinen Hoyer, Bismarck'ın istifası ve 31 yaşındaki genç II. Wilhelm'in yönetime geçmesiyle Almanya, Avrupa ve dünyada bir devrin bitip yeni bir devrin

başladığını ifade eder. Hoyer, bu bölümü anlamlı bir karikatürle bitirir: Genç imparator geminin güvertesinde yaşlı ve tecrübeli Bismarck'ın koca gemiyi terk edişini ve bir sandala binişini izlemektedir. (s. 129)

Hoyer, kitabın dördüncü bölümünde (Wilhelm Reich'i: 1890-1914) Alman imparatorluk tarihinin ikinci önemli figürü olan Kayzer II. Wilhelm'i kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. 1890'dan 1914 I. Dünya Savaşı'na kadar giden döneme II. Wilhelm kendi damgasını vurmuş ve iktidarının sonlarında askerî kurum tarafından bir kenara itilmiştir. Hoyer, Alman sömürgeciliğinin ancak Bismarck'ın 1890'da istifasıyla gerçekten başladığını ve büyük ölçüde 'genç, cesur ve Alman' (s. 134) imparator II. Wilhelm'in "buluşu" olduğunu ima etmektedir. (s.160) Ancak durumun öyle olmadığı anlaşılıyor. Bismarck çeşitli zamanlarda yaptığı konuşmalarda sömürge politikası ile ilgilenmediğini söylemektedir. Sıkça atıfta bulunulan bir anekdota göre, 1887 yılında Afrika'ya giden ve kendisine görüşünü soran Eugen Wolf'a şunları söylemişti; "Sizin Afrika haritanız pek güzel, ancak benim Afrika haritam Avrupa'dadır. Burada Rusya ve şurada da Fransa bulunmaktadır. Biz de ikisinin arasında bulunuyoruz. İşte benim Afrika haritam budur."⁵ Ancak Bismarck'ın öncülüğünde 1884 tarihinde toplanan Berlin Konferansında Almanya'nın asıl amacı, Afrika'nın sömürgeleştirilebilir topraklarını Avrupalı güçler arasında paylaştırmak ve Almanya için yeni, el değmemiş ve zengin sömürgeler elde etmektir.⁶ Kısaca Bismarck söylemlerinde her ne kadar ilgilenmiyor gibi görünse de Alman sömürgeciliğinin aslında II. Wilhelm döneminde değil Bismarck döneminde başladığı anlaşılmaktadır.

Hoyer, "Yahudi Sorunu'nun" 1933'te değil, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla başladığını kabul etmektedir. Ona göre, antisemitizm dalgası 1873 mali çöküş ve 1880'lerde doğudaki katliamların ardından birçok Rus ve Polonyalı Yahudi'nin Almanya'ya kaçmasıyla ortaya çıktı. Bununla bağlantılı olarak Hoyer, kitabında

⁵ Yusuf Ziya Altıntaş, Otto von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012. s. 76.

⁶ Gassım İbrahim, Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi: Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1884-1885), (Doktora Tezi) Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.

Alman Nedir? sorusunu yanıtlamanın zorluğuna değinmektedir. Eğer Alman ulusu, etnik ve ırksal temellere göre tanımlanan halka (s. 170) dayanıyorsa, o zaman Yahudiler ona ait değildi. Sonuç olarak, bu ait olmama hali Hoyer'in de ifadesiyle “antisemitizmin nüfusun geniş kesimlerinde kabul edilebilir bir duruma” gelmesine yol açtı.

Beşinci bölüm (Çöküş: 1914-1918) Bismarck'ın 1888'de dile getirdiği “Bir gün, büyük Avrupa Savaşı Balkanlar'daki aptalca bir şeyden çıkacak” alıntısıyla başlar. Hakikaten zaman tecrübeli devlet adamının öngörüsünü haklı çıkarmıştır. Savaş bir Sırp milliyetçisinin 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan tahtının varisi Franz Ferdinand ve eşi Hohenberg Düşesi Sophie'yi öldürmesiyle başlamıştır. Birkaç gün sonra Temmuz 1914'te Almanya neden Avusturya-Macaristan'a kayıtsız şartsız askerî destek sözü verdi ve bir Avrupa savaşını göze aldı, bunda Almanya'nın iç durumunun rolü neydi? Hoyer bu soruya yanıt vermiyor. Ancak savaş ilerledikçe bu durumu parlamenter kültürün henüz emekleme aşamasında olmasına bağlayarak “sessiz diktatörlük” olarak adlandırıyor. Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu bu uzun ömürlü imparatorlukların hiçbiri I. Dünya Savaşından sağ çıkmadı. Ancak en ilginç imparatorluk kaybı, 1871'de kurulan Alman İmparatorluğu'nunkiydi. Hoyer, İmparatorluk Almanya'sını (II. Reich) 1933-1945 (III. Reich) yılları arasındaki diktatörlüğün başlangıcı değil, kendi içinde ve şartlarında bir dönem olarak ele almaktadır.

Kitabı popüler bir tarih kitabı olarak düşünürsek, Hoyer'in I. Dünya Savaşı'nı anlatımı oldukça iyi görünmektedir. O, savaşın askerî ve siyasi yönlerinden ziyade, Almanya üzerindeki ekonomik, sosyal, diplomatik ve kültürel yönüne odaklanıyor. Bu bölüm özelinde kitapla ilgili eksikliklerden birisi imparatorluğu sona erdiren bir savaşta en büyük müttefiklerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğundan sadece Alman İmparatorluğunun yıkılmasının nedenleri üzerinden bahsetmesidir. Hoyer'e Almanya'nın 40 yıllık ‘tecrübesiz’ bir imparatorluk olması mı savaştan sonra imparatorluğu çökerten sebep oldu? sorusunu yönelttiğimizi varsayarsak cevabında Osmanlı'nın 600 yıllık tecrübesine rağmen yıkıldığını dolayısıyla Alman İmparatorluğunun ‘tecrübesizliğinden’ değil konjonktürel olarak ‘imparatorlukların’ yıkılması gereken bir sürece girmesi nedeniyle sona erdiğini ifade edecektir. Kitabın eksik kalan bir tarafı da Hoyer'in I. Dünya

Savaşı bağlamında Alman emperyalizmi, dış ilişkiler ve büyük güçler çatışmasına yeterince değinmemesidir.

Savaşın sosyal ve kültürel yönüne odaklanan *Kan ve Demir*'de, Peter Kollwitz'in hikâyesi savaşta ölen diğer milyonlarca insan gibiydi: Vatanseverlik duyguları ve biraz da annesi Kathe Kollwitz'in cesaretlendirmesiyle savaşa girmesi ve on gün sonra vefatı. Alman ressam ve heykeltıraş Kathe Kollwitz, 1915'te oğlunun ölümünden sonraki ilk eserinde, koruyucu bir şekilde bebeğini kucağına alan bir anneyi tasvir ediyor. (s. 227) Onun 1920'li ve 1930'lu yıllardaki şaşırtıcı derecede gerçekçi çizimlerinin, heykellerinin ve eskizlerinin çoğu, yaşlı bir anneyi ve ölen oğullarını tasvir ediyordu. Hoyer, kitabında yer verdiği bu ve benzeri anekdotlarla söz konusu keder ve suçluluğu okuyucuya çok ustaca aktarıyor.

Hoyer, kitabı büyük ölçüde büyük adamların, siyasi elitlerin ve güç oyunlarının tarihi olarak kurguluyor. Ancak sahnenin dışındakilere kısa da olsa yer veriyor. 1860'larda yeni doğmakta olan Alman feminist hareketinden kısaca bahsediyor. Ancak bunların sıradan kadınların endişelerini temsil etmeyen küçük bir grup olarak reddediyor: “Bir öğretmen ve Rus devrimcinin ortağı olan Clara Zetkin gibi kadınlar, öncelikli olarak kadınların özgürleşmesi adına değil, çocuklarını beslemek ve başlarını sokacak bir çatı sağlamak için çalışan bu geniş kadın grubunu pek temsil edemiyordu.” (s. 104-105)

Hülâsa, Hoyer'in *Kan ve Demir* adlı eserinde genel olarak Alman İmparatorluğu'nun olumlu mirasını ön plana çıkardığı görülmektedir. Kurulan Alman İmparatorluğu ve Bismarck ile II. Wilhelm'in bu imparatorluğu sürüklediği yolun Hitler'in politikalarının nedeni olmadığını savunur. Almanların II. Dünya Savaşı dönemindeki aşırılıklarını II. Reich'e bağlamaz. Alman İmparatorluğu ve bu imparatorluğun Avrupa tarihindeki yeri, kısa bir Bismarck ve II. Wilhelm biyografisi, modern Alman toplumunun dünya siyaseti ve kültürü üzerindeki etkisine dair bilgiler *Kan ve Demir*'i okuma listenizin başına almak kanaati oluşturur. Metinde sunulan fikirleri somutlaştırmak için yazarın anekdotlar ve hikâyelerle anlatısını zenginleştirmesi kitabın çekiciliği ve okunabilirliğini daha da artırmıştır. Sadece Bismarck ve II. Wilhelm hakkındaki anekdotlar bile kitabı okumaya değer kılmaktadır.

ZEYREK TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, İstanbul Tarih ve Kültür Derneğinin hakemli bir dergisidir. Yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yılda bir kez olmak üzere özel sayı çıkarılabilir.

* Dergide Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel nitelikte özgün makale, değerlendirme, tahlil, tanıtım ve çeviri yazıları, konferans/seminer metinleri yer alır.

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak makalelere editoryal süreçten sonra Yayın Kurulu ve hakem süreci sonrasında karar verilir. Makalelerin daha önce başka yerde yayınlanmamış olması veya başka bir yere söz verilmemesi şartı aranır. Sempozyum bildirileri bildirilmesi makale formatı ve içeriğine dönüştürülmek şartıyla dergide yayınlanabilir.

* Bilimsel makaleler, yayın ilkelerine göre incelendikten sonra değerlendirme için uygun bulunanlar yazar adı gizli tutularak “Kör Hakemlik” sistemi gereği en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakem raporlarından biri olumlu diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı üçüncü bir hakeme gönderilir ya da yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir. Hakem değerlendirme raporları beş yıl süreyle saklanır. Yazar(lar), hakem, Yayın Kurulu veya editörün eleştiri, öneri ve değerlendirmelerini dikkate alırlar. Yazarların, kendilerinden istenen düzeltmelere titizlikle ve ivedilikle uymaları ve yazının son şeklini 15 gün içinde göndermeleri beklenir. Yazar(lar)ın, katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Bu durumda nihaî karar, Yayın Kuruluna aittir.

* “Yazım Kuralları” ve “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Kitap Değerlendirme”, “Çeviri”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağına Yayın Kurulu değerlendirmesine -en az iki üyenin olumlu raporuna- bağlıdır.

* Telif Hakları: Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, “Libre Açık Erişim” sağlama politikasını benimsemiştir. Ödeme talebi bulunmayan ve izin engellerini ortadan kaldıran bir “Libre Açık Erişim” dergisidir. Tüm yazarlar Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmaları [Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](#) olarak lisanslıdır. Bu lisans, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

* Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dâhil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalılardır. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir.

* Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, “Açık Erişim” olarak yayımlanan bir dergidir. Bu husus aynı zamanda eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafından belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

* Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar (lar)a aittir.

İntihal

Dergimize gönderilen yayınların benzerlik oranı dipnotlar, kaynakça ve alıntıların haricinde en fazla %20'dir. İntihal raporu editörler tarafından incelenir. Gerekli durumlarda gönderilen yayın düzeltilmesi için yazarına iade edilir veya reddedilir.

YAZIM KURALLARI

Makale Başlığı:

Başlık 12 kelimedenden fazla olmamak kaydıyla bold, normal karakterde, büyük harflerle ve Times New Roman 12 punto olacak şekilde yazılmalıdır. Yazar (lar)ın ismi olmalı ve dipnotta (*) işaretiyle yazar(lar)ın görev yaptığı kurum, e-posta adresleri ve ORCID ID yer almalıdır.

Öz/Abstract:

Özgün araştırma makalelerin başında ve makale başlığı altında Türkçe ve İngilizce öz bulunmalıdır. Özde, konu kısa ve öz bir ifade ile 100-250 kelime arasında tek paragraftan oluşmalıdır. Anahtar kelimeler/Keywords sayısı en fazla 5 kelime olmalı ve öz, Türkçe ve İngilizce ayrı ayrı yazılmalıdır. Yazı tipi Times New Roman ve MS Word programında yazılmalıdır.

Geniş Özet/Extended Abstract:

Makalede “Kaynakça” kısmından önce 750-1000 sözcükten oluşan bir özet bulunmalıdır. Makalenin dili Türkçe ise geniş özet İngilizce, İngilizce ise Türkçe olmalıdır. Geniş özet 11 punto büyüklüğünde ve “Times New Roman” yazı karakteri kullanılarak yazılmış olmalı ve metin alt başlıklar ve alıntı içermeden hazırlanmalıdır.

Ana Metin

Makale bilgisayarda A4 boyutuna 1.15 satır aralığında ve Times New Roman yazı karakteri ile 12 puntoda yazılmalıdır, kitap değerlendirmeleri 2.500 ve kitap tanıtımları ise 1.500 kelime civarında olmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve her sayfa numaralandırılmalıdır. Makalelerde Türk Dil Kurumunun (TDK) güncel yazım kılavuzu ve yazım kuralları esas alınmalıdır. Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve metinde düzenli bilgi aktarımını oluşturmak üzere metinde ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri

büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu yazılmalıdır. Paragraf aralıkları alt ve üst 6 nk olmalıdır.

Tablo, Şekil ve Resimler

Belge görüntüleri belge, tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, plan, harita ve çizim) şekil olarak adlandırılmalıdır. Tablolar ve şekillerin başlığı ve numarası bulunmalı ve şekil, numara ve adları şeklin hemen altına ve ortalı gelecek şekilde konumlandırılmalıdır. Başlıkları Times New Roman yazı karakteri ile 11 puntoda tablo içi yazım karakteri ise Times New Roman 10 punto olmalıdır. Bütün tablo, şekil ve resim görüntüleri dijital ortamda metin ile baskı tekniğine uygun çözünürlükte (300 dpi) TIFF ya da JPEG formatında olmalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1 cm. içeride blok halinde ve 11 punto ile yazılmalıdır.

KAYNAKÇA VE DİPNOT GÖSTERME

Dipnotlar ve kaynakça için “The Chicago Manual of Style” Dipnot ve Kaynakça Sistemi” esas alınmalıdır.

Makalede kullanılan kaynaklar “Kaynakça” başlığı altında alfabetik soyadı sırasına göre Times New Roman yazı tipi ve 11 punto dipnot ise 9 punto olmalıdır. Dipnotlarda sadece atıfta bulunan kaynakların bilgileri verilmelidir.

a-Kitap

Kaynakçada;

Soyad, Ad: Eserin Adı (italik), (varsa) tercüme (terc.), çeviren (çev.), hazırlayan (haz.) veya editörün (ed.) adı soyadı, eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı.

1-Akyıldız, Ali: *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim, 2004.

2-*Tursun Bey: Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.

3-*Belgelerle Çanakkale Savaşları*, haz. Altıntaş, Ahmet, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, 1997.

Dipnotta;

Ad Soyad, eserin adı (italik), (eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı), sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazarların soyadları, eserin adı veya kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

1-Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, (İstanbul: İletişim, 2004), s. 65.

2-Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s.67.

3-*Belgelerle Çanakkale Savaşları*, haz. Altıntaş, Ahmet, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, 1997), s. 105.

4- *Belgelerle Çanakkale Savaşları*, s. 106.

b-Makale

Yazar (lar)ın adı soyadı, “tırnak” içinde makalenin tam adı, derginin adı (italik), cilt numarası (romen rakamı ile), sayı numarası, basım yılı ve sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazar (lar)ın soyadı, makalenin kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

Kaynakçada;

1- Gökbilgin, M. Tayyip: “XVI Asır Ortalarında Osmanlı Devletinin Tuna Havzası ve Akdeniz Siyasetleri, Bunlar Arasındaki Alaka ve İrtibat, Muhtelif Veçheleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV (1955), 63-77.

Dipnotta;

2-Mehmet Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat,” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları*, III (1987), s. 38.

3-Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, s. 39.

Ansiklopedi Makalesi

1- M. Uğur Derman, “Ahmed Rakım Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, s, 117.

2-Derman, “Ahmed Rakım Efendi”, s. 395.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı

Arşiv belgeleri ilk geçtiği yerde uzun hâli yazılır. İkinci kullanımda kısaltması ile devam edilir.

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT), 16/173.

Kısaltması: BOA, MF. MKT, 16/173.

2- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/1-14-6.

Kısaltması: BCA, 30-18-1-1/1-14-6.

3-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TSMA.e.) 881/66.

Kısaltması: TSMA.e, 881/66.

Tez

1-Yüksel Çelik, “Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.